

LIETUVA PASAULYJE – PASAULIS LIETUVOJE

Skaitmeninė integruoto ugdymo(si)
priemonė (SIUP)

VYTAUTO DIDŽIOJO UNIVERSITETAS

Vilius Šadauskas

LIETUVOS IR LATVIJOS
ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI
RYŠIAI XIX–XX A.

Kaunas, 2023

Bibliografinė informacija pateikiama Lietuvos integralios bibliotekų informacinės sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

ISBN 978-609-467-564-5 (internetinis)
<https://doi.org/10.7220/9786094675645>
<https://doi.org/10.7220/9786094675645.6>

© Vilius Šadauskas, 2023

© Vytauto Didžiojo universitetas, 2023

TURINYS

IVADAS	5
LATVIJA IR LIETUVA: PAGRINDINIAI DUOMENYS	5
LIETUVOS IR LATVIJOS BENDRADARBIAVIMO TENDENCIJOS	6
<i>Įdomybė. Paminklas Karaliui Mindaugui ir Karalienei Mortai</i>	6
ISTORINIŲ IR KULTŪRINIŲ RYŠIŲ ATSPINDŽIAI ISTORIOGRAFIJOJE	9
ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI LIETUVOS IR LATVIJOS RYŠIAI XIX–XX A.	11
LIETUVOS IR LATVIJOS POLITINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX–XX A.	11
Politinis gyvenimas priklausymo Rusijos imperijai laikotarpiu	11
<i>Įdomybė. Kam XIX a. priklausė Palanga?</i>	13
Nuo valstybės idėjos iki Lietuvos ir Latvijos valstybių tarptautinio pripažinimo	13
<i>Įdomybė. Skolingos Lietuvos paskola Latvijai</i>	17
Nuo karo iki karo – tarpvalstybiniai santykiai 1920–1939 m.	18
<i>Įdomybė. Iš ko lietuviai XX a. mokėsi žvalgybinės veiklos patirties?</i>	21
Karai ir naujos okupacijos – tarpvalstybiniai santykiai 1939–1990 m.	22
LIETUVOS IR LATVIJOS EKONOMINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX–XX A.	24
LIETUVOS IR LATVIJOS KULTŪRINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX–XX A.	28
Lietuvių ir latvių kultūrinio bendravimo pagrindai XIX a.–XX a. pr.	28
Lietuvių ir latvių literatūriniai ir kultūriniai ryšiai XIX–XX a.	30
<i>Įdomybė. Pasaka „Katinėlio malūnėlis“</i>	30
<i>Įdomybė. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – pagrindinis profesionalaus Lietuvos meno reprezentantas Latvijoje</i>	32
Telšių (Žemaičių) vyskupija XIX a.–XX a. pr. – lietuvių ir latvių konfesinės komunikacijos erdvė	33
<i>Įdomybė. Dvasių išvaymo seansas ar religinės konfrontacijos apraiškos smulkiojoje tautosakoje?</i>	35
Lietuvių ir latvių visuomeninių organizacijų, draugijų ir meno kolektyvų kultūrinė veikla XX a.	35
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	39
CHRESTOMATIJA	43

ĮVADAS

LATVIJA IR LIETUVA: PAGRINDINIAI DUOMENYS

Latvija. Latvijos Respublika (latv. *Latvijas Republika* (Latvija)) – valstybė Europos šiaurės rytuose, Baltijos jūros rytinėje pakrantėje. Latvija yra viena iš Baltijos šalių (kartu su Estija ir Lietuva, besiribojančiomis iš šiaurės ir pietų). Rytuose Latvija ribojasi su Rusija, o pietryčiuose – su Baltarusija. Jūros siena Latvija ribojasi su Švedija.

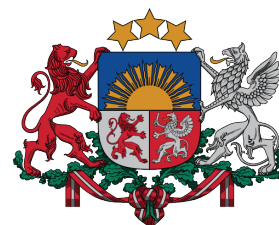
Latvija priskiriama vidutinių platumų klimato zonai. Šalies teritorijos plotas – 64 589 km². Pirmieji gyventojai į Latvijos teritoriją atklydo 9 000 m. pr. Kr. Tai buvo baltų genčių pirmtakai, prie jūros sukūrę Pamarių kultūros įvairovę, vėliau suformavę kuršių, žiemgalių ir sėlių gentis. 1201 m. buvusių lyvių kaimų vietoje vyskupas Albrechtas fon Bukshevendas įkūrė Rygos miestą¹.

Latvija yra parlamentinė respublika. Jos vyriausybės vadovas – ministras pirmininkas, įgaliotas pasirinkti ministrų tarybą, o valstybės vadovas – prezidentas, atliekantis reprezentacinį vaidmenį ir skiriantis ministrą pirmininką. Kiekvieną suformuotą vyriausybę turi patvirtinti parlamentas. Šalis suskirstyta į 110 vieno lygmens savivaldybių ir 9 miestus, turinčius miestų tarybas ir savivaldybių administracijas.

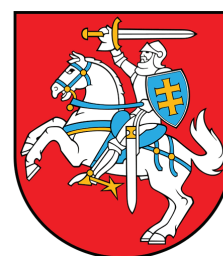
Svarbiausi Latvijos ekonomikos sektoriai 2016 m. buvo didmeninė ir mažmeninė prekyba, transportas, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugos (25,0 %), pramonė (16,7 %), viešasis administravimas, gynyba, švietimas, žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas (15,9 %). 70 proc. Latvijos eksporto – tai eksportas į ES valstybes nares (į Lietuvą – 17 proc., Estiją – 12 proc., Vokietiją – 7 proc.). Už ES ribų daugiausia eksportuojama į Rusiją (11 %) ir Norvegiją (2 %). 81 proc. importo sudaro importas iš ES valstybių narių (iš Lietuvos – 17 proc., Vokietijos – 12 proc., Lenkijos – 10 proc.), už ES ribų – 7 proc. iš Rusijos ir 3 proc. iš Kinijos².

Lietuva. Lietuva – oficialiai vadinama Lietuvos Respublika (LR; Lietuva) – yra demokratinė respublika Baltijos jūros pietrytinėje pakrantėje. Šalis apima 65 286 km² plotą, dalijama į penkis regionus. Nuo 2004 m. Lietuva yra viena iš Europos Sąjungos valstybių. Nuo 2015 m. valstybė priklauso euro zonai.

Šalis ribojasi su Latvija, Baltarusija, Lenkija, Rusija. Lietuvos vardas pirmą kartą paminėtas 1009 m. Kvedlinburgo analuose, aprašant misionieriaus

Latvijos valstybiniai simboliai – vėliava ir herbas
(https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/latvia_lt)

Lietuvos valstybiniai simboliai – vėliava ir herbas
(https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/lithuania_lt)

¹ Latvija“, in Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 11 (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2007), 567–595.

² Europos Sąjunga, Apie ES valstybes nares trumpai. Latvija, https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/latvia_lt.

Brunono Kverfurtiečio mirtį Rusijos ir Lietuvos pasienyje. Nuo XIII a. valstybė žinoma Europoje. 1251 m. Lietuvos valdovas didysis kunigaikštis Mindaugas apkrikštija šalį, o 1253 m. liepos 6 d. karūnuojasi pirmuoju Lietuvos karaliumi³.

Lietuva yra parlamentinė respublika, kurios vyriausybės vadovas yra ministras pirmininkas, o valstybės vadovas – prezidentas, skiriantis ministrą pirmininką. Parlamentas yra vienu rūmų įstatymų leidžiamoji įstaiga. Šalis suskirstyta į 60 savivaldybių, kurių merai renkami tiesiogiai.

Svarbiausi Lietuvos ekonomikos sektoriai 2016 m. buvo didmeninė ir mažmeninė prekyba, transportas, apgyvendinimo ir maitinimo paslaugos (32,2 %), pramonė (22,1 %), viešasis administravimas, gynyba, švietimas, žmonių sveikatos priežiūra ir socialinis darbas (14,5 %). 61 proc. Lietuvos eksporto – tai eksportas į ES valstybes nares (į Latviją – 10 proc., Lenkiją – 9 proc., Vokietiją – 8 proc.). Už ES ribų daugiausia eksportuojama į Rusiją (13 %) ir Jungtines Amerikos Valstijas (5 %). 70 proc. importo sudaro importas iš ES valstybių narių (iš Vokietijos – 12 proc., Lenkijos – 11 proc., Latvijos – 8 proc.), už ES ribų – 14 proc. iš Rusijos ir 3 proc. iš Kinijos⁴.

LIETUVOS IR LATVIJOS BENDRADARBIAVIMO TENDENCIJOS

Kalbant apie lietuvių ir latvių bendradarbiavimo tendencijas praeityje, privalu skirti du pagrindinius šio reiškinio etapus: nuo baltų genčių susiformavimo iki nacionalinių valstybių susikūrimo ir nuo nacionalinių valstybių susikūrimo iki šių dienų. Nuo aptariamojo laikotarpio priklauso ir konkrečios bendravimo bei bendradarbiavimo aplinkybės ir formos.

Analizuojant dabartinės Lietuvos ir Latvijos teritorijose gyvenusių bendruomenių bendravimo apraiškas pirmuoju išskirtu laikotarpiu (datuotinas preliminariai IX a.–XX a. pr.), negalima vartoti apibendrinamųjų lietuvių ir latvių įvardijimų, nors tokios praktikos istoriografijoje esama. Vis dėlto diskusijų dėl šių bendruomenių įvairaus pobūdžio bendravimo apraiškų neyla.

Akcentuojant politinio bendravimo kontekstą, rašytiniai šaltiniai padeda išžvelgti buvusias įvairias žemių ar tarpgentines sąjungas, nukreiptas prieš vietos konkurentus dėl valdžios, o XII–XIII a. – prieš krikščioniškas jėgas, pirmiausia – prieš Kalavijuočių, o vėliau ir prieš Kryžiuočių ordiną⁵.

Baltų vienybės dienos išvakarėse, 2015 m. rugsėjo 20 d., sekmadienį, 12 val., Agluonos katalikų bazilikos šventoriuje, Latvijoje, atidengtas paminklas Karaliui Mindaugui ir Karalienei Mortai. Pirmasis žinomas liudijimas apie Mindaugo kapavietę Agluonoje pasiekė iš XVII a. To meto raštuose minima, jog 1618 m. Agluonoje,

3 „Lietuva“, in Visuotinė lietuvių enciklopedija, t. 12 (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2007).

4 Europos Sąjunga, Apie ES valstybes nares trumpai. Lietuva, https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/lithuania_lt.

5 *Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*, parengė ir į lietuvių kalbą išvertė D. Antanavičius et al. (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005).

šalinant seno bokšto griuvėsius, buvo rasta juodo marmuro antkapinė plokštė, liudijanti Mindaugo kapą su išlikusiu teksto nuorašu. Jis skelbia, kad „šioje žemėje ilsisi Mindaugas, kunigaikštis lietuvis, kuriam gyventi ir mirti buvo garbė... Karaliumi iš kunigaikščių... tapęs pirmuoju... Stabų garbintojas dvilypis... Ir nebūdamas saugus klasta žiauriai... nužudytas išganymo metais 1263 rugsėjo 12.“ Grupė Lietuvos ir Latvijos visuomenės veikėjų, iškėlę idėją pastatyti bendrą paminklą vieninteliui baltų karaliui, siekiam suvienyti visas baltų gentis, 2010 m. kreipėsi į Lietuvos ambasadą Latvijoje, siūlydami įamžinti Karaliaus Mindaugo ir Karalienės Mortos kapavietės vietą Agluonos bazilikos teritorijoje. 2011 m. surengtame konkurse atrinktas skulptoriaus Vidmanto Gylikio projektas.

2012 m. sukurta bendra iniciatyvinė grupė paminklo projektui įgyvendinti. Iš Lietuvos pusės jai vadovavo kunigas Rimantas Gudelis, iš Latvijos – Rezeknės latgaliečių kultūros draugijos vadovas Peteris Keišsas. Karaliaus Mindaugo ir Karalienės Mortos paminklas Agluonoje – tai siekis įamžinti Lietuvos valstybės istorinį palikimą, bendras šaknis ir vienybę⁶.

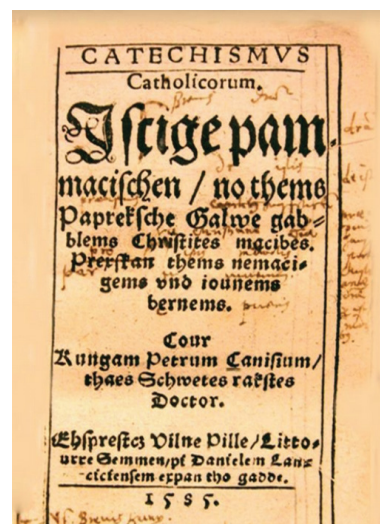

2015 m. Agluonoje atidengtas paminklas Mindaugui ir jo šeimai

Kartu kovota didesniuose ir mažesniuose mūšiuose⁷. Kovotojai iš latviškų žemių dalyvavo dinastinėse Švitrigailos ir Žygimanto Kęstutaičio kovose, kulminaciją pasiekusiose Pabaisko kautynėmis netoli šiandieninės Ukmergės⁸, minėtini karai su Maskvos kunigaikštyste⁹, Livonijos karas¹⁰, daugybė karų su švedais (dabartinės Latvijos teritorijoje vyko garsusis Salaspilio (Kircholmo) mūšis)¹¹. Patekus į Rusijos imperiją, savarankiškumas politinėje erdvėje buvo apribotas, tačiau galima kelti pagrįstą prielaidą, kad jaunuoliai iš dabartinės Latvijos ir Lietuvos teritorijų kartu kovojo Rusijos imperijos kariniuose junginiuose.

Minėtinos ir įvairios sociokultūrinio bei ekonominio bendravimo apraiškos. Pirmiausia, bendra religija, pasaulėvaizdis ir materialiosios kultūros elementai¹². Svarbu pažymėti, kad 1585 m. Vilniuje išspausdinta pirmoji išlikusi spausdinta knyga latvių kalba – katalikiško Petro Canisijaus katekizmo vertimas į latvių kalbą „Catechismus Catholicorum“. Galimas katekizmo vertėjas – Ertmannas Tolgsdorfas.

Prekybiniai ryšiai, plėtoti Dauguvos upe ar jos pakrantėse, šaltiniuose minimi ankstesniu laikotarpiu negu susikūrė baltų gentys. Susijungus į vieną valstybę (LDK, o vėliau – po 1569 m. Liublino unijos – ATR), vyko bendras socialinis ir kultūrinis, ekonominis gyvenimas. Minėtina, kad socialinės istorijos tyrimų, apimančių šį laikotarpį ir leidžiančių geriau jį pažinti, vis dar stokojama

1585 m. Vilniuje išspausdintos pirmos išlikusios knygos latvių kalba – Petro Canisijaus katekizmo „Catechismus Catholicorum“ – viršelis

6 Lietuvos Respublikos ambasada Latvijos Respublikoje, *Paminklas Karaliui Mindaugui ir Karalienei Mortai*, <http://lv.mfa.lt/lt/paminklas-m-ir-m>.

7 *Sėlos aktai*, parengė, vertė ir komentavo T. Baranauskas (Pasvalys: Pasvalio krašto muziejus, 2015).

8 *Pabaisko mūšis ir jo epocha: straipsnių rinkinys*, sud. I. Vaškevičiūtė (Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2017).

9 Romas Batūra ir Deimantas Karvelis, *Kovų istorijos: nuo seniausių laikų iki XX amžiaus* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009).

10 Rokas Varakauskas, *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.* (Vilnius: Mokslo, 1982).

11 Laurentius Boyer, *Karolomachija*, iš lot. k. vertė B. Kazlauskas (Vilnius: Vaga, 1992).

12 Ilona Vaškevičiūtė, *Žiemgaliai V–XII amžiuje* (Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004).

Salaspilio (Kircholmo) mūšis
1605 m. (Peter Snayers,
www.ldm.lt)

(dominuoja archeologijos ir etnologijos darbai).

Antrasis lietuvių ir latvių visuomenių bendravimo etapas – nuo nacionalinių valstybių susikūrimo iki šių dienų – detaliau žinomas ir geriau pažįstamas. Šiuo laikotarpiu nacionaliniu lietuvių ir latvių tautų pagrindu formuojasi ir XX a. pr. susikuria Lietuvos ir Latvijos valstybės. Dedami valstybių tarptautinių santykių pagrindai – tarptautinės politikos praktika, kuri, atsižvelgiant į geopolitinės aplinkybės regione, tampa

esmine sąlyga, užtikrinusia sėkmingą integraciją Europos politinėje erdvėje, taip pat garantavusia šių naujai susikūrusių valstybių išlikimą. Vis dėlto 1940 m. susiklosčiusios politinės aplinkybės, politinio bendradarbiavimo spragos ir šalių vidinė politinė atmosfera sukliudė išsaugoti valstybes nepriklausomas. Patekusios į Sovietų Sąjungos sudėtį, Lietuva ir Latvija turėjo pusę amžiaus tiek atskirai, tiek kartu kovoti dėl savo valstybingumo atkūrimo. Minėtina, kad 1918–1940 m. laikotarpiu įvairių tarpvalstybinių susitarimų ir natūraliai susiklosčiusių pasienio bendruomenių komunikavimo pagrindų klostėsi ir ryšiai, apimantys šių valstybių ekonomikos, kultūros, socialinio gyvenimo sferas.

Šiandien Lietuva ir Latvija yra pasirašiusios dvidešimt įvairias veiklos sritis apimančių tarpvalstybinių dvišalių susitarimų, kurie tarsi atkartoją 1918–1940 m. laikotarpiu plėtotus bendradarbiavimo interesus. Reikšmingesni iš jų: „Sutartis dėl Valstybės sienos atstatymo tarp Lietuvos Respublikos ir Latvijos Respublikos“ (1993), „Susitarimas tarp Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Latvijos Respublikos Vyriausybės dėl bendradarbiavimo socialinio aprūpinimo srityje“ (1993), „Lietuvos Respublikos ir Latvijos Respublikos Sutartis dėl pajamų ir kapitalo dvigubo apmokestinimo ir fiskalinių pažeidimų išvengimo“ (1993), „Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Latvijos Respublikos Vyriausybės sutartis dėl investicijų skatinimo ir apsaugos“ (1996), „Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Latvijos Respublikos Vyriausybės susitarimas dėl bendradarbiavimo kovojant su organizuotu nusikalstamumu bei kitais nusikaltimais ir dėl bendrų veiksmų pasienio teritorijose“ (2006), „Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Latvijos Respublikos Vyriausybės susitarimas dėl abipusio žalios naftos ir naftos produktų atsargų laikymo“ (2008), „Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir Latvijos Respublikos Vyriausybės susitarimas dėl išlaptintos informacijos abipusės apsaugos“ (2014)¹³. Taip pat šiuo metu galioja ir 1994 m. pasirašyta „Lietuvos kultūros ministerijos, Latvijos kultūros ministerijos ir Estijos kultūros ministerijos sutartis dėl bendradarbiavimo kultūros srityje“ bei 2014 m. pasirašyta

Plakatas, skirtas Baltų vienybės dienai paminėti (Kupiškis, 2015 m.)

13 Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija, *Latvija*, <https://www.urm.lt/default/lt/latvija>.

„Lietuvos kultūros ministerijos, Latvijos kultūros ministerijos ir Estijos kultūros ministerijos bendradarbiavimo programa kultūros srityje 2015–2018 m.“¹⁴.

Abiejose šalyse puoselėjamos Baltų vienybės dienos tradicijos. Taip prisimenama 1236 m. rugsėjo 22 d., kai Saulės mūšyje baltų gentys pasiekė pergalę prieš Livonijos (Kalavijuočių) ordiną ir parodė ryžtą ginti savo žemę. Tai buvo viena pirmųjų baltų genčių didžiųjų pergalių, po kurios Livonijos ordinas sunyko. 2000 m. Lietuvos ir Latvijos Seimai rugsėjo 22 d. paskelbė Baltų vienybės diena. Ši diena – puiki galimybė puoselėti lietuvių ir latvių draugystę ir skatinti bendrus renginius.

ISTORINIŲ IR KULTŪRINIŲ RYŠIŲ ATSPINDŽIAI ISTORIOGRAFIJOJE

Istoriografiją, apimančią Lietuvos ir Latvijos valstybių ir visuomenių raidą, galima skirstyti į politinę, ekonominę, kultūrinę ir specializuotą, t. y. pateikiančią visų šalies veiklos sferų charakteristiką. Kalbant konkrečiai apie XIX–XX a. sandūros Latviją, tokio tyrimo pavyzdžiu gali būti laikoma Alvydo Butkaus monografija „Latviai“¹⁵, o Lietuva pristatoma Prano Čepėno veikale „Naujųjų laikų Lietuvos istorija“¹⁶ ir „Akademinės Lietuvos istorijos“ VIII¹⁷ ir X¹⁸ tomuose.

Atsižvelgiant į tai, kad Lietuvos ir Latvijos valstybės šiandien mūsų suvokiamo turinio politiniais dariniais tapo būtent XIX–XX a. sandūroje, istoriografija daugiausia koncentruojasi į politinius reiškinius ir jų analizę. Egzistuoja stipri politinės ir sociokultūrinės istoriografijos kiekybinė disproporcija. Pagrindiniai leidiniai, atskleidžiantys įvairias Lietuvos ir Latvijos politinio bendravimo apraiškas: Zigmanto Kiaupos, Ainio Mäesalu, Ago Pajuro ir Gvido Straube'ės kolektyvinis darbas „Baltijos šalių istorija“¹⁹, Zenono Butkaus monografija „Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais“²⁰, Alfonso Eidinto ir Vytauto Žalio monografija „Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940“²¹, Jelenos Zubkovos monografija „Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953“²², Anatolio Lieveno monografija „Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę“²³. Esama

14 Lietuvos Respublikos kultūros ministerija, *Tarptautiniai susitarimai*, <https://lrkm.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/tarptautinis-bendradarbiavimas/tarptautiniai-susitarimai>.

15 Alvydas Butkus, *Latviai* (Kaunas: Aesti, 1995).

16 Pranas Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 1 (Vilnius: Lituanus, 1992); Pranas Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2 (Vilnius: Lituanus, 1986).

17 Tamara Bairašauskaitė, Zita Medišauskienė ir Rimantas Miknys, *Lietuvos istorija*, t. 8, 1 dalis (Vilnius: Baltos lankos, 2011).

18 Danutė Blažytė-Baužienė et al., *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940)*, t. 10, 1 dalis (Vilnius: Baltos lankos, 2013).

19 Zigmantas Kiaupa et al., *Baltijos šalių istorija* (Vilnius: Kronta, 2000).

20 Zenonas Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993).

21 Alfonsas Eidintas ir Vytautas Žalys, *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940* (Vilnius: Vaga, 2003).

22 Jelena Zubkova, *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*, iš rusų kalbos vertė Daina Kasnikovskienė (Vilnius: Mintis, 2010).

23 Anatol Lieven, *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*, iš anglų kalbos vertė Rasa Asimavičiūtė ir Aušra Čižikienė (Vilnius: Baltos lankos, 1995).

ir siauresniais politinio bei tarpvalstybinio bendradarbiavimo klausimais parengtų mokslo ir mokslo populiarinamųjų straipsnių, informacijos fragmentų kitos tematikos darbuose. Siekiant analizuoti ir kokybiškai pažinti pagrindinius Lietuvos ir Latvijos valstybių spręstus tarpvalstybinių santykių klausimus, ypač reikšmingas Zenono Butkaus sudarytas chrestomatinis dokumentų rinkinys „Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m.“²⁴.

Analizuojant istoriografiją, susijusią su ekonominiais, socialiniais ir kultūriniais reiškiniais, matyti, kad tarptautiškumo, tarpvalstybinio bendradarbiavimo ir visuomenių komunikavimo aspektai retai kada akcentuojami atskirai. Apsiriboja ma fragmentiškos faktografijos pateikimu, nagrinėjamas bendrasis konkretaus sociokultūrinio reiškinio kontekstas. Nepaisant to, galima išskirti keletą darbų, kuriuose nagrinėjami konkretūs ekonominiai ar sociokultūriniai reiškiniai, pakankamai plačiai atspindintys skirtingų tautų visuomenių, valstybių (šiuo atveju – Lietuvos ir Latvijos) bendravimą. Minėtina: Alfonso Eidinto „Lietuvių Kolumbai. Lietuvių emigracijos apybraiža“²⁵ ir Egidijaus Aleksandravičiaus „Karklo diegas“²⁶ – monografijos, skirtos lietuvių diasporos ir ankstyvosios migracijos tyrimams, Roko Maliukevičiaus monografija „Lietuvių darbininkų laikraštis *Vilnis*“²⁷, Romualdo Misiūno ir Reino Taageperos monografija „Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980“²⁸, Silvestro Gaižiūno monografija „Kultūros tradicijos baltų literatūrose: XX a. paralelės ir kontaktai“²⁹, nagrinėjanti literatūros ir meno kūrinių turinio konteksto panašumus. Atkreiptinas dėmesys, kad, norint rasti originalios, tačiau kartu ir esminiais bruožais aptariamą reiškinį nusakančios informacijos, reikia analizuoti to meto šaltinius – renginių skelbimus, spaudą, reklaminius pramonės ir ūkio reikmenų prekių skelbimus ir kt.

24 *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m.*, sudarė Z. Butkus (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008).

25 Alfonsas Eidintas, *Lietuvių Kolumbai. Lietuvių emigracijos apybraiža* (Vilnius: Mintis, 1993).

26 Egidijus Aleksandravičius, *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija* (Vilnius: Versus aureus, 2013).

27 Rokas Maliukevičius, *Lietuvių darbininkų laikraštis Vilnis* (Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959).

28 Romualdas Misiūnas ir Reinas Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980* (Vilnius: Mintis, 1992).

29 Silvestras Gaižiūnas, *Kultūros tradicijos baltų literatūrose: XX a. paralelės ir kontaktai* (Vilnius: Vaga, 1989).

ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI LIETUVOS IR LATVIJOS RYŠIAI XIX–XX A.

LIETUVOS IR LATVIJOS POLITINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX–XX A.

Politinis gyvenimas priklausymo Rusijos imperijai laikotarpiu

XVIII a. pab.–XIX a. pr. tiek dabartinės Latvijos, tiek Lietuvos teritorijos, jas pavadinus Kuršo, Lifliandijos, Vilniaus ir Kauno (nuo 1843 m.) gubernijomis, integruotos į Rusijos imperiją. Politinės laisvės praradimas turėjo esminės įtakos ne tik šių šalių politinei raidai, bet ir tiesiogiai veikė jų kultūrą bei ekonomiką. Visuomenės gyvenimo sričių kontrolę perdavus imperinei administracijai, sustabdyti XVIII a. prasidėję pažangos procesai³⁰.

XIX a. Europos istorijoje žinomas kaip intensyvių politinių procesų, t. y. tautinių sukilimų, revoliucijų, karų, laikotarpis. Ne išimtis ir Pabaltijo regionas. Nutrūkus Tilžės taikos sutarčiai ir 1812 m. šimtą tūkstančių, paties Napoleono Bonaparto vadovaujamai Prancūzijos imperijos kariuomenei persikėlus per Nemuną, t. y. tuometę vakarinę Rusijos imperijos sieną, prasidėjo karas, kuriuo pasinaudodamas kunigaikštis Mykolas Kleopas Oginskis bandė atkurti Lietuvos Didžiąją Kunigaikštystę kaip autonomišką Rusijos imperijos dalį³¹. Napoleono pajėgoms užėmus Lietuvos ir Latvijos teritoriją, vietiniai gyventojai pradėjo puoselėti viltį, kad, atėjus Napoleonui, šalyse, kaip ir Vakarų Europoje, bus panaikinta baudžiava, todėl Prancūzijos ir Rusijos imperijos karo pradžioje rėmė Napoleono armiją. Tokia parama neapsiribojo tik maisto, pašaro ir kitų reikmenų tiekimu armijai – Napoleono įsakymu pradėti formuoti lietuviški kariniai daliniai, į kuriuos pavyko surinkti apie 17–18 tūkst. lietuvių ir totorių tautybių karių, o šiems daliniams paskirti vadovauti Napoleoną palaikantys lietuvių bajorai³².

Būsimų Livonijos ir Kuršo gubernijų sienų žemėlapis (<http://www.nlib.ee/html/digi/maps/kaart1.jpg>)

³⁰ Kiaupa et al., *Baltijos šalių istorija*, 108–122.

³¹ Ramunė Šmigelskytė-Stukienė, *Mykolas Kleopas Oginskis: politikas, diplomatas, ministras ir jo pasų kolekcija* (Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013).

³² Virgilijus Pugačiauskas, „Lietuvių pulkai Napoleono kariuomenėje: su imperatoriumi iki pabaigos. A. Praleikos straipsnis“, *Lietuvos žinios* (2017-05-29), <https://www.lzinios.lt/lzinios/istorija/lietuviu-pulkai-napoleono-kariuomeneje-su-imperatoriumi-iki-pabaigos/244670>.

Nuvilnijus Napoleono karų epochai ir prabėgus kiek daugiau negu dešimtmeciui (1830 m.), Vakarų Europoje, pirmiausia Prancūzijoje, vėl prasidėjo politiniai neramumai, kurie šikart turėjo nacionalinį atspalvį³³. Didžiųjų Europos imperijų valdomos tautos viena po kitos pradėjo kilti į kovą dėl savo laisvės ir savarankiškumo. Minėtinas 1830 m. sukilimas, kilęs buvusiose Lenkijos ir Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemėse³⁴. Šis 1830–1831 m. vykęs sukilimas laikytinas viena iš intensyviausių Lenkijos ir Lietuvos visuomenių inspiruotų karinių kampanijų, siekiant politinio išsivadavimo iš Rusijos imperijos spaudos nuo 1974 m. sukilimo, tačiau tuometinėse latviškose gubernijose didesnių neramumų apraiškų nepastebėta. Analogiška padėtis latviškose gubernijose matyti ir vykstant 1863–1864 m.

Livonijos vaivadijos teritorija (pažymėta raudona spalva) (http://www.wikiwand.com/et/Liivimaa_vojevoodkond#/Vojevoodid)

sukilimui (1861 m. panaikinus baudžiavą, susiklosčiusios socioekonominės aplinkybės, susipynusios su politiniais interesais, tapo esmine priežastimi buvusių Lenkijos ir LDK teritorijų gyventojams kovoti su imperija). Nors 1863 m. dalis sukilimo karinių veiksmų persikėlė į Latgalą, apskritai, Kuršo ir Lifliandijos gubernijos laikėsi nuošaliai, nes ekonominių veiksmų nebuvo (baudžiava panaikinta dar 1817–1819 m.), o glaudaus politinio bendradarbiavimo idėjos, 1772 m. Rusijos imperijai prisijungus Livoniją, buvo silpnos³⁵. Išimtimi galima laikyti tik buvusios Livonijos vaivadijos (lenk. *Województwo inflanckie*) teritoriją, kurios gyventojai, būdami lenkų tautybės ir katalikų tikėjimo, buvo įsitraukę į 1863–1864 m. sukilimo karo veiksmus³⁶.

Kaip matyti, priklausymo Rusijos imperijai laikotarpiu glaudesnių Lietuvos ir Latvijos politinių ryšių apraiškų išvelgti gana sunku. Galima manyti, kad tai lėmė tuometė Lietuvos (tiek kaip valstybės, tiek kaip teritorijos, kurioje gyveno konkrečios tautybės gyventojai) samprata – nepaisant tam tikrų įtampų, ji buvo paremta orientacija atkurti bendrą su Lenkija ar autonomišką valstybę. XIX a. viešajame ir politiniame diskurse dominavo Lietuvos kaip jungtinės valstybės su Lenkija, o tęsiant LDK tradiciją – bendros valstybės su baltarusiais atkūrimo idėjos. Vėliau plėtota mintis atkurti Lietuvą etninėse jos ribose, tačiau nebuvo svarstoma apie Lietuvos teritorinę jungtį su etninėmis latvių žemėmis³⁷. Kaip pastebi A. Butkus, lietuvių suartėjimas su lenkais, bet ne, tarkim, su skandinavais, nukreipė Lietuvos visuomenę į lėtesnę civilizacijos raidą, o XIX a. dalyvavimas dviejuose „lenkiškuose“ sukilimuose, kad ir kaip šauniai jie atrodytų, lietuviams ir latgaliečiams atnešė tik carines represijas ir dar didesnę kultūrinę stagnaciją. XX a. pradžioje ekonominis atotrūkis tarp latvių ir Rusijos imperijos lietuvių buvo didelis³⁸.

33 Norman Davies, *Europa: Istorija* (Vilnius: Vaga, 2002).

34 *Lietuvos karai*, sudarė Gediminas Vitkus (Vilnius: Eugrimas, 2014), 35–85.

35 Kiaupa et al., *Baltijos šalių istorija*, 112–122.

36 Zita Medišauskienė, „Lietuvos vaizdiniai XIX a. pirmojoje pusėje“, in *Lietuvos erdvės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje: straipsnių rinkinys*, sudarė Darius Staliūnas (Vilnius: Baltijos kopija, 2015), 110–115.

37 Ibid., 83–115.

38 Alvydas Butkus, „Lietuvos ir Latvijos konfederacija“, *alkas.lt* (2015-11-18), <http://alkas.lt/2015/11/18/a-butkus-lietuvos-ir-latvijos-konfederacija/>.

Šiandien iškėlus klausimą, kam istoriškai priklausė Palanga, turbūt daugelis nedvejodami atsakytų, kad Lietuvai. Tai tik iš dalies tiesa. Daugiau kaip šimtą metų – beveik visą XIX a. – Palangos pajūrio ruožas ir miestas priklausė šiaurinėi Latvijai (tuo metu – Kurliandijos gubernijai). 1819 m. Palanga ir jos apylinkės atskirtos nuo tuometės Vilniaus gubernijos ir prijungtos prie Kurliandijos, kuriai priklausė iki 1921 m., kol galutinai buvo nustatytos naujai susikūrusių Lietuvos ir Latvijos valstybių sienos³⁹.

Garsaus to meto rusų geografo P. Semionovo-Tianšanskio teigimu, 1819 m. Palangos pajūris Kurliandijos gubernijai priskirtas to pageidaujant čia gyvenusiems bajorams. Manoma, kad Palangą atiduoti Kuršui pasirūpino Kurliandijoje gyvenę pasiturintys vokiečiai, kurie tuo metu iš Kuršo dažnai važiuodavo į Vokietiją. Norėdami važiuoti per Palangą, jie privalėjo gauti Kauno gubernatoriaus, kurio valdžioje buvo Palangos pajūris, leidimą. Vokiečiams tai kėlė nepatogumų, todėl jie ir ėmėsi žygių, kad ši kliūtis būtų pašalinta.

Minėtina, kad Rusijos imperijos valdymo laikotarpiu Palangos valsčiuje, priklausiusiame Kurliandijos gubernijai, gyveno iki 600 latvių⁴⁰. Antroje XIX a. pusėje grafi Tiškevičiai, dvaro savininkai, Palangos krašte įgyvendino žemės reformą, o Šventosios Silumaloje ir Būtingėje įkurtos pradinės mokyklos, kuriose vaikai buvo mokomi latvių ir vokiečių kalbomis. 1891–1892 m. Šventojoje veikė latviška Palangos jūros mokykla, įkurta remiantis iškilaus latvių visuomenės veikėjo ir politiko Krišjanio Valdemaro jūros mokyklos pavyzdžiu⁴¹.

Nuo valstybės idėjos iki Lietuvos ir Latvijos valstybių tarptautinio pripažinimo

Dėl jau minėtų priežasčių XX a. pradžia taip pat nepasižymėjo intensyvesniais lietuvių ir latvių politiniais santykiais. Vis dar priklausant Rusijos imperijai, politinis gyvenimas buvo formuojamas centralizuotai, remiantis imperinės administracijos politiniais sprendimais. Vis dėlto geopolitinė situacija dėl besiformuojančių naujų politinių ideologijų ir jų poveikio visuomenėms nenumaldomai artino pokyčius visoje Europoje, kartu ir ilgus šimtmečius Rusijos imperijos autokratine dvasia valdomuose kraštuose.

Pirmosios prielaidos lietuvių ir latvių visuomenių politiniam bendradarbiavimui susiformavo 1905 m., kai, Rusijos imperijai pralaimėjus karą Rytuose su Japonija, susvyravo tuometinio imperatoriaus Nikolajaus II autoritetas. Tiek po grindyje, tiek viešai veikusios politinės organizacijos negailėjo kritikos absoliutinei monarchijai ir akcentavo šios valdymo sistemos trūkumus, nebeatitinkančius moderniosios visuomenės poreikių. 1905 m. demonstracijomis Petrograde prasidėję neramumai netruko nuvilnyti per visas imperijos valdomas teritorijas ir įgavo revoliucijos atspalvį. Kai kur visuomenės reakcija buvo taiki (pavyzdžiui, Lietuvoje 1905 m. susirinkęs Didysis Vilniaus Seimas, atstovaujantis visų Lietuvos visuomenės grupių interesams, kėlė politinio atstovavimo Rusijos imperijos Valstybės dūmoje ir autonomiškos Lietuvos valstybės Rusijos imperijos sudėtyje

Įdomybė

Kam XIX a. priklausė Palanga?

Palangos Birutės kalnas ir koplyčia (apie 1900 m.)
(Paulinos Mongirdaitės nuotr.,
Kretingos muziejaus kartoteka,
inventoriaus numeris KM IF
7149)

³⁹ Bairašauskaitė, Medišauskienė ir Miknys, *Lietuvos istorija*, 44–48.

⁴⁰ Danutė Mukienė, *Palangos grąžinimas Lietuvai*, <http://samogitia.mch.mii.lt/ISTORIJA/palangr.htm>.

⁴¹ Mikelis Balčius, *Pa vėjame es dziedāju* (Rīga: UPETT, 2010).

klausimus⁴²), tačiau, kaip jau minėta, kitose imperijos teritorijose (pavyzdžiui, Latvijoje) revoliucija įgijo karinį atspalvį ir prasiveržė ginkluota kova. Dar gruodžio mėn. valstiečiai, paskatinti prieš caro valdžią nusistačiusių ir socialinės lygybės idėjas keliančių partijų, ėmė siaubti dvarus dabartinės Latvijos provincijose. Ilgą laiką tvyrojusi socialinė įtampa prasiveržė ir per trumpą laiką Vidžemėje sudeginti 72, o Kurše – 40 dvarų⁴³. 1905 m. sausio 13 d. Rygoje, maždaug 60 tūkst. protestuojančių rygiečių susirėmus su imperijos karinėmis pajėgomis, žuvo apie 70, sužeista apie 200 žmonių. 1905 m. revoliucija lietuviai ir latviai siekė savų tikslų, neturėdami vienos politinės idėjos, tačiau nemažai lietuvių vėliau padėjo latvių kovotojams, kurie po 1905–1907 m. įvykių dėl politinio persekiojimo negalėdami likti latviškose žemėse slėpėsi Lietuvoje, kur represijos buvo švelnesnės⁴⁴.

Revoliucija buvo nuslopinta, o caras priverstas dalytis valdžia su visuomenės atstovais. Vis dėlto Europa pradeda iš esmės keistis. Imperijos, ilgą laiką suvoktos kaip idealiausia valstybės valdymo forma, išgyvena saulėlydį.

Esminiu veiksniu, priartinusiu imperijų egzistavimo pabaigą, tampa 1915 m. prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas. Trejus metus trukęs karas ekonomiškai nualino visą Europą, pareikalavo milijonų žmonių gyvybių, demoralizavo visuomenę, kurios nepasitenkinimas labiausiai prisidėjo prie imperinės tvarkos žlugimo. Karo nualintos visuomenės sukilimai 1917 m. lėmė Rusijos imperijos pabaigą. Sosto atsisakiusi imperatorių Nikolajų II pakeitė Laikinoji vyriausybė, o šią, pasinaudodama palankia situacija, po vadinamosios Spalio revoliucijos nuvertė ir valdžią užgrobė ilgą laiką pagrindyje veikusi bolševikų partija, vadovaujama Vladimiro Lenino⁴⁵. Esant šioms karo ir politinio nestabilumo aplinkybėms, lietuviai ir latviai atsiduria dviejų to meto politinių galių – Vokietijos ir Rusijos imperijų – susidūrimo fronto linijoje. Karas niokojo kraštą, atnešė negandų ir skurdą, tačiau, antra vertus, politinis nestabilumas ir trintis tarp didžiųjų regiono politinių jėgų leido lietuviams ir latviams įgyvendinti dar XIX a. pabaigoje pradėtas puoselėti nacionalinių valstybių idėjas⁴⁶.

XIX a. pab.–XX a. pr., intensyvėjant lietuvių ir latvių nacionaliniams judėjimams, išsivadavimo sąjūdžiui, ryšiai tarp abiejų tautų pradeda stiprėti. Plinta baltų vienybės idėja. Kyla sumanymas kurti bendrą lietuvių ir latvių valstybę. Vienas iš pagrindinių šios idėjos iniciatorių ir platintojų – žymus lietuvių visuomenės veikėjas Jonas Šliūpas. Keliama mintis (ji plačiai aptarta išeivijos spaudoje Jungtinėse Amerikos Valstijose), kad, norėdami išsivaduoti iš tautinės priespaudos ir išlaikyti valstybę, lietuviai ir latviai turi sudaryti vieną valstybę. Šiai idėjai pritarta organizuotoje bendroje lietuvių ir latvių politinių veikėjų konferencijoje, vykusioje 1915 m. rugsėjo 3–4 d. Berne (Šveicarija)⁴⁷. Bendros valstybės su latviais idėja pirmiausia buvo palanki Lietuvai, nes taip buvo galima atsilaikyti prieš stiprėjančios Lenkijos siekius kurti Lenkijos ir Lietuvos federacinę valstybę. Idėją prašytas paremti tuometis JAV prezidentas V. Vilsonas, tačiau palaikymo nesulaukta.

42 Egidijus Motieka, *Didysis Vilniaus Seimas* (Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005).

43 Butkus, *Latviai*, 39–43.

44 Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai*, 13.

45 Eric Hobsbawm, *Kraštutinių amžių: trumpasis XX amžius, 1914–1991* (Vilnius: Mintis, 2000), 71–106.

46 Eidintas ir Žalys, *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940* (Vilnius: Vaga, 2003), 11–33.

47 Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai*, 13–16.

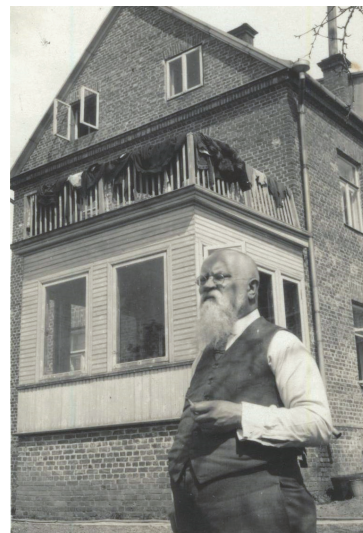
1918 m. Jonas Šliūpas Stokholme išleido knygą „Lietuvių–latvių respublika ir Šiaurės tautų sąjunga“, kurioje siekė aprašyti vis dar puoselėjamą bendros valstybės modelį. Knygoje rašoma:

„Jeigu Latviai ir Letgaliai susidės su Lietuva vienam politiškam kūnui, sudarant Lietuvių–Latvių respubliką, tai jie turės savo autonomiją. Visiems bus vienas valstybės Seimas Vilniuje, kurio nariai bus renkami demokratišku būdu; tačiau autonominės dalys gali turėti savo seimelius tvarkymui savo šalies interesų ir pritaikymui visuotinių įstatymų prie jų šalies reikalavimų. <...> Aiškus dalykas, kad Lietuva ar Lietuvių–Latvių respublika turi tapti suverene valstybe, neprigulminga nė nuo vieno iš kaimynų.“⁴⁸

Vis dėlto pokarinėje Europoje J. Šliūpo idėjos nebuvo populiarios net ir tarp lietuvių ar latvių inteligentų. Keliamas mintis palaikė tik pavieniai asmenys. Nors lietuvių ir latvių siejo etniniai, kultūriniai, ekonominiai ir kalbiniai ryšiai, politinis bendradarbiavimas niekada nebuvo stipriai išplėtotas. Galima manyti, kad tai, atsižvelgiant į to meto konkrečių lietuvių ir latvių visuomenių grupių interesus, tapo esmine kliūtimi praktiškai įgyvendinti bendros valstybės idėją⁴⁹.

Keliamai idėjai įgyvendinti kliudė ir teritoriniai klausimai. 1917 m. latvių Laikinoji nacionalinė taryba, apsvarsčiusi J. Šliūpo siūlytą bendros valstybės planą, konstatavo, kad dėl lietuvių pretenzijų į Kuršą siūlomas planas nėra aiškus. Minėta taryba nedalyvavo rengiant Stokholme J. Šliūpo inicijuotą konvenciją, kurioje turėjo būti aptartas bendros valstybės planas. Kitiškai vertinant aptariamąjį laikotarpį, galima konstatuoti, kad, susidarius palankiai geopolitinei situacijai regione ir atsiradus galimybių kurti valstybingumą, nei lietuviai, nei latviai nesiėmė formuoti bendros valstybės, o kūrė jas savarankiškai. Nuo 1918 m., kai abiejose susikūrusiose valstybėse pradėjo veikti laikinosios vyriausybės, pradėjo formotis tikri šalių tarpvalstybiniai santykiai⁵⁰.

Pirmasis pasaulinis karas formaliai buvo pasibaigęs, tačiau politinė įtampa ir nestabilumas Pabaltijo regione išliko. 1918 m. naujai susikūrusių Lietuvos ir Latvijos valstybių išlikimui kėlė grėsmę priešiškos vidaus ir išorės jėgos. Tai buvo viena iš pagrindinių priežasčių abiem šalims veikti kartu ir kurti tarpvalstybinius santykius. Vedinos bendrų interesų Lietuva, Latvija ir Estija parengė notą ir 1919 m. Paryžiaus taikos konferencijoje siekė didžiųjų valstybių palaikymo, t. y. visų trijų naujai susikūrusių valstybių suverenumo pripažinimo. Nors vėliau, vykstant deryboms, dažnai išsiskiriantis užsienyje veikusių Lietuvos ir Latvijos delegacijų požiūris į valstybių suverenumo įtvirtinimo besikuriančioje Europoje priemones trukdė vykdyti vieningą politiką, prasidėjusi kova su bolševikais lietuviams ir latviams nepaliko kitos išeities, tik ieškoti efektyvių savitarpio pagalbos priemonių. Lietuvą ir Latviją ypač siejo tai, kad kovoti su bolševikais būtinos pagalbos priemonės iš JAV ir Antantės šalių buvo įmanomos tik per Latvijos teritoriją – Liepojos uostą. Dėl šio miesto ir aplinkinių teritorijų pavaldumo

Jonas Šliūpas prie savo namo Kaune (1929 m.)
(Pagėgių savivaldybės Martyno Jankaus muziejaus kartoteka, inventoriaus numeris MJM GEK 1389)

48 J. Šliūpas, „Lietuvių–Latvių Respublika ir Šiaurės Tautų Sąjunga“, in *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m.*, sudarė Z. Butkus (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008), 89.

49 Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai*, 13–16.

50 Ibid., 15–27.

ilgą laiką tarp Lietuvos ir Latvijos išsilaikė trintis, tačiau, kovojant su bendru priešu, priimti abiem valstybėms palankūs susitarimai. Apibūdindamas šią situaciją, tuometis Lietuvos vyriausybės vadovas Mykolas Sleževičius akcentavo: „Dabartiniu metu, kuomet dega namas, nėra galima ginčytis, kam kuriame kambaryje gyventi.“ 1919 m. pradžioje Lietuva ir Latvija kartu pradėjo kovoti su raudonarmiečiais ir vietos bolševikais, valstybių viduje vykdžiusiais destruktivią politiką.

Praktinių savitarpio pagalbos priemonių planas teisiškai patvirtintas 1919 m. vasario 28 d. ir kovo 1 d. abiejų valstybių atstovų pasirašytomis sutartimis. Pasirašius šias sutartis (ypač kovo 1 d.), Lietuvos ir Latvijos tarpusavio santykiai suintensyvėjo, buvo iš dalies neutralizuoti Paryžiaus taikos konferencijos nesutarimai⁵¹. 1919 m. kovo pabaigoje Antano Smetonos ir Karlo Ulmanio delegacijos susitiko Liepojoje – buvo galutinai baigtas kurti bendras antisovietinis blokas.

Minėtina, kad 1919 m. pradžioje lietuvių ir latvių kariai dar neturėjo tiesioginio sąlyčio fronte. Gana silpną tuometį bendradarbiavimą kuriam laikui sukompromitavo balandžio 16 d. Latvijoje įvykęs valdžios perversmas, kurio metu valdančiose pozicijose siekė įsitvirtinti provokiškos politinės jėgos. Birželio 8 d., peržengusi buvusios Kuršo gubernijos ribas, Lietuvos kariuomenė pradėjo kovą su čia įsitvirtinusiomis bolševikų pajėgomis. Jau liepos 29 d. latvių karinė vadovybė vyriausiajam Lietuvos karinių pajėgų vadui atsiuntė raštą, dėkodama už pagalbą kovojant su bendru priešu, – abiem šalims kovojant Latvijos teritorijoje, nuolat buvo derinami bendri koviniai veiksmai. 1919 m. antroje pusėje siekta perimti nemažą dalį bolševikų kontroliuojamos teritorijos – spalio 3 d. Lietuvos ir Latvijos kariuomenė bandė persikelti per Dauguvą ir užimti Daugpilį, kuris buvo tapęs viena iš paskutinių bolševikų įtvirtintų pozicijų. Rudenį Lietuvos pajėgoms įsitvirtinus kairiajame Dauguvos krante, o Latvijos kariams – Dauguvos paupyje į šiaurę nuo Kazimieriškių, pasiekta faktinė pergalė prieš bolševikus⁵². Nors Pabaltijo valstybės įžvelgė galimą tarpvalstybinės karinės sąjungos poreikį valstybingumui ateityje išsaugoti ir šią sąjungą buvo raginamos kurti Vakarų valstybių, siekiančių sutelkti regione karinį potencialą kovoti su bolševikais, po daugelio derybų ir pasitarimų Rygoje (rugsėjo 10–12 d.), Taline (rugsėjo 14–15 d.) ir Tartu (rugsėjo 29–spalio 1 d. bei lapkričio 10–20 d.) praktinių rezultatų pasiekti nepavyko⁵³.

Pokario metais bolševikai nebuvo vienintelė grėsmė, iškilusi Lietuvos ir Latvijos valstybingumui. Dar vykstant kariniams veiksams prieš bolševikus, 1919 m. Pabaltijyje kovojusių vokiečių pajėgų likučiai, susijungę su rusų belaisvių daliniais, Vokietijos permestais į Lietuvą ir Latviją, vadovu paskyrus buvusios Rusijos imperijos karininką – pulkininką P. Bermontą-Avalovą, prisidengdami kovos su bolševikais idėja krašte pradėjo destruktivią veiklą. Bermontininkais vadinti kariniai junginiai plėšikavo, trikdė lietuvių ir latvių karinius veiksmus kovojant su bolševikais ir siekė įtvirtinti Vokietijos imperialistų interesus Pabaltijo regione. 1919 m. spalio 8 d. bermontininkai užpuolė Rygą ir užėmė jos priemiesčius. Beviltiškoje padėtyje

51 „1919 m. kovo 1 d., Kaunas. Lietuvos ir Latvijos sutartis dėl 5 mln. markių paskolos Latvijai, dėl ypatingų teisių suteikimo Lietuvai naudotis Liepojos uostu ir dėl abiejų šalių bendro pasipriešinimo bolševikams“, in *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m.*, sudarė Z. Butkus (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008), 101.

52 *Lietuvos karai*, 145–208.

53 Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai*, 17–25.

atsidūrusios latvių pajėgos buvo daug mažesnės negu bermontininkų kariniai junginiai. Latviai prašė lietuvių pagalbos, tačiau rytuose su bolševikais kovojanti ir iš pietų spaudžiama Lenkijos grėsmės Lietuvos karinė vadovybė negalėjo iš karto imtis veiksmų⁵⁴. Tik atkakliomis pastangomis Rygos gynėjams, ginklais ir karo technika remiamiems estų, pavyko atremti bermontininkų puolimą. Tai matydama ir Lietuvos karinė vadovybė pradėjo aktyvesnius kovos veiksmus su Lietuvos teritorijoje (daugiausia – Žemaitijoje) nevaržomai siautėjusiais bermontininkų daliniais. Spalio 20–22 d. su jais susirėmė prie Linkaičių, o lapkričio 23 d. prie Radviliškio šiuos dalinius sutriuškino⁵⁵. Nors lietuvių ir latvių vyriausybės nesitarė dėl bendro karinių veiksmų plano, latvių pajėgoms stumiant bermontininkus iš Latvijos teritorijos ir pasiekus Lietuvą, abiejų valstybių kariniai daliniai užmezgė nuolatinį ryšius: keitėsi žvalgų informacija, formavo jungtinius sargybos punktus, koordinavo kovos veiksmus, rengė bendras karines operacijas. Bendromis jėgomis bermontininkai sumušti ties Ažės mieliu, Bauskės ir Saločių rajone, užimtas Joniškis. Vis dėlto, kovojant su bermontininkais, abiejų šalių bendrą karinį potencialą trukdė išnaudoti teritoriniai nesutarimai dėl sienos, išryškėję dar 1918–1919 m. sandūroje. Dėl šios priežasties bermontininkus, kirtusius tuometinę Lietuvos sieną, iš savo teritorijos lietuviai, naudodami karinį ir diplomatinį spaudimą, turėjo išvaryti vieni, nors gruodžio 8 d. Rygoje abiejų šalių karinės vadovybės pasirašė slaptą susitarimą, kuriuo įsipareigojo kartu kovoti su bermontininkais⁵⁶, jei šie nepaliks Lietuvos teritorijos iki gruodžio 13 d. Dėl susidariusių geopolitinių aplinkybių kova su bermontininkais lietuviams ir latviams nesiklostė labai sklandžiai, tačiau bendrų interesų gynimas kovose sukūrė prielaidas kryptingam tarpvalstybinės politikos formavimui, tarptautiniu lygiu pripažinus abiejų valstybių egzistavimo teisėtumą (Latvija *de jure* pripažinta savarankiška valstybe 1920 m., Lietuva – 1922 m.).

1918–1919 m., kai, pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, į Pabaltijo regioną atsirito politinio nestabilumo banga, o iš rytų, nepaisydami viešai deklaruoto buvusių Rusijos imperijos tautų apsisprendimo laisvės principo ir siekdami susigrąžinti įtaką Pabaltijo regione, į Lietuvos teritoriją įsiveržė bolševikai, to meto valstybės vadovai išvyko į Vakarų Europą ir Švediją ieškoti būtinos finansinės paramos. Lietuva buvo tik pradėjusi formuoti savo kariuomenę, tad karo nualintame krašte trūko visų reikalingų priemonių (ginklų, uniformų, transporto ir kt.) būsimai kariuomenei aprūpinti ir valstybinių administracinių institucijų veiklai užtikrinti. Tokia pati padėtis buvo ne tik Lietuvoje – su analogiškais sunkumais susidūrė ir nuo 1919 m. su bolševikais kovojantys latviai. Paradoksalu, tačiau 1919 m. vasario pradžioje Stokholme susitikusios Antano Smetonos ir Karlo Ulmanio vadovaujamos lietuvių ir latvių delegacijos tarėsi dėl praktinių savitarpio pagalbos priemonių. Vienu iš pagrindinių susitarimų tapo 5 milijonų markių Lietuvos paskola Latvijai, teisiškai įtvirtinta vasario 28 d. paskolos aktu, K. Ulmanio pasirašytu su Lietuvos pramonės banku, ir atskira kovo 1 d. sutartimi, pasirašyta su Lietuvos Vyriausybe⁵⁷. Suprantama, ši paskola Lietuvai taip pat davė naudą – Lietuva mainais iš Latvijos gavo teisę laisvai naudotis Liepojos uostu savo siuntinių tranzitui ir teisę gabenti šiuos siuntinius per sieną be maito mokesčių. Nauda buvo abipusė, tačiau nereikia pamiršti, kad Lietuvos finansinė padėtis taip pat buvo sudėtinga. Minėtas susitarimas vertintinas kaip didžiulis žingsnis į priekį, pradedant formuoti naujai susikūrusių valstybių kaimynių politiką, pagrįstą draugiškais tarpusavio santykiais.

Idomybė
Skolingos Lietuvos
paskola Latvijai

54 Eidintas ir Žalys, *Lithuania in European Politics*, 33–59.

55 Vytautas Leščius ir Arvydas Anušauskas, *Kovų istorijos: XX amžius* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008), 64–51.

56 „1919 m. gruodžio 8 d., Ryga. Lietuvos ir Latvijos susitarimas dėl bendrų karinių veiksmų prieš bermontininkus“, In *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m.*, sudarė Z. Butkus (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008), 152–154.

57 „1919 m. kovo 1 d., Kaunas“, 101.

Rytų skolinamosios kasos ženklas, 100 ostmarkių (1918 m.) (Lietuvos dailės muziejaus kartoteka, inventoriaus numeris TNB-143)

Nuo karo iki karo – tarpvalstybiniai santykiai 1920–1939 m.

Jei reikėtų vienu žodžiu apibūdinti 1920–1939 m. Lietuvos ir Latvijos tarpvalstybinių santykių laikotarpį, tinkamiausias žodis – *permainingi*. Kai kurių istorikų darbuose ir populiariojoje literatūroje politiniai lietuvių ir latvių santykiai laikotarpiu nuo valstybių pripažinimo iki pirmosios sovietinės okupacijos įvardijami kaip draugiški ir intensyvūs, siekiant bendrų interesų tarptautinės politikos erdvėje, tačiau tikrąją padėtį reikėtų vertinti kiek objektyviau. Nors šiuo laikotarpiu būta bendro politinio veikimo apraiškų ir tarpusavio paramos, neapsieita ir be sudėtingų, politinę įtampą ir diskusijas keliančių, su geopolitiniu kontekstu susijusių tarpvalstybinių santykių. Apskritai, kalbant apie šį laikotarpį, derėtų išskirti keletą pagrindinių politinio bendravimo apraiškų.

Kilus išorės ir vidaus priešiškų jėgų grėsmėms, lietuviai ir latviai buvo nustūmę į šalį valstybių kūrimosi procese atsiradusius nesutarimus, tačiau, nugalėjus bolševikus ir bermontininkus, tarpvalstybinės įtampos objektu vėl tampa sienų ir teritorijų priklausymo klausimas šiaurės Lietuvos ir pietų Latvijos regione. Dėl sienos nustatymo visą 1920–1921 m. laikotarpį vyko intensyvios tarpvalstybinės derybos, kurių sėkmingą baigtį lėmė Anglijos, kaip trečiosios šalies, tarpininkavimas⁵⁸. Nesutarimų objektu tapo Palanga, Mažeikiai, Liepoja ir Alūkštos apskritys. Šias vietas įtraukti į savo teritoriją, pastumdamos sieną, siekė tiek Latvija, tiek Lietuva. Latvija siūlė Lietuvai Palangą, prijungtą prie Kuršo gubernijos dar XIX a., ir aplinkines teritorijas, tačiau mainais reikalavo Mažeikių, kurių latviams reikėjo dėl strategiškai svarbaus geležinkelio susisiekimo su Liepojos uostu. Lietuviai norėjo prisijungti Alūkštos apskrities dalį, be to, epizodiškai iškildavo dar 1919 m. reikštos Lietuvos ambicijos į Liepojos uostą – uostas, turintis prekybai pritaikytą infrastruktūrą, valstybei buvo gyvybiškai svarbus. Išspręsti šį klausimą buvo pavesta Edinburgo profesoriui Džeimsui Jangui Simpsonui, kurio vadovaujama arbitražinė komisija (Simpsono arbitražas) po daugelio abiejų valstybių atstovų grupių susitikimų ir diskusijų 1921 m. kovo 13 d. priėmė kompromisinį sprendimą dėl Lietuvos ir Latvijos sienos. Lietuvai atiteko

⁵⁸ Butkus, *Lietuvos ir Latvijos santykiai*, 48.

Palanga ir pajūrio ruožas iki Šventosios upės žiočių, Latvija išsaugojo Alūkštos apskritį. Galutiniai susitarimai patvirtinti 1930 m. Lietuvos ir Latvijos sienos deklaracija⁵⁹.

Kitas svarbus siekis aktyviai politiškai bendradarbiauti – Baltijos valstybių tarptautinės sąjungos (dar vadinamos Baltijos antante) sukūrimo klausimas, keltas 1921 m. ir 1924–1925 m. Nepaisant Lietuvos ir Lenkijos konflikto, 1921 m. geopolitinė situacija regione buvo stabili, tačiau įžvalgesni Pabaltijo šalių politikai, susirūpinę galimomis grėsmėmis valstybių suverenumui, ateityje sustiprėjus Rusijai ir Vokietijai, pradėjo kelti klausimą dėl galimos vienokios ar kitokios sudėties („Didžioji sąjunga“ – Suomija, Estija, Latvija, Lietuva ir Lenkija, „Mažoji sąjunga“ – Estija, Latvija ir Lietuva) Pabaltijo regiono valstybių sąjungos.

Įvykus daugybei tarptautinių susitikimų ir derybų, kompromiso sąjungai sudaryti rasti nepavyko (labiausiai kliudė Lietuvos ir Lenkijos konfliktas bei Lenkijos politinės ambicijos, kurių galimų padarinių bijojo ne tik Lietuva, bet ir Latvija). Tik 1934 m. rugsėjo 12 d. Ženevoje pavyko pasirašyti Lietuvos, Latvijos ir Estijos sąjungos bendradarbiavimo sutartį⁶⁰, tačiau ši sutartis to meto geopolitiniame kontekste negalėjo turėti ženklios naudos. Vis dėlto minėtu atveju galima įžvelgti aiškių Lietuvos ir Latvijos bendro veikimo apraiškų. Derybų proceso pradžioje tiek viena, tiek kita šalis atsisakė sudaryti sąjungą jos sudėtyje nesant kaimynei. Tai ypač pažymėtina kalbant apie Latviją, kuri, plėtodama tarptautinę politiką, turėjo galimybę ištraukti į sąjunginį darinį su šiaurinėmis savo kaimynėmis arba su Lenkija, tačiau kategoriškai atsisakė tai daryti, jei

Lietuvos ir Latvijos valstybės siena (1920 m.) (Rokiškio rašto muziejaus kartoteka, inventoriaus numeris RKM F 11327).

Baltijos valstybių – Estijos, Lietuvos, Latvijos – simbolika (1934 m.) (Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos kartoteka)

59 „1930 m. birželio 30 d., Kaunas. Deklaracija dėl galutinio sienos tarp Lietuvos ir Latvijos nustatymo“, in *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m.*, sudarė Z. Butkus (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008), 417.

60 „1934 m. rugsėjo 12 d. Ženeva. Lietuvos, Latvijos ir Estijos santarvės ir bendradarbiavimo sutartis“ ir kartu su ja pasirašyta „Deklaracija“, raginanti skleisti vienybės dvasią šių šalių visuomenėse. Žr. *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m.*, sudarė Z. Butkus (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008), 515–518.

Steigiamojo Seimo narys Jeronimas Plečkaitis, Alytuje ir Tauragėje organizuoto sukilimo prieš Antano Smetonos valdžią iniciatorius (LR Seimo skaitmeninis archyvas, http://www3.lrs.lt/pls/inter/w5_show?p_r=7279&p_k=1&p_d=98393)

būsimoje sąjungoje nebus Lietuvos. Žinoma, šią Latvijos užsienio politikos kryptį reikia vertinti objektyviai, suvokiant, kad palaikymą Lietuvai lėmė ir pačiai Latvijai reikšmingi Pabaltijo regiono politikos aspektai. Vis tik tai apsaugojo Lietuvą nuo politinės izoliacijos ir sustiprino pozicijas ginant savo interesus teritoriniame konflikte su Lenkija⁶¹.

Minėtina ir tai, kad kalbamuoju laikotarpiu, tiksliau – 1926–1927 m., įvykus valstybės perversmui ir Antanui Smetonai įvedus diktatūrą, Latvija tapo prieglobsčiu politinėms jėgoms, veikusioms prieš to meto Lietuvos valdžią. Įvykus gruodžio 17 d. perversmui, parlamentinio valdymo šalininkai ir tautininkams opozicionuojančių partijų atstovai, istoriografijoje žinomi kaip plečkaitininkai – daugiausia socialdemokratai ir Jeronimo Plečkaičio šalininkai, skirtingose Lietuvos vietose 1927 m. bandė įvykdyti sukilimą, kuriam nepavykus, buvo priversti emigruoti į aplinkines šalis. Didesnė politinių emigrantų dalis rinkosi Vokietiją ir Lenkiją, tačiau nemažai jų prieglobstį rado Latvijoje. 1927 m. lapkričio 5–6 d. Rygoje vyko tautininkams opozicionuojančių politinių pabėgėlių kongresas⁶².

Neabejotinai reikšmingiausiu tarpukario Lietuvos ir Latvijos politinio bendradarbiavimo pavyzdžiu laikytina latvių parama 1923 m. lietuviams vykdant Klaipėdos prisijungimo operaciją ir po šios operacijos organizuotos politinės derybos su Antantės šalimis. 1920 m., įsigaliojus Versalio taikos sutarčiai, Prancūzija įvedė į Klaipėdos kraštą savo kariuomenę ir Antantės vardu ėmėsi administruoti kraštą. Lietuvos politikų puoselėtos viltys, kad prie naujai suformuotos Lietuvos valstybės teritorijos bus prijungtas strategiškai svarbus Klaipėdos uostas, pradėjo blėsti. Antantė Klaipėdos kraštą naudojo kaip spaudimo priemonę Lietuvai – vienintelė sąlyga, kurią įvykdžius Lietuva būtų gavusi Klaipėdos uostą ir visą Klaipėdos kraštą, buvo federacinė sąjunga su Lenkija, tačiau tai neatitiko naujai sukurtos Lietuvos valstybės politinių interesų. Nematydama kitų būdų prisijungti Klaipėdą, Lietuvos vyriausybė, vadovaujama Ernesto Galvanausko, ėmėsi planuoti slapta karinę operaciją Klaipėdos kraštui užimti, imituodama vietos gyventojų siekį prisijungti prie Lietuvos teritorijos⁶³. Minėtas Lietuvos politinis veiksmas buvo rizikingas, jis sulaukė daugelio šalių sąjungininkių, o labiausiai Lenkijos, kuri pati tikėjosi prie savo teritorijos anksčiau ar vėliau prisijungti Klaipėdos kraštą ir uostą, neigiamos reakcijos. Iš gretimų valstybių vienintelė Latvija, nors tarpukariu ir pati galimai turėjusi politinių interesų dėl Klaipėdos, 1923 m. laikėsi tvirtos pozicijos, kad kraštas privalo priklausyti Lietuvai. Vertinant ekonominiu požiūriu, Latvijos pozicija gali atrodyti keista, nes, Lietuvai atgavus Klaipėdos uostą, galėjo smarkiai sumažėti Lietuvos importo ir eksporto srautai per Liepojos uostą (tai kasmet sudarydavo iki 40 tūkst. latų), tačiau latvių politikai, remdamiesi tuo, kad pagrindiniai susisiekimo keliai geležinkeliu yra patogesni su Liepoja, o ir Klaipėdos uosto infrastruktūra yra silpniau išplėtotą, galimos konkurencijos nebijojo. Vis dėlto pagrindinės Latvijos paramos Lietuvai priežastys buvo politinės – latvių politikai tikėjosi, kad, Lietuvai prisijungus Klaipėdą, Pabaltijyje sumažės Vokietijos interesų, kurie buvo nukreipti ir į Latvijai priklausančias teritorijas, grėsmė. Taip pat bijota, kad, Klaipėdai tapus

61 Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, 503–523.

62 Ričardas Čepas, *Plečkaitininkai* (Vilnius: Vaga, 2000).

63 Čepėnas, *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*, t. 2, 762–789.

laisvuju miestu, šiame krašte įsigalėjusi Lenkija pradėtų plėsti savo interesus ir į Liepojos uostą. Atsižvelgdami į geopolitinius ir ekonominius Klaipėdos krašto prijungimo prie Lietuvos aspektus, Latvijos diplomatai dar 1922 m. kovo mėn. Lenkijos diplomatom, kurie buvo vieni iš pagrindinių, formavusių neigiamą Antantės poziciją, pasiūlė pareikšti nesuinteresuotumą Klaipėdos kraštu ir taip pagreitinti jo perdavimą Lietuvai. Aiškiausiai Latvijos palankumas lietuvių bandymui prisijungti Klaipėdos kraštą pasireiškė prasidėjus sukilimo veiksams: latviai per savo teritoriją (Priekulės geležinkelio stotį) laisvai praleido traukinius su lietuvių kariais, 1923 m. Latvijos atstovas O. Grosvaldas Prancūzijoje, Baltijos reikalų skyriuje bandė įtikinti lenkų ir prancūzų atstovus, kad Klaipėdos kraštas turėtų priklausyti Lietuvai ir iškilusį klausimą reikėtų spręsti Lietuvai palankia linkme. 1923 m. vasario 17 d. Ambasadorių konferencija nusprendė Klaipėdos kraštą perleisti Lietuvai su sąlyga, kad ši 99 metams Lenkijai išnuomos Klaipėdos uosto dalį laisvosios zonos teisėmis, tačiau gegužės 23 d. paskelbtame pranešime Latvija išsakė griežtą protestą dėl iškeltų sąlygų. Teigta, kad iškeltos sąlygos pažeidžia bet kurios savarakiškos valstybės interesus.

Latvija ir toliau kryptingai veikė tarptautinėje politikoje Lietuvos naudai. Nors Latvijos galimybės, kaip mažos jaunos valstybės, buvo ribotos, tačiau įdėtos pastangos padedant Lietuvai prisijungti Klaipėdos kraštą buvo labai reikšmingos ir stipriai prisidėjo prie abiejų šalių tarptautinių santykių stiprinimo⁶⁴.

Lietuvos savanoriai prie prefektūros Klaipėdoje, kapituliavus Prancūzijos įgulai (1923 m.) (Mažosios Lietuvos istorijos muziejaus kartoteka, inventoriaus numeris MLIM IR 2098)

1920 m. Lietuvos karo atstovas iš Rygos atsiuntė Latvijos žvalgybos skyriaus statutą, kuriame buvo apibrėžtos pagrindinės šios valstybinės institucijos funkcijos – sekti prieš šnipus, jų organizacijas bei darbuotojus ir visa, kas savo veikla prisideda prie priešiško jėgų veiksmų ir juos palaiko. Latvijoje kontržvalgyba tikrindavo pašto siuntinius ir laikraščių turinį, šį darbą derindama su Generalinio štabo Informacijos skyriumi. Lietuva slapta klausytis telefoninių pokalbių pradėjo tik 1921 m.

Ryšiai su Latvijos žvalgybos ir kontržvalgybos darbuotojais Lietuvai buvo naudingi dėl didesnės latvių veiklos šioje srityje patirties, siekiančios dar Rusijos imperijos valdymo laikotarpį. 1928 m. Lietuvos valstybės saugumo tarnyba, organizuodama savo struktūras provincijoje, pasirinko latvių pavyzdį: rajonai buvo padalyti į punktus (iki tol buvo atvirkščiai), punktams išsiųstos anketos, į kurias reikėjo surašyti išsamius duomenis apie agentus, taip pat ir informaciją apie šių agentų valdomą turtą, šeiminius ryšius ir kt.

Įdomu, kad tuo pat metu (1919–1920 m.) Latvijos žvalgyba palaikė ryšius ir su Lenkija ir dalijosi su ja latvių žvalgybininkų surinkta informacija apie Lietuvą⁶⁵.

Įdomybė.

Iš ko lietuviai XX a. mokėsi žvalgybinės veiklos patirties?

64 Česlovas Laurinavičius, „Klaipėdos prijungimas“, In *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940)*, t. 10, 1 dalis (Vilnius: Baltos lankos, 2013), 376–415.

65 Arvydas Anušauskas, *Lietuvos žvalgyba 1918–1940* (Vilnius: Versus aureus, 2014), 48–49.

Karai ir naujos okupacijos – tarpvalstybiniai santykiai 1939–1990 m.

Aptariamas Lietuvos ir Latvijos tarpvalstybinių santykių laikotarpis apima daugiau negu 50 m. Minėtu laikotarpiu abi valstybės patyrė tris okupacijas, rezistencinių kovų, valdymo formų transformacijų ir, galiausiai, pokario metais politiškai tapo visiškai priklausomos nuo centrinės Sovietų Sąjungos vadovybės vykdomos politikos. Vis dėlto bendro politinio veikimo apraiškų, kai kartu veikė lietuviai ir latviai, šaltiniuose ir istoriografijoje aptinkama nedaug. Esamą padėtį galima paaiškinti keletu pagrindinių priežasčių. Pirmiausia, tiek dėl pasikeitusios abiejų valstybių valdymo formos (Lietuvoje Antano Smetonos diktatūra įvesta 1926 m., Latvijoje Karlo Ulmanio – 1934 m.) ir to nulemtos valstybės vidaus ir užsienio politikos, tiek dėl 3–4 dešimtmečių sandūroje atšalusių tarpvalstybinių santykių ir nepavykusių bandymų sukurti Pabaltijo valstybių sąjungą Lietuvos ir Latvijos bendravimas buvo daugiau ekonominis ir kultūrinis. Antra, jau minėti geopolitiniai procesai veikė visą Pabaltijo regioną, kartu ir kiekvieną valstybę atskirai, nesukurdami prielaidų savitarpio pagalbos politikai (kaip 1918 m. laikotarpiu). Abiejose valstybėse tiek sovietų, tiek nacių okupaciniai režimai vykdė analogišką politiką, susijusią su politinės filosofijos praktiniu įgyvendinimu okupuotose šalyse, tačiau ir Lietuva, ir Latvija susidariusioje padėtyje bandė laviruoti savarankiškai^{66, 67}. Galiausiai, trečia priežastis – 1945 m., kai Pabaltijo šalyse galutinai įsitvirtino Sovietų Sąjunga ir regionas buvo inkorporuotas į naujo tipo „imperiją“, o abi valstybės prarado visų gyvenimo sričių, taip pat ir politikos, savarankiškumą. Lietuvai ir Latvijai tapus vakarinėmis Sovietų Sąjungos respublikomis, siena tarp šių valstybių išnyko, o politinio gyvenimo klausimai buvo sprendžiami centralizuotai – nebeliko prielaidų tarpukariu buvusiam politiniam bendradarbiavimui egzistuoti. Vis dėlto negalima teigti, kad nebūta jokių politinio bendradarbiavimo apraiškų.

Grėsmė prarasti savarankiškumą Lietuvai ir Latvijai kilo 1939 m., kai šalys, spaudžiamos Sovietų Sąjungos, buvo priverstos pasirašyti vadinamąsias dvišales „Savitarpio pagalbos sutartis“, sukūrusias prielaidas 1940 m. sovietams apkaltinti Pabaltijo valstybes šių sutarčių sąlygų sulaužymu ir, vykdant politinę bei karinę spaudimą, įgyvendinti regiono aneksiją. Nors dar 1939 m. Pabaltijo valstybių vadovai, suvokdami Sovietų Sąjungos interesus ir matydami intensyviai besikeičiančią geopolitinę situaciją Europoje, bandė ieškoti kompromiso organizuotuose šalių vadovybių susitikimuose, buvo per vėlu pakeisti susidariusią padėtį. Priešingai, 1940 m. iškelta idėja grįžti prie Pabaltijo valstybių sąjunginio darinio – Baltijos federacijos – sukūrimo sudarė prielaidas Sovietų Sąjungai surengti regiono aneksiją ir šiuos įvykius paspartino⁶⁸. Prasidėjus sovietų okupacijai, Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje teisėtos valdžios institucijos imtos keisti marionetiniu pagrindu suformuotomis „liaudies atstovybėmis“ (Liaudies seimais), pradėtas valstybių inkorporavimo į

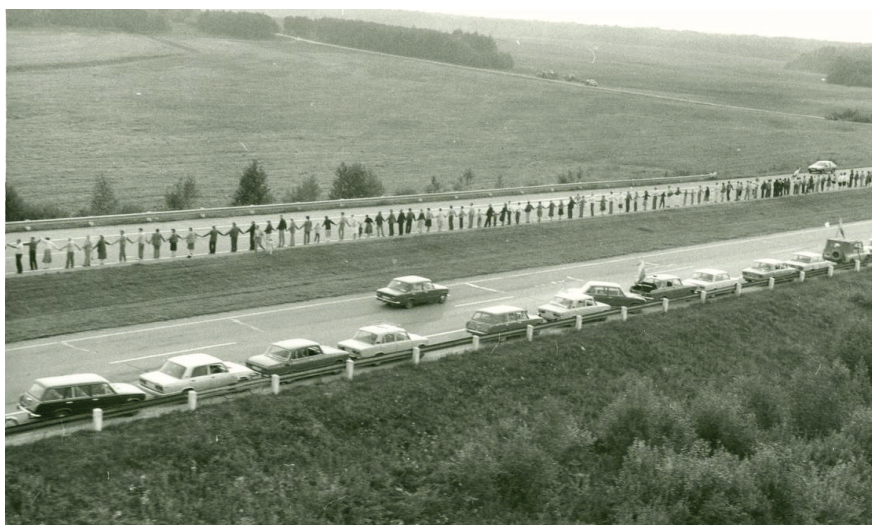
⁶⁶ Butkus, *Latviai*, 45–54.

⁶⁷ Eidintas ir Žalys, *Lithuania in European Politics*, 111–139.

⁶⁸ Ibid., 139–176.

Sąjungą procesas, kurį lydėjo masinės represijos. Faktinis Lietuvos ir Latvijos politinis bendradarbiavimas baigėsi. Tik 1941 m., prasidėjus karui tarp nacistinės Vokietijos ir Sovietų Sąjungos, iki tol pogrindyje veikusios ir pasipriešinimą okupaciniam režimui organizavusios organizacijos bandė bendradarbiauti ir kėlė savarankiškų valstybių atkūrimo idėją, jog, vokiečių padedamos, įveiks sovietus. Deja, greitai teko įsitikinti, kad vokiečiai nėra išgelbėtojai. Vieną okupacinį režimą pakeitė kitas režimas, socialiai orientuotas represijas – rasinės represijos. 1944–1945 m. Vokietijai pralaimint karą ir veiksams persikėlus į Pabaltijo regioną, Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje prasidėjo ginkluotas vietos gyventojų rezistencinis judėjimas prieš okupantus. Antisovietinė rezistencinė kova Pabaltijyje tęsėsi iki 1953 m.⁶⁹, kiekviena valstybė turėjo savą rezistencinių organizacijų tinklą ir hierarchiją, kovos taktiką ir mastus. Dėl socialinių ir politinių priežasčių Latvijos ir Estijos rezistencijoje dalyvavusių asmenų buvo mažiau negu Lietuvoje. Bendros kovos su sovietais vykdavo tik Lietuvos ir Latvijos pasienio regionuose⁷⁰.

Vis dėlto pasipriešinimo dvasios užgniaužti nepavyko. Antrojoje XX a. pusėje (7–9 deš.) dėl ekonomikos nuosmukio ir politinio nestabilumo, prasidėjusio Sovietų Sąjungoje ir jos įtakoje esančiose Vidurio ir Rytų Europos valstybėse, kartu ir Pabaltijyje, pradėjo kurtis išsivadavimo ir laisvės idėjas skleidusios visuomeninės organizacijos, tapusios stipria jėga, su kuria griūvanti sąjunga nebegalėjo sėkmingai kovoti. Ryškiausiai Lietuvos, Latvijos ir Estijos politinių ir disidentinių judėjimų bendros idėjos buvo išreikštos susikūrus vadinamosioms Helsinkio grupėms, 1979 m. rugpjūčio 23 d. viešai paskelbus Molotovo-Ribbentropo paktą ir slaptuosius protokolus ir 1989 m. vienybės simboliu pasaulio akivaizdoje tapusia Baltijos kelio akcija, gyva žmonių grandine sujungusia valstybių sostines – Vilnių, Rygą ir Taliną⁷¹. Netrukus – 1990–1991 m. – visos trys valstybės paskelbė nepriklausomybę nuo Sovietų Sąjungos.

Baltijos kelias (1989 m.) (Kauno IX forto muziejaus kartoteka, inventoriaus numeris KDFM F 13544)

69 Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras, <http://genocid.lt/centras/lt/1193/a/>.

70 Zubkova, *Pabaltijys ir Kremlius*.

71 Lieven, *Pabaltijo revoliucija*.

LIETUVOS IR LATVIJOS EKONOMINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX–XX A.

Kaimyninių kraštų prekybinių kontaktų gausu visais istoriniais laikotarpiais. Lietuvių ir latvių protėvių ekonominių ir prekybinių ryšių apraiškos siekia dar baltų genčių formavimosi laikus, tačiau tik XIX a., kai visuomenės gyvenime vis daugiau reikšmės įgyja nacionalinė priklausomybė – savęs indentifikavimas su konkrečia tauta, o ypač XX a., kai susikuria nacionalinės Lietuvos ir Latvijos valstybės, galime kalbėti apie nacionalinį aspektą įgavusius ekonominius ryšius. Nebūtų klaidinga teigti, kad lietuvių ir latvių ekonominio kontaktavimo ar lietuvių ekonominės diasporos (išėivijos) bendruomenės pirmiausia koncentravosi paribio gyvenvietėse ir didžiuosiuose pramonės ir prekybos centruose, tokiuose kaip Ryga, Liepoja ar Ventspilis. Vis dėlto, norint kokybiškai atskleisti ekonominį bendradarbiavimą ir jo poveikį bendruomenėms, nereikėtų apsiriboti žmogiškuoju aspektu ir atitinkamą vietą reikėtų skirti prekybos srautų, įvežtinės naujos produkcijos ir technologijų paplitimui aptarti.

Remiantis A. Butkaus atliktų tyrimų ir 1897 m. visuotinio Rusijos imperijos gyventojų surašymo duomenimis, XIX a. pab. dabartinės Latvijos teritorijoje galėjo gyventi iki 26 proc. etninių lietuvių⁷². XX a. pab. kai kuriuose Latvijos regionuose lietuviai sudarė 7–34 proc. kaimo gyventojų. Rygoje savo nuolatinę gyvenamąją vietą buvo deklaravę 7 012, Liepojoje – 2 663, Jelgavoje – 927, Daugpilyje – 1 118, Ventspilyje – 339 lietuviai.

Intensyvi lietuvių migracija į minėtus miestus ir kaimiškas gyvenvietes prasidėjo dar XIX a. pr. Ši migracija buvo susijusi tiek su regione vykusiais ekonominiais, tiek su politiniais procesais. Buvusios Kuršo (Kurliandijos) ir Lifliandijos gubernijos, aptariamuoju laikotarpiu geriau ekonomiškai išsivysčiusios, tapo geresnio gyvenimo ir uždarbio siekiančių Kauno gubernijos lietuvių artimiausiu ekonominės migracijos tikslu. Antra, kaip ir latviai po 1905 m. revoliucijos, taip ir lietuviai, susiję su politiniais 1830–1831 m. sukilimo įvykiais, ieškodami politinio prieglobsčio bėgo į gubernijas, kurių gyventojai nedalyvavo sukilime⁷³.

A. Eidintas knygoje „Lietuvių kolumbai“ teigia, kad intensyviausia lietuvių ekonominė migracija į latviškas gubernijas prasidėjo XIX a. viduryje ir buvo abiejų – politinių ir ekonominių – veiksnių, nulemtų Rusijos imperijos politikos lietuviškose gubernijose, rezultatas⁷⁴. Kaip konkretūs aspektai įvardytini: netolygi ūkinė raida skirtingose imperijos dalyse; kur kas didesnis darbo užmokestis Rusijos pramonės regionuose negu lietuviškose gubernijose, kurios daugiausia buvo agrarinės; feodalinės liekanos žemės ūkyje; carizmo represijos. 1861 m. Rusijos imperijoje panaikinta baudžiava, tačiau tik 1882 m. valstiečiai turėjo galimybę išsipirkti žemę. Deja, daugelis neturėjo reikiamų materialinių išteklių ir buvo finansiškai prasiskolinę valstybės išdui ar dvarininkams. XIX a. antrojoje pusėje bežemiai, mažžemiai ir kartais

⁷² Butkus, *Latviai*, 69–75.

⁷³ Ibid., 73.

⁷⁴ Eidintas, *Lietuvių Kolumbai*, 12–15.

vidutiniai valstiečiai negalėjo pelningai parduoti savo darbo jėgos ir dėl šios priežasties lietuviškose gubernijose susidarė darbo jėgos perteklius, paskatinęs masinę valstiečių migraciją į įvairius imperijos regionus. 1883–1888 m. ūkio darbininkas, dirbdamas tą patį darbą svetur, ne gimtinėje, per dieną galėjo uždirbti dvigubai daugiau (lietuviškose gubernijose vyras uždirbdavo apie 37, latviškose gubernijose – 57, Suvalkų gubernijoje – 42 kapeikas). Geresnio gyvenimo ieškančių lietuvių kontingentas buvo labai įvairus. Arti esant valstybės sienai, norėdami daugiau uždirbti, emigrantai dirbo daugelyje dabartinės Latvijos regionų pačius įvairiausius darbus. Buvo dirbama pramonės darbininkais miestų fabrikuose, tarnaitėmis pas dvarininkus ir verslininkus, žemės ūkio darbininkais (lauko darbininkais, piemenimis, melžėjomis) dvaruose⁷⁵.

Minėtinas 1904 m. Liepojos Pabaltijo latvių socialdemokratų darbinikiškos organizacijos komiteto kreipimasis į Liepojos darbininkus lietuvius, kuriuo raginta bendromis jėgomis kovoti dėl geresnių socialinių sąlygų darbininkams. Šis kreipimasis liudija, kad aptariamuoju metu Liepojoje lietuviai turėjo sudaryti reikšmingą darbininkijos kontingentą⁷⁶. R. Maliukevičiaus 1959 m. monografijoje nurodoma, kad nuo XIX a. pab.–XX a. pr. Rygoje veikė keletas lietuvių darbinikiškų socialdemokratinės pakraipos politinių organizacijų, leidusių pagrindinius laikraščius „Lietuvos darbininkas“, „Aidas Lietuvos darbininkų gyvenimo“ ir „Vilnis“. Pastarasis laikraštis, pradėtas leisti 1913 m., ilgainiui tapo Rygos lietuvių darbininkų masinės leidybos leidiniu. R. Maliukevičiaus teigimu, šio laikraščio atsiradimą pirmiausia paskatino realus darbininkams skirtos lietuviškos spaudos poreikis, nes tuo metu Rygoje galėjo gyventi ir dirbti iki 35 tūkst. lietuvių kilmės asmenų⁷⁷.

Darbinikiško laikraščio „Vilnis“ titulinis puslapis (1920 m. liepos 29 d., Čikaga, Ilinojus) (Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Periodikos fondas, Gp13)

Vis dėlto emigracijos srautai iš Lietuvos į aplinkinius kraštus nepasiekė didžiausių galimų mastų dėl imperinės politikos, ribojusios gyventojų judumą. Rusijos imperijos įstatymai migracijos nepripažino, o į užsienį, nesusilaukiant teisinių sankcijų, buvo galima išvykti tik penkeriems metams. Galimybės migruoti ypač pagerino besiplečiančios susisiekimo – geležinkelio linijų ir laivybos – technologijos. Ilgainiui latviškų gubernijų miestai tapo tik pirmine stotele – per Rygos, Liepojos, Ventspilio uostus buvo

Lietuvės merginos, tarnavusios Latvijos dvare (XX a. pr.) (Rokiškio krašto muziejaus vaizdų kartoteka, inventoriaus numeris RKM F 11163)

Darbinikiško laikraščio „Vilnis“ titulinis puslapis (1920 m. liepos 29 d., Čikaga, Ilinojus) (Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos Periodikos fondas, Gp13)

⁷⁵ Ibid., 15–31.

⁷⁶ Iš: Į Liepojos lietuvių darbininkus! Vienybė – tai mūsų galybė. Darbininkai lietuviai! „Mūsų susipratusių latvių darbininkai kreipiamės prie jūsų ir kviečiam jus kovoti už geresnę padėją...“ [atsišaukimas, aiškinantis pagrindines sunkios darbininkų padėties priežastis, raginantis lietuvių šviestis, skaityti LSDP leidinius ir suprasti, kad geresnių sąlygų galima pasiekti tik latvių ir lietuvių darbininkams vieningai kovojant su darbdaviais ir caro patvaldyste / Liepojos komitetas Pabaltijos latvių social-demokratų darbinikiškos organizacijos]. [Liepoja, 1904]. [2] p. Šaltinis: Lietuvos nacionalinės Martyno Mažvydo bibliotekos vaizdų kartoteka; Lietuvos ypatingasis archyvas: F.1770, P. Sp., b. 15, lap. 2.

⁷⁷ Maliukevičius, *Lietuvių darbininkų laikraštis*.

J. Vinžanovo, piemenavusio Jekabpilio apskrityje, nuotrauka (1936 m.) (Rokiškio krašto muziejaus vaizdų kartoteka, inventoriaus numeris RKM F 963)

migruojama į Vokietiją, Didžiąją Britaniją, Jungtines Amerikos Valstijas. Didžiausią intensyvumą emigracija iš lietuviškų gubernijų įgavo 1904–1914 m. laikotarpiu⁷⁸.

Migracija vyko ir karų kontekste, 1914–1920 metais, tačiau lietuvių išeivijos tyrinėtojai antrąją ryškia, ekonominę kontekstą turinčią emigracijos bangą linkę laikyti 1926–1930 m. laikotarpį. Trečiojo dešimtmečio pradžioje dėl iš esmės panašių veiksnių kaip ir XIX a., o labiausiai dėl smulkiųjų valstiečių, kurių rankose buvo sutelkta 34 proc. žemės naudmenų, tačiau

nebuvo ekonominių išteklių šiai žemei dirbti, atsirado darbo jėgos perteklius, 1926 m. virtęs sezonine ekonominio pobūdžio emigracija į Rytų Prūsiją ir Latviją⁷⁹. 1929–1936 m. iš Lietuvos į Latviją kasmet vidutiniškai išvykdavo apie 14 tūkst. sezoninių darbininkų, o 1930 m. išvyko net 18 820 asmenų (lietuviai sudarė 81 proc. darbininkų, atvykusių į Latviją iš kitų šalių)⁸⁰. Judumą palengvino ir 1930 m. Lietuvos ir Latvijos pasirašyta prekybos sutartis⁸¹.

Minėta prekybos sutartis tapo esmine prielaida sėkmingiems prekybiniam srautams, transporto infrastruktūrai ir ekonominėms inovacijoms plėtoti. Sutarties punktuose buvo išryškinti, aptarti ir įteisinti gyventojų migracinių procesų, mokesčių, muitų ir rinkliavų, darbininkų socialinių garantijų, bendrovių įsisteigimo, prekybinių lengvatų, prekių kokybės užtikrinimo aspektai⁸². Prekybos sutartis suteikė tiesinį pagrindą prekybinių ir ekonominių santykių plėtrai naujai susikūrusiose Lietuvos ir Latvijos valstybėse. Vis dėlto minėtina, kad prekybiniai srautai tarp lietuvių ir latvių egzistavo dar priklausymo Rusijos imperijai ir kaizerinės Vokietijos okupacijos laikotarpiu. 1914 m. išleistame laikraščio „Lietuvos ūkininkas“ priedo „Lietuvos ūkininko Vilniaus kalendorius“ pirmoje dalyje pateikti skelbimai leidžia charakterizuoti, kokio pobūdžio latviška produkcija ir paslaugomis galėjo naudotis lietuviškų gubernijų gyventojai⁸³. Leidinyje daug dėmesio skiriama paskolas ir vartojimo kreditus ūkininkams teikiančioms įmonėms. Pavyzdžiui, „Rygos latvių amatininkų šalpos draugijos taupomoji-skolinama-moji kasa“ siūlo savo klientams galimybę padėti indėlius ir pasiimti paskolas

78 Aleksandravičius, *Karklo diegas*, 127–411.

79 Eidintas, *Lietuvių Kolumbai*, 67.

80 Eidintas, *Lietuvių Kolumbai*, 71.

81 „1930 m. lapkričio 24 d., Kaunas. Prekybos sutartis tarp Lietuvos ir Latvijos“, in *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m.*, sudarė Z. Butkus (Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008), 423.

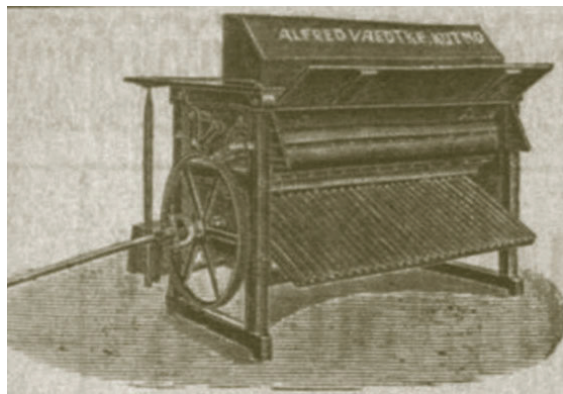
82 Ibid., 423–426.

83 *Vilniaus kalendorius. Periodinio leidinio „Lietuvos ūkininkas“ priedas* (Vilnius: Juozapo Zavadzko spaustuvė, 1914), 1–26.

„paliuosuojant nuo valdiškų nuošimčių“⁸⁴. Panašias sąlygas siūlo ir kitos draugijos – „Rygos pirklių ir pramoninkų savitarpinė kredito draugija“ ir „Penktoji Rygos savitarpio kredito draugija“⁸⁵. Atitinkamai reikšminga vieta tarp skelbimų tenka žemės ūkio technikos ir konstrukcinių elementų reklamai. Štai Rygos firma „Hertels and Co“ Lietuvos ūkininkams ir pramonininkams siūlo įsigyti kokybiškų amerikietiško žibalu varomų motorų „Atlant“ ir „Pluto“, skirtų malūnams ir pramonės įrengimams sukuti. Taip pat siūloma amerikietiško ūkio mašinų, švediško pieno separatorių ir sviesto mašinų⁸⁶. Prekių pasiūlos įvairovė nenusileidžia ir Rygos „Ekonomiškoji prekybos bei pramonijos bendrovė“ ir „Latvių ūkininkų ekonomiškoji bendrovė“, siūlančios malūnų girnų, įvairios paskirties ūkio mašinų, pjūklų ir lentpjūvių techninių konstrukcijų⁸⁷. Žinoma, reklama spaudoje naudojosi ne tik industrinės produkcijos platintojai. Minėtina mineralinių vandenių dirbtuvė „Vodopad“, turėjusi padalinius Rygoje, Ventspilyje, Orege ir Biržuose, gaminusi ir siūlusi įsigyti įvairių iš mineralinio vandens gaminamų gėrimų: selterio, giros, limonado, brauzės, vaisių vyno⁸⁸.

Daug įtakos ekonominiams Lietuvos ir Latvijos santykiams turėjo 1921 m., pasirašius Lietuvos ir Latvijos sienų sutartį, mūsų šaliai atitekęs Baltijos jūros pajūrio ruožas ir 1923 m. prie Lietuvos prijungtas Klaipėdos uostas. Įvertinus gamtines sąlygas, 1921 m. pradėta uosto statyba Šventosios upės žiotyse (tuo metu dar neturėta Klaipėdos uosto). Uosto rengybos projektą 1923 m. laimėjo Rygos profesorius Jackoby ir Rennenkavepto idėja, tačiau, atgavus Klaipėdą, nuspręsta Šventojoje apsiriboti mažesniu žvejybiniu uostu⁸⁹. Sovietams okupavus Lietuvą, nuo 1968 m. Klaipėdoje plėtota Lietuvos jūrų laivininkystė, kurią sudarė: prekybos laivynas, Klaipėdos jūrų prekybos uostas, laivų remonto įmonė. Pastarojoje buvo remontuojami kitų Baltijos respublikų – Latvijos ir Estijos – laivai⁹⁰.

Karo metais ir prasidėjus antrajai sovietų okupacijai, tiek Lietuvoje, tiek ir gretimose Pabaltijo šalyse buvo sutrikdyta ekonominė raida, sugriauta daug transporto ir pramonės infrastruktūros, suardyta socialinė visuomenės struktūra. Pokario

Kuliamoji mašina (Vilniaus kalendorius. Periodinio leidinio „Lietuvos ūkininkas“ priedas (Vilnius: Juozapo Zavadzko spaustuvė, 1914), 4)

Latvijos prekybinis laivas „Jelgava“ Klaipėdos prekybiniame uoste (1930 m.) (Klaipėdos viešosios bibliotekos rankraščių fondas, R1-2-I)

84 Ibid., 5.

85 Ibid., 6, 8.

86 Ibid., 12.

87 Ibid., 14, 23–24.

88 Ibid., 11.

89 Lietuvos respublikos vandens transporto valdymo, veiklos ir plėtros 1918–2008 metais metraštis, sudarė Juozas Darulis (Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009), 23–27.

90 Ibid., 52–54.

metais susiformuoja ekonominė duobė, kuriai panaikinti prireikė poros dešimtmečių⁹¹. Sovietų valdžia Pabaltijo valstybėse, kaip ir kituose savo valdomuose kraštuose, pradėjo plėtoti planinės ekonomikos modelį, kurti specializuotus žemės ūkio ir pramonės rajonus. Neigiami padariniai jaučiami ir šiandien⁹². Ekonomikos specializacija buvo vykdoma šalių lygmeniu, taigi Latvija, kuri buvo projektuojama kaip pramonės valstybė, ekonomiškai pradėjo lenkti Lietuvą, labiau orientuotą į ūkinę veiklą. Tarp Lietuvos ir Latvijos vyko ekonominio potencialo ir darbo jėgos mainai, tačiau iki pat devintojo dešimtmečio tai labiau laikytina bendros sąjunginės ekonominės politikos elementu negu savarankiškais Lietuvos ir Latvijos valstybių ekonominio bendradarbiavimo bruožais⁹³.

LIETUVOS IR LATVIJOS KULTŪRINIO BENDRADARBIAVIMO APRAIŠKOS XIX–XX A.

Lietuvių ir latvių kultūrinio bendravimo pagrindai XIX a.–XX a. pr.

Lietuvių ir latvių tautas sieja ilgalaikiai istoriniai ryšiai, taip pat ir bendras kulties pagrindas – probaltiškų kultūrų substratas, iš kurio vėliau formavosi kuršių, žiemgalių, žemaičių, sėlių, latgalių ir latvių gentys⁹⁴. Vis dėlto geopolitiniai procesai, vykę regione, ne kartą sutrikdė visuomenių kultūrinio komunikavimo galimybes, taigi ilgainiui formavosi savitą kultūrinę raišką turintys Lietuvos ir Latvijos etniniai regionai. XVIII–XIX a., Europoje plintant romantizmo ir nacionalizmo idėjoms ir šioms idėjoms pasiekiant Rusijos imperijos tuo metu valdomas tautas, laikyta, kad tautos savastį labiausiai atspindi etninė kultūra. Ji turėjo reikšmingos įtakos XX a. pr., kuriantis nacionalinėms valstybėms.

Pažymėtina, kad etniškumas, tautiškumas ir priklausymas konkrečiam politiniam dariniui ne visuomet buvo traktuojami analogiškai. Lietuvoje valdančiosios visuomenės dalies tautinis identitetas buvo sumišęs tarp lenkiško ir lietuviško kultūrinio substrato, Latvijoje – tarp vokiško, lenkiško ir rusiško. Iš Vakarų skverbiantis prancūziškai salonų kultūrai, Rusijos imperijos įtakai pajungtų Pabaltijo kraštų aukštuomenėje buvo įsitvirtinęs kultūrinio gyvenimo raiškos formų pliuralizmas⁹⁵. To meto diduomenės elgesį apibūdino inteligentas, dvasininkas Liudvikas Jucevičius:

91 Petras Stankevičius, *Lietuvos pramonės transformacijos ir jų socialinės-ekonominės pasekmės* (Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009), 124–282.

92 Misiūnas ir Taagepera, *Baltijos valstybės*, 190–198.

93 Ibid., 114–120, 237–251.

94 Eugenijus Jovaiša, *Aiščiai. Lietuvių ir Lietuvos pradžia* (Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015).

95 Egidijus Aleksandravičius ir Antanas Kulakauskas, *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva* (Vilnius: Baltos lankos, 2001), 236–302.

„Mėgdžiojame ne pačius prancūzus, bet savo tautiečius pusgalvius, pargrįžusius iš Paryžiaus, kurie tenai ne pažinimui ir mokymuisi ko nors gero praleido laiką, bet prasištrynė su kekšaujančiomis aktorėmis, su kokiais sukčeliais ir liokajais be tarnybos po restoranus, dažniausiai antraeilius. Iš ten būtent ir atėjo į mūsų namus, į gerąsias draugijas karčiaminiai papročiai (tik be alaso, žinoma), kuklumą pažeidžiančios frazės (komplimentai) ir gašlūs žodeliai.“⁹⁶ Manytina, kad panašios praktikos buvo įsitvirtinusios ir to meto latviškose gubernijose, ypač didesniuose miestuose ir apskričių centruose. Kilmingiesiems simpatizuojant praktikuojamiems užsienio šalių kultūriniais elementais, o regione vis labiau įsitvirtinant tautinio išsivadavimo ir nacionalinių valstybių kūrimo idėjoms, to meto inteligentai dėl statiško ir kultūrinių pokyčių mažai paveikto gyvenimo būdo, leidusio išsaugoti esminius etninės kultūros elementus, tautiniam naratyvui formuoti pasirinko valstietiškąją visuomenės dalį⁹⁷. Tokia pozicija turėjo realų pagrindą. Tyrėjų, analizavusių XIX–XX a. lietuvių ir latvių kaimo bendruomenių kultūrą, darbai leidžia identifikuoti etninės kultūros elementus, siekiančius baltiškąjį laikotarpį, taip pat savitus kultūrinės raiškos naujadarus, atsiradusius kaip inkulturacijas – vietinių kultūrinių elementų ir krikščioniškosios, vokiškosios, rusiškosios, lenkiškosios kultūrų elementų sąveikos rezultata. Vis dėlto Lietuvoje ir Latvijoje minėtų kultūrinių įtakų raiškos intensyvumas dėl geopolitinių procesų nulemtų veiksmų buvo skirtingas. Kaip minėsime toliau šiame skyriuje, etninis, t. y. nacionalinės ir etninės kultūros, dėmuo atsispindėjo visose profesionaliosios kultūros raiškos formose: literatūroje, teatre, muzikoje, tapyboje ir kt., todėl, prieš pradedant detaliau nagrinėti praktines kultūrinės lietuvių ir latvių komunikacijos formas, svarbu aptarti egzistavusius etninės kultūros bendrumus. Vienas iš esminių pagrindinių aspektų – baltiškas pasaulėvaizdis ir supančios materialinės bei transcendentinės erdvės suvokimas, išreikštas pirmiausia liaudies meno darbuose, o vėliau, XX a. pr., persikėlęs į profesionalaus meno erdves (daug dėmesio baltų tautoms būdingai pasaulio modelio struktūrai, vaizdiniais ir simboliams savo darbuose yra skyręs Valdis Celmas, šiuos klausimus išsamiausiai aptaręs monografijoje „Baltų raštai ir ženklai“⁹⁸). Antras ne mažiau reikšmingas veiksnys (nepaisant geopolitinių procesų, turintis istorinį tęstinumą, o nacionalinių valstybių kūrimosi kontekste – vienas iš esminių veiksmų, lėmęs lietuvių ir latvių kultūrinės komunikacijos prielaidas) – giminiškos kilties lietuvių ir latvių kalbos. Neapsiribojant leksiniais kalbinių elementų panašumais regioniniu požiūriu, esamų žodžių ir žodžių prasmių panašumu⁹⁹, nubrėžus administracines Lietuvos ir Latvijos sienas, paribio regionuose, kuriuose dažnu atveju gyveno mišrios lietuvių ir latvių bendruomenės, išliko galimybė kokybiškai sugyventi, mainyti kultūros tradicijomis ir jas perimti. Galiausiai, trečias, daugeliu atveju kasdienėje eilinių Lietuvos ir Latvijos gyventojų veikloje besireiškiantis, tačiau kartu formuojantis meno veiklos turinį ir, kalbant šiandienos terminais, formuojantis bendruomenių laisvalaikio kultūrą veiksnys – tradicinės kultūros bruožų panašumai. Lietuvius ir latvius, ypač kaimo bendruomenėse, siejo daug materialinės kultūros elementų: gyvenviečių ir sodybų planavimo elementai, kai kurios pastatų apdailos ar tautinio kostiumo detalės,

96 Žemaitijos istorija, sudarė Antanas Butrimas et al. (Vilnius: Regnum fondas, 1997), 208–209.

97 Motieka, *Didysis Vilniaus Seimas*.

98 Valdis Celms, *Baltų raštai ir ženklai* (Vilnius: Mintis, 2009).

99 *Baltų kalbų atlasas. Leksika 1: flora* (Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013).

muzikos instrumentai, valstiečių kasdienio gyvenimo buities elementai. Analogiškų sąlyčio taškų būta ir nematerialiojoje kultūroje. Minėtini mitologijos, tautosakos, kalendorinių švenčių ir jų papročių, liaudies dainų panašumai¹⁰⁰.

Lietuvių ir latvių literatūriniai ir kultūriniai ryšiai XIX–XX a.

Analizuojant visuomenių kultūrinės minties raiškos modelius praktinėje meninėje veikloje, dažnu atveju gali būti išvelgiamos teatro, kino, muzikos, tapybos, skulptūros kūrinių sąsajos ir aliuzijos į literatūrinius kūrinius, neretai perteikiančius romantizuotos tautos praeities ir tautos herojų, o įvardijant šiandienos terminais – romantizuotos istorinės atminties, vaizdinius. Kaip jau buvo minėta, istorinis ir etninis XIX–XX a. Lietuvos ir Latvijos bendrumas sudarė pirmines prielaidas žinioms apie romantinę praeitį įgyti ir tautos identitetui formuoti per tautinės kultūros tyrinėjimus ir aktualizavimą, taigi, siekiant kuo plačiau ir aiškiau suvokti lietuvių ir latvių kultūrinio bendravimo XIX–XX a. sąsajas, ypatingą dėmesį privaloma skirti literatūriniams ryšiams aptarti. Minėtina, kad didelį darbą XIX–XX a. lietuvių ir latvių meninės minties raidai ir sąsajoms atskleisti bei charakterizuoti atliko Silvestras Gaižiūnas¹⁰¹.

XX a. baltistikos lingvistinių tyrinėjimų objektu buvo kelių genčių ir tautų (jotvingių, prūsų, kuršių, žiemgalių, sėlių, latgalių, latvių, lietuvių) kalbos bei tarmės. Literatūrologija atsiremia į dvi – latvių ir lietuvių – literatūras. Jos abi buvo palyginti naujas reiškinys pasaulinėje literatūroje, tačiau jų sparti raida, intensyvūs kontaktai su pasauline kultūra, tarpusavio sąveikos atvėrė nemažas perspektyvas literatūrinei baltistikai. Lietuvių ir latvių literatūros buvo ir yra rašomos giminiškomis kalbomis, jas sieja etninio bendrumo šaknys, o dažnai – ir panašios problemos, tačiau abiejų šalių literatūros istorijas iki 1940 m. sąlygojo skirtingi kultūriniai veiksniai, dominavo skirtingos kultūrinės tradicijos, taip pat socialiniai ir politiniai faktoriai¹⁰².

Idomybė Pasaka „Katinėlio malūnėlis“

Gana anksti – 1935 m. – į lietuvių kalbą išversta aukščiausiai literatūrinės pasakos viršūnei priskiriama Karlio Skalbės (1879–1945) pasaka „Katinėlio malūnėlis“. Štai kaip ji pristatyta leidinyje „Karys“: „KATINĖLIO MALŪNAS“. Latvių rašytojų kūriniai jaunuomenei. Paruošė K. Korsakas. Išleido „Spaudos Fondas“. 159 psl. Kaina Lt. 3. – Žinomas literatūros kritikas ir latvių literatūros vertėjas K. Korsakas-Radžvilas paruošė mūsų jauniems skaitytojams visais atžvilgiais vertingą rinkinį. Nors rinkinys taikomas mokyklinio amžiaus vaikams, bet kai kuriuos su dideliu malonumu galės perskaityti ir suaugę. Šį rinkinį sudaro septynių žymiausių latvių rašytojų geriausieji kūriniai, vykusiai iliustruoti latvių dailininkų Strunkės, Zeberinio, Vidbergo, Drekslerio ir vieno iš autorių Jaunsudrabinio. Pirmojon vieton įdėta vieno žymiausio latvių rašytojo pasaka „Katinėlio malūnas“, kurios vardu ir pats rinkinys pavadintas. Tai meniškasis ir giliai dorovingas veikaliukas, kurio pagrindinė mintis – tai keršto neigimas; nes tik atsisakius keršto jausmo, pasauly įsiviešpatausianti santaika ir laimė. Populiaraus latvių rašytojo Jono Poruko apsakymėlis iš mokinių gyvenimo „Kova prie Knipskos“ vaizduoja tylų, jautrų, kilnios širdies vargšą mokinį. Žymiausio latvių dramaturgo ir novelisto Rudolfo Blaumanio linksma pasakaitė „Velniukai“ pasižymi dideliu meniškumu, skaidriu humoru auklėjančia tendencija. Apsakymėly „Kačiukas“ Augustas

¹⁰⁰ Butkus, *Latviai*, 69–164.

¹⁰¹ Gaižiūnas, *Kultūros tradicijos baltų literatūrose*.

¹⁰² *Ibid.*, 18.

Saulietis meistriškai vaizduoja kaimo vaiko sielos patyrimus. Jono Jaunsudrabinio trys trumpi vaizdeliai iš „Baltosios knygos“ pasižymi vaizdingumu, puošniu stiliumi. Onos Brigaderės vaizdelis „Sėjikas“ paimtas iš autobiografinės jaunystės trilogijos pirmosios dalies. Čia mokomai vaizduojama vaiko siela. Pagaliau, Andrejus Upitis savo nuostabiai menišku realistiniu apsakymėliu „Jauna gervė“ turi sužavėti kiekvieną dailiosios literatūros mėgėją. Be to, knygoje įdėtos trumpos žinios iš latvių tautos istorijos ir trumpučiai kiekvieno iš minėtų rašytojų apibūdinimai. Rinkinys turi neblogą Kulakausko pieštą viršelį ir šiaip dailiai išleistas.¹⁰³ Karlis Skalbė – vienas žymiausių visų laikų latvių pasakininkų. Kritikai jį lygina su Hansu Kristianu Andersenu, Oskaru Vaildu. K. Skalbės pasaka „Katinėlio malūnas“ (1913) 2014 m. televizijos projekte „Didysis skaitymas“ išrinkta mėgstamiausia latvių knyga¹⁰⁴. 2019 m. Latvijoje išleista „Katino malūnas“ 5 eurų sidabrinė moneta.

Tiražas – 2 500 vnt.

Kokybė. Lygus veidrodinis monetos paviršius ir idealus matinis piešinys.

Metalas – sidabras.

Praba – 925.

Aukštis – 35,00 mm.

Svoris – 22,00 g.

Nominalas – 5 eurai.

Išleidimo data – 2019 m.

Aversas. Monetos averse vaizduojamas katinas, nešantis maišą, užmestą ant nugaros, o rankoje laikantis lazda. Už jo – ant kalno stovintis malūnas ir tarpduryje stovintis katinas. Monetos kairėje pusėje iškalti žodžiai: KĀRLIS SKALBE „KAĶĪŠA DZIRNAVAS“ (liet. *Karlis Skalbe* (knygos autorius) „*Katino malūnas*“). Dešinėje pusėje, apačioje, monetos nominalas „5 EURO“ (liet. *5 eurai*). Reversas. Monetos reverse vaizduojamas ant karaliaus kelių sėdintis katinas. Dešinėje puslankiu iškalti žodžiai „KĒNIŅ, ES NEPIEMINU ĻAUNU“ (liet. *Karaliau, grūdų nebēra*) ir monetos nukaldinimo metai „2019“.

Briauna. Ant monetos briaunos iškalti žodžiai „LATVIJAS BANKA“ ir „LATVIJAS REPUBLIKA“.

Apie monetą. Moneta skirta pasakų temai. Pasaka „Katino malūnas“ yra devintoji iš Karlio Skalbės parašytų pasakų kolekcijos „Žiemos pasakos“.

Kaip teigia K. Nastopka studijoje „Lietuvių ir latvių literatūriniai ryšiai“, „latvių literatūra buvo aktyvesnė lietuvių kultūros ir istorijos atžvilgiu negu lietuvių literatūra latvių istorijos ir kultūros atžvilgiu“¹⁰⁵. Apibendrintai šį reiškinį galima įvardyti pasitelkus šiandieninėje komparatyvistikoje vartojamą *imagologijos terminą, skirtiną tautų literatūrinių kontekstų ryšius aiškinantį* per tai, „kaip vienos šalies gyventojai įsivaizduoja kitą šalį, kaip vienos tautos sąmonėje susiklosto *imago, kitos tautos vaizdas, kiek tas vaizdas atitinka realybę, koku mastu, kuriant jį, atsiliepia mąstymo interakcija, nuoširdus paklydimas, taip pat ir išankstinis nusistatymas*“¹⁰⁶. Vienas iš šio literatūrinės raiškos modelio realizavimo rezultatų literatūrinėje baltistikoje XX a. – mažai kultūriškai pažįstamos, istoriškai artimos, bet kartu ir paslaptingos Lietuvos vaizdiniai latvių rašytojų darbuose. Savitą Lietuvos vaizdinį savo darbuose perteikė: J. Alunanas, Aspazija (E. Rozenberga), Auseklis (M. Kruogzemis), D. Avuotinia, F. Bryzvenniekas, A. Deglavas, A. Ersas, J. Janševskis, J. Jaunsudrabinis, A. Kruonvaldas, V. Plūduonas, E. Prusa, A. Pumpuras, J. Puorukas, J. Purapukė, J. Rainis, J. Sudrabkalnis,

103 J. V.[ilutis], „Katinėlio malūnas“. Latvių rašytojų kūriniai jaunuomenei“, *Karys* 22 (1935-05-30): 527.

104 Ilze Stikāne, „Latvių vaikų literatūros viršūkalnės“, *Rubinaitis* 3(87) (2018).

105 Gaižiūnas, *Kultūros tradicijos baltų literatūroje*, 18.

106 Ibid., 20.

Sudrabų Edžus (E. Zilberas), K. Štralis, A. Upytis, A. Vėjanas, M. Zarinis, I. Zieduonis. Lietuvių autorių veikla šiuo požiūriu kur kas kuklesnė¹⁰⁷.

Vienas iš pirmųjų Lietuvos paveikslą į latvių literatūrą įvedė A. Pumpuras epe „Lačplēsis“. Šiame kūrinyje, išaugusiame iš jaunalatvių judėjimo ir orientuotame į baltiškąjį patriotizmą, perkelti senieji lietuvių ir latvių mitai, kuriuos tuo metu ir vėliau perkūrė ne vienas latvių ir lietuvių rašytojas. Lietuvių literatūroje epo funkcijas buvo bandoma realizuoti kitais žanrais. Pirmiausia – misterija (L. Giros, V. Krėvės, Vydūno kūriniai), istorine drama, kultūriniu istoriniu romanu.

To meto kūrėjai nebuvo linkę užsisklęsti savo etnografinio regiono problemų rate. Kūrinuose pereinama prie bendratautinių ir bendražmogiškųjų problemų (Aspazija (E. Rozenberga), V. Krėvė, J. Rainis, Vydūnas). Tęsiant romantizmo tradiciją, nacionalinė ir baltiškoji problematika traktuota kaip visuotinė. Kūrinių veikėjai neretai gyvena išreikšdami asmeninę, genties, tautos, regiono, kontinento, pasaulio ar net kosmoso dvasią. Būtent dėl šios priežasties XIX a. pab.–XX a. minėtų literatūros klasikų darbai tampa įvairių įtakų šaltiniu, mokykla ne tik literatūros, bet ir kitų meno sričių kūrėjams¹⁰⁸. Vienais iš svarbiausių lietuvių ir latvių autorių kūrinių, vaizduojančių Lietuvos ar Latvijos *imago* (analizuojančių XIX–XX a. lietuvių ir latvių literatūrų kultūrinius ryšius), laikytini: J. Janševskio romanas „Gimtinė“ ir jo tęsinys „Bandava“; J. Šliūpo veikalas „Latvių tauta kitąkart ir šiandien“; A. Erso veikalas „Lietuva“, taip pat romanai „Dvarininkai“ ir „Latviai Žalgirio mūšyje“, poemėlė „Baltas Lietuvos raitelis“, apybraižos „Lietuva“ ir „Lietuvos kelias“; L. Tapino apybraižų apie Latviją knyga „Nešk, Dauguva, atminimą“¹⁰⁹.

Idomybė
Mikalojus Konstantinas Čiurlionis – pagrindinis profesionalaus Lietuvos meno reprezentantas Latvijoje

Nekyla abejonių, kad Mikalojus Konstantinas Čiurlionis buvo neeilinė Lietuvos kūrybinio pasaulio asmenybė, savyje į darnią vienovę sujungęs tapybos, muzikos ir savitos daugeliui to meto lietuvių nepažįstamos paslaptingos kosminės būties ir žmogaus transcendencijos raiškos formas. M. K. Čiurlionio kūryba turėjo ypatingą poveikį Lietuvos meninės minties raidai visą XX a. ir vis dar išlieka tokia pat reikšminga šiandien. Vis dėlto mažai kam žinomas M. K. Čiurlionio darbų poveikis gretimų šalių meno kūrėjams. Kokį poveikį Čiurlionio darbai turėjo Latvijos menininkų kūrybai?

Latviai su M. K. Čiurlionio meno kūriniais turėjo progą susipažinti 1910 m. Rygoje organizuotos Lietuvių meno parodos metu. Pažymėtina, kad jau XX a. pradžioje Latvijoje, labiau negu Lietuvoje, M. K. Čiurlionis buvo suvokiamas ne tik kaip lietuvių, bet ir kaip europinio meno atstovas, jo kūrybiniai ieškojimai gretinti su žymių XX a. menininkų – N. Rericho ir A. Skriabino – kūryba. Kaip teigė garsūs XX a. latvių rašytojai R. Rudzītis ir K. Štarlas, latvių tauta laiminga, nes ir jos menininkai mokėsi žiūrėti į pasaulį per M. K. Čiurlionį. M. K. Čiurlionio darbai ir mitologizuotos tikrovės vaizdavimas turėjo daugiau ar mažiau įtakos daugybei XX a. latvių menininkų – literatų, dailininkų, teatralų ir muzikų¹¹⁰.

¹⁰⁷ Ibid., 20–21.

¹⁰⁸ Ibid., 23.

¹⁰⁹ Ibid., 23–35.

¹¹⁰ Ibid., 83–152.

Telšių (Žemaičių) vyskupija XIX a.–XX a. pr. – lietuvių ir latvių konfesinės komunikacijos erdvė

Motiejus Valančius, apibūdindamas Žemaičių vyskupijos teritorijos raidą, veikale „Žemaičių vyskupystė“ rašė: „Nuog pat pradžios lig septynioliktojo amžiaus siena buvo: nuo šiaurės – Kuršas, nuo pietų – Lenkų karalystė, nuo vakarų – jūra Palanginė, nuo rytų – upė Nevėžis. <...> Metuose 1638 Urbonas VIII, popiežius, pakėlė Žemaičių vyskupus į amžinus užveizėtojus, arba administratorius, vyskupystės Kuršo, vadinamos Piltinsku. Tuo, kad vyskupystė Žemaičių ir nepasiplatino, vienok valdžia jos vyskupų pratįso lig pat upės Dauguvos, arba Dzvinos.“¹¹¹ Toliau, kalbėdamas apie XVIII a. pab.–XIX a. pr. vyskupijos padėtį, M. Valančius akcentuoja, kad „Pijus VI, popiežius, susirašęs su ciesoriumi Maskolijos Povilu I, atleido į Peterburgą pasiuntinį savą arkivyskupą Litą, kurs, viską perdedančiu perveizėjęs, kitaip parėdė vyskupystės katalikų, o Kuršą, atėmęs nuo Žemaičių vyskupų, atidavė Vilniaus vyskupams“¹¹². Iš tiesų, po Lietuvos ir Lenkijos valstybės padalijimo, dabartinę Lietuvos teritoriją prijungus prie Rusijos imperijos, prasidėjo įvairūs ne tik pasaulietinių, bet ir bažnytinių institucijų administravimo pokyčiai. 1789 m., ignoruojant Šventojo Sosto interesus, imperatoriaus Pavelo I įsaku įsteigta Mogiliavo katalikų provincija, kurioje veikė trys unitų ir šešios Romos katalikų vyskupijos: Vilniaus, Žemaičių, Lucko, Kameneco, Minsko ir Mogiliavo arkivyskupijos¹¹³. Nesant didesnių pokyčių, minėtas vyskupijų tinklas išsilaikė iki 1848 m., kai imperatoriaus Nikolajaus I įsakymu buvo naujai pertvarkytos Lietuvos diecezijų ribos. Žemaičių vyskupija pervadinta į Telšių, senąjį pavadinimą iki XX a. rašant skliaustuose. Pertvarkyta Telšių (Žemaičių) vyskupija apėmė Kauno ir Kurliandijos (Kuršo) gubernijas ir buvo išplėsta, prijungus nuo 109 iki 213 Vilniaus vyskupijos parapijų¹¹⁴. Po šių pertvarkymų Telšių (Žemaičių) vyskupija tapo viena didžiausių tuometinėje Rusijos imperijoje. Vyskupijos vakarine riba Kauno ir Kurliandijos (Kuršo) gubernijose liko Baltijos jūra. Šiaurėje riba ėjo pietvakariniu Rygos įlankos pakraščiu ir Dauguvos upe, rytuose – Dauguvos upe ir apėmė Breslaujo valsčių. Pietuose vyskupijos riba ėjo dabartinių Rimšės, Tauragnų, Želvos, Pabaisko seniūnijų pietiniu pakraščiu iki Kauno, nuo Kauno iki dabartinės Jurbarko seniūnijos – Nemuno upe, nuo Jurbarko seniūnijos iki Baltijos jūros, kaip ir ankstesniais laikotarpiais, – dabartinių Tauragės, Žygaičių, Švėkšnos, Vėžaičių seniūnijų pietvakariniu pakraščiu.

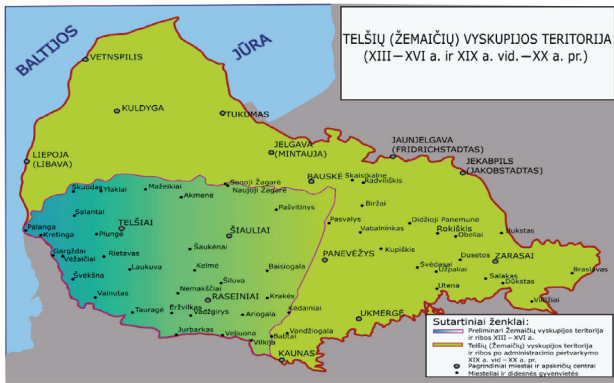
Kurliandijos (Kuršo) gubernijos – dalies dabartinės Latvijos teritorijos – perdavimas ją administruoti Telšių vyskupui pirmiausia sietinas su problemomis, kilusiomis administruojant gubernijoje likusius gyventi katalikus, atskirtus nuo Lietuvos ir Lenkijos valstybės. Dauguma Kuršo gubernijos gyventojų buvo liuteronai, tačiau didesniuose apskričių miestuose ir kai kuriuose provincijos gyvenvietėse telkėsi katalikiškos bendruomenės, jos pagal konfesinį administracinį pavaldumą nebuvo pavaldžios liuteronų

111 Motiejus Valančius, *Raštai*, t. 6, sudarė Vytautas Vanagas (Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013), 15.

112 Ibid., 17.

113 Bairašauskaitė, Medišauskienė ir Miknys, *Lietuvos istorija*, 252–253.

114 Ibid., 260.

J. Vinžanovo, piemenavusio Jekabpilio apskrityje, nuotrauka (1936 m.) (Rokiškio krašto muziejaus vaizdų kartoteka, inventoriaus numeris RKM F 963)

dvasinei hierarchijai¹¹⁵. Šis klausimas aktualiausiai susijęs su gyvenvietėmis, įėjusiomis į Kuršo gubernijos sudėtį, bet anksčiau priklausiusiomis buvusiai labiau katalikiškai, lenkų apgyvendintai Livonijos vaivadijai (lenk. *województwo inflanckie*)¹¹⁶. Remiantis bažnytine teise, visi Kuršo ir Kauno gubernijų, įėjusių į Telšių (Žemaičių) vyskupijos sudėtį, gyventojai katalikai, nepriklausomai nuo to, ar tautiniu požiūriu save laikė latviais ar lietuviais, visus su konfesija susijusius klausimus privilejo spręsti remdamiesi vyskupijoje galiojusiais kanonais ir galėjo kreiptis tik į jiems priklausančias bažnytines institucijas¹¹⁷.

XX a. pr. dėl politinių procesų pasikeitus regiono administraciniam suskirstymui, Telšių (Žemaičių) vyskupijos teritorija buvo pertvarkyta, nuo jos atskirtos buvusios Kuršo (Kurliandijos) gubernijos teritorijos. Vis dėlto religinė praktika ir lietuvių bei latvių komunikavimas šiame regione nenutrūko. Daugiausia apraiškų būta pasienio gyvenvietėse. Tai lėmė keletas priežasčių. Pirmiausia, politiniais susitarimais nustačius Lietuvos ir Latvijos sieną, kai kurios katalikų ir liuteronų parapijos buvo padalytos perpus Lietuvai ir Latvijai. Taigi tikintieji gyveno Latvijoje, o į maldos namus melstis eidavo per valstybės sieną į Lietuvą, ir atvirkščiai. Kita priežastis – beveik šimtmetį koegzistavus valdant vienai vyskupijai, susiformavo įvairių religinių praktikų ir bendruomenių pamaldumo papročių, skatinusių bendrauti tarpusavyje, net ir išformavus vyskupiją. Vienas ryškesnių šio fenomeno pavyzdžių – Žagarės miestelio atvejis. Kaip teigia viena iš monografijos, skirtos Žagarei, autorių Romualda Vaitkienė, „latviškai kalbant galėjai girdėti pusę turgaus ar jomarko“. Žagarėje gyveno latviai, atsikėlę iš Žeimelio, Šakynos, Ališkių. Buvo skaitoma iš Rygos gauta latviška spauda. Latvių bendruomenė turėjo savo maldos namus, kapines. Daug dėmesio buvo skiriama religiniams papročiams – Žagarėje gyvenantys latviai vadovavosi konfesine priklausomybe kurdami šeimas, laikėsi visų religinių švenčių ir joms būdingų apeigų¹¹⁸. Reikšminga konfesinio pobūdžio kultūrinė jungtis, susiformavusi Žagarės apylinkėse, bet išplitusi ir pietų Latvijoje – Barboros Žagarietės pamaldumo tradicija¹¹⁹.

Lietuvos ir Latvijos tradicijoje Šv. Barboros pamaldumasturisą sąsąjus su ikrikščioniška liaudies pamaldumo tradicija. Liaudiškasis religingumas Šv. Barborą laiko saugotoja nuo žaibo, ugnies, staigios mirties. Taip pat tai avių ir ožkų globėja. Viduramžiais Šv. Barborą savo globėja buvo išsirikę kalnakasiai ir artileristai¹²⁰.

Barboros Umiastauskaitės (Žagarietės) pamaldumo tradicijai pagrindą suteikė sakralizuota XVII a. Žagarės dvaro valdytojo Umiastausko (Umiastowski) dukters martirologija. Remiantis šaltinių informacija ir vietine pamaldumo tradicija,

115 Butkus, *Latviai*, 87–88.

116 *Historia Polski nowożytniej*, Wybór tekstów źródłowych, cz. I. (Wrocław, 1986), s. 371. Oryginalny łaćniński tekst traktatu w: Volumina legum, t. IV, f. 735–755.

117 Dalia Marcinkevičienė, *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje* (Vilnius: Vaga, 1999).

118 Romualda Vaitkienė, „Pūt, vejini“, in *Žagarė: monografija* (Vilnius: Versmė, 1998), 286–297.

119 Rasa Račiūnaitė-Paužuolienė, „Religiniai pasakojimai ir legendos apie Barborą Umiastauskaitę–Žagarietę“, *Tautosakos darbai* 35 (2008): 117–133.

120 Alfonsas Motūzas, „Dėl Barboros Žagarietės šventumo“, In *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 16 (Vilnius, 2000), 79–116.

žinoma, kad Barboros motina įdiegė dukteriai gilų pamaldumo jausmą dar ankstyvoje vaikystėje. Barbora buvo įstojusi į benediktinių vienuolyną Rygoje, bet, anksti mirus motinai, netrukus grįžo namo. Rašytiniuose šaltiniuose teigiama, kad Barbora buvo labai jautri, geros širdies, rūpinosi visais, kuriems reikėjo pagalbos: lankė ligonius, užtardavo baudžiauninkus, vargšams galėjo atiduoti paskutinį kąsnį. Tėvui vedus antrą kartą, gyvendama su pamote, Barbora patyrė daug skriaudų. Gindamasi nuo pamotės ir tėvo smurto, mergina, saugodama skaistybę, vos sulaukusi 20 metų, 1648 m. pasirinko mirtį – nušoko nuo dvaro balkono. 1700–1721 m. vykusio Šiaurės karo metu švedų kariai išniekino Senosios Žagarės kapines. Jie rado nesugedusį Barboros kūnelį, kurį palaidojo Senosios Žagarės bažnyčios rūsyje. Nuo to laiko Žagarė ėmė garsėti Barboros Umiastauskaitės teikiamomis malonėmis, kurias paprasti žmonės vadino tiesiog stebuklais. Lankyti Šv. Barboros palaikų tikintieji atvykdavo ne tik iš Žemaitijos, bet ir iš Latvijos gyvenviečių¹²¹.

Dievo tarnaitės Barboros Žagarietės kūnas Senosios Žagarės bažnyčioje (1937 m.) (https://lt.wikipedia.org/wiki/Vaizdas:NEGENDANTYS_PALAIKAI.jpg)

Viename iš Žagarės krašto smulkiosios tautosakos pavyzdžių „Bržis ir Distungas“ pasakojama apie dviejų Elkiškės dvasininkų – kataliko ir liuteronų – draugystę.

„Čia gyveno ponas Bržis (kungs) ir latvių (liuteronų) kunigas Distungas. Buvo dvaras, buvo latvių bažnyčia, kapinės <...>. Abu labai dideli draugai. Lankydavosi vakarais vienas pas kitą ir ligi išnaktų kortuodavo. Bržis ėmė ir pasimirė. <...> Apimtas liūdesio Distungas pasiėmė kortas, sėdo prie to paties stalo, kur abu lošdavo, ir išdalijo kortas. <...> Ir lošia vienas pats, bet kartu ir mirusįjį draugą pavaduodamas. Lygiai dvyliktą valandą, vidurnaktį, atsidaro durys ir į kambarį įeina... Bržis.

– Jūs mani saucāt? Es šeit. Labi, spēlējām. (*Jūs mane šaukėt? Aš čia. Gerai, kortuokim.*)

Ką darysi? Mato, kad reikalai jau prasti, bet... Žaidžia, kol gaidžiai pragysta. <...> Kitą vakarą Distungas nebeima kortų. Bet dvyliktą valandą Bržis vėl čia. <...> Mato, kad čia piktoji dvasia – nelabasis. Pats atsiginti negali. Jo maldos neveikia. Važiuoja, lekia į Žagarę, pas Senosios Žagarės kunigą Lemeževičių, kuris turi galią velnius išvaryti. Parvažiuoja trys: Distungas, kunigas senelis Lemeževičius ir zakristijonas Guodelis. <...> Vidurnaktį vėl atsidaro durys, ir Bržis čia. <...> Kunigas lotyniškai meldžiasi ir sako:

– Išeik! Išeik į savo vietą!

Tas nenori paklusti, puola plėsti stulos, bet zakristijonas tvirtai laiko, o kunigas su švęstu vandeniu... Kaukia, rėkia, nenori pasiduoti. Pagaliau, pakilęs viesulu, kad eis, tai pusę namo kartu nusinešė.“¹²²

Šis pasakojimas laikytinas smulkiosios tautosakos pavyzdžiu – šiuurpe, t. y. liaudies siaubų pasaka, skirta vaikams pasakoti ir jiems bauginti, tačiau istorijoje aiškiai matyti katalikų ir liuteronų religinės konfrontacijos relikvai. Atkreiptinas dėmesys, kad, katalikų kunigui Bržiui mirus ir pradėjus vaidintis savo draugui liuteronų dvasininkui Distungui, šis „pats atsiginti negali. Jo maldos neveikia.“ Distungas turi prašyti kreiptis katalikų kunigo, „kuris turi galią velnius išvaryti“, pagalbos. Taigi pasakojimu formuojamas katalikybės, kaip tikresnės ir įtakingesnės religijos, įvaizdis.

Pateiktas pavyzdys įdomus lokaliniu požiūriu, tačiau nėra unikalus Vakarų Europoje. Panašios istorijos ypač būdingos mišrios konfesijos bendruomenėms, o tokia aptariamuoju laikotarpiu ir buvo Senoji Žagarė bei visas Lietuvos ir Latvijos pasienio regionas.

Įdomybė

Dvasių išvaymo seansas ar religinės konfrontacijos apraiškos smulkiojoje tautosakoje?

121 Vilius Šadauskas, „Palaimintoji Barbora-Žagarietė Viduklės Šv. Kryžiaus bažnyčioje: realybė ar legenda“, *bernardinai.lt*.

122 Žagarė: monografija (Vilnius: Versmė, 1998), 882–884.

Lietuvių ir latvių visuomeninių organizacijų, draugijų ir meno kolektyvų kultūrinė veikla XX a.

XX a. pr., didėjant visuomenės švietimo galimybėms, susikūrusiose savarankiškose valstybėse daugiau dėmesio pradėta skirti į plačiąją visuomenę orientuotai kultūrinei veiklai. Jau XIX a. šalyse veikė įvairios organizacijos, tačiau neretu atveju jų veikla būdavo specializuota – apimanti konkrečią visuomenės gyvenimo sritį ir įtraukianti tik tam tikrus su vykdoma veikla susijusius asmenis¹²³. Vykstant kultūrinio gyvenimo raidai, neatsiejama šio gyvenimo dalimi tampa teatrai, koncertai, vakaronės, kuriuose galėjo dalyvauti visi, įsigiję bilietus. Minėtina, kad tiek Lietuvoje, tiek Latvijoje aptariamuoju laikotarpiu veikė daug įvairaus pobūdžio draugijų, organizacijų ir meno kolektyvų, kurie reguliariai rengdavo įvairaus pobūdžio kultūrinius renginius visuomenei. Viena vertus, tai buvo puiki forma ir aplinka visuomenei pristatyti savo organizacijos veiklą, kita vertus, skatino kultūrinius mainus, nes kai kuriuose renginiuose lietuviai pristatydavo latvių, o latviai – lietuvių meno klasikų kūrinių inscenizacijas ir atlikdavo muzikos kūrinius.

Išanalizavus keletą to meto skelbimų, skirtų visuomenei informuoti apie būsimus renginius, galima išvelgti draugijų, organizacijų ir meno kolektyvų organizuotų renginių turinio tendencijas. Pavyzdžiui, 1907 m. Latvijos lietuvių draugija „Žvaigždė“ Torenbergo pašalpos draugijos salėje surengė spektaklį „Audra giedroj“¹²⁴, 1908 m. Latvių draugovės salėje organizavo dramatišką vakarą, kurio programą sudarė draugijos choro muzikinis pasirodymas, spektaklis „Blinda“ ir šokiai¹²⁵, 1909 m. Rygos Mažosios gildijos salėje organizavo loteriją¹²⁶. Rygos lietuvių draugijos „Kanklės“ teatro trupė 1909 m. sausio mėn. Rygos Naujajame latvių teatre pristatė spektaklį „Živilė, kunigaikščio Karijoto duktė“¹²⁷, o tų pačių metų rugsėjo mėn. tame pačiame teatre kartu su Latvijos lietuvių draugija „Žvaigždė“ surengė du spektaklius: „Byla dėl linų markos“ ir „Velnias – ne boba“¹²⁸.

Susikūrus Lietuvos ir Latvijos valstybėms, minėtos veiklos organizavimo tradicijos liko nepakitusios. Latvijos lietuvių draugija „Šviesa“ 1927 m. Baltmuižos pilies parke organizavo gegužinę¹²⁹, 1928 m. Baltmuižos liaudies mokyklos salūne – trijų

123 Nijolė Lietuvninkaitė, „Kauno skaitymo mėgėjų draugija (1870–1915)“, in *Kauno istorijos metraštis*, t. 7 (Kaunas, 2006), 63–83.

124 Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-516: *Latvijos lietuvių draugijos ŽVAIGŽDĖ afiša* (Ryga, 1907).

125 Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-513: *Latvijos lietuvių draugijos ŽVAIGŽDĖ afiša* (Ryga, 1908).

126 Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-514: *Latvijos lietuvių draugijos ŽVAIGŽDĖ afiša* (Ryga, 1909).

127 Rygos lietuvių draugijos „Kanklės“ teatras: *bus parodyta pirmąkart Rygoje nauja istoriška Nagornovskio tragedija „Živilė kunigaikščio Karijoto duktė“ [skelbimas]*, Ryga, Kanklių draugija, 1909, Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka: F 106-31.

128 Rygos lietuvių draugijų „Žvaigždė“ ir „Kanklės“ teatras: *bus parodytos: pirmąkart „Byla dėl linų markos“, „Velnias – ne boba“ komedijos [skelbimas]*, Ryga, Žvaigždės ir Kanklių draugijos, 1909, Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka: F 106-271.

129 Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-428: *Latvijos lietuvių draugijos ŠVIESA afiša* (Daugpilis, 1927).

Lietuvių ir latvių inteligentų susitikimas Rygoje – šokami latvių tautiniai šokiai (1921 m.) (Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus vaizdų kartoteka, inventoriaus numeris ČDM Ip 130/65)

veiksmų vaidinimą „Ant bedugnės krašto“¹³⁰, 1930 m. Subato liaudies namų salėje – choro muzikinį pasirodymą, komediją „Mažas kryželis, bet sunkus“ ir šokius su tautiškais žaidimais¹³¹. Latvijos lietuvių sąjunga 1932 m. Urkių valsčiaus dvaro teritorijoje vaidino spektaklį „Kuprotas oželis“, po kurio surengti šokiai ir vaišės be svaigiųjų gėrimų¹³². Latvijos lietuvių sporto sąjunga „Vytis“ 1933 m. surengė spektaklio „Drama miške“ pasirodymą ir šokių vakarą¹³³. Savo muzikine veikla Lietuvoje ir už jos ribų ypač pasižymėjo 1930 m. Kaune įkurtas visuomeninės organizacijos „Jaunoji Lietuva“ centrinis choras. 1933–1940 m. jis koncertavo didžiuosiuose Estijos ir Latvijos miestuose, taip pat ir Rygoje bei Jelgavoje¹³⁴.

Iš analogiškų šaltinių turinio žinoma ir apie latvių organizacijų, draugijų ir meno kolektyvų veiklą. 1924 m. Žeimelyje (Pakruojo r.) Žeimelio latvių švietimo draugijos iniciatyva surengtas koncertinis vakaras, kurio metu savo kūrinius atliko Latvijos kultūrinės veiklos draugijos Bornsmindės skyrius. Vaidinta dviejų veiksmų komedija „Vagys“, renginyje skambėjo minėtos kultūros draugijos choro atliekamos latvių liaudies dainos¹³⁵. 1926 m. Kaune surengtame Latvijos nacionalinės operos baleto premjerų vakare auditorijai pirmą kartą pristatyti Mirdzos Kalnins, Editos Pfeiter,

¹³⁰ Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-429: *Latvijos lietuvių draugijos ŠVIESA afiša* (Daugpilis, 1927).

¹³¹ Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-431: *Latvijos lietuvių draugijos ŠVIESA afiša* (Daugpilis, 1930).

¹³² Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-500: *Latvijos lietuvių sąjungos afiša* (Ryga, 1932).

¹³³ Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-50: *Latvijos lietuvių sporto sąjungos VYTIS afiša* (Ryga, 1933).

¹³⁴ *Lietuvos muzikos istorija. II knyga. Nepriklausomybės metai, 1918–1940*, sudarė Algirdas Jonas Ambrazas (Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009), 192.

¹³⁵ Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-377: *Latvių artistų mėgėjų gastrolių afiša*.

O. Leiman, E. Leščevskio ir Reinio Jakobsono kūriniai¹³⁶. 1937 m. Kaune pasirodymą surengė Latvijos darbo rūmų choras, vadovaujamas dirigento Janio Norvilio¹³⁷.

Latvijos darbo rūmų choras Kaune (1937 m.) (Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, Inventorinis numeris LTMKM_Mk-3.201: *Latvijos Darbo Rūmų choro koncerto programa*)

¹³⁶ Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, Inventorinis numeris LTMKM_Mk-3.496: *Latvių Nacionalinės Operos baletu vakaro programa*.

¹³⁷ Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus, Inventorinis numeris LTMKM_Mk-3.201: *Latvijos Darbo Rūmų choro koncerto programa*.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

- Aleksandravičius, Egidijus. *Karklo diegas: lietuvių pasaulio istorija*. Vilnius: Versus aureus, 2013.
- Aleksandravičius, Egidijus ir Antanas Kulakauskas. *Carų valdžioje. XIX amžiaus Lietuva*. Vilnius: Baltos lankos, 2001.
- Anušauskas, Arvydas. *Lietuvos žvalgyba 1918–1940*. Vilnius: Versus aureus, 2014.
- Bairašauskaitė, Tamara, Zita Medišauskienė ir Rimantas Miknys. *Lietuvos istorija*. 8 t., 1 dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2011.
- Balčius, Mikelis. *Pa vėjame es dziedāju*. Rīga: UPETT, 2010.
- Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m. Sudarė Zenonas Butkus. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008.
- Baltų kalbų atlasas. Leksika 1: Flora*. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
- Batūra, Romas ir Deimantas Karvelis. *Kovų istorijos: nuo seniausių laikų iki XX amžiaus*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2009.
- Blažytė-Baužienė, Danutė, Edmundas Gimžauskas, Česlovas Laurinavičius, Dangiras Mačiulis, Gediminas Rudis, Artūras Svarauskas ir Jonas Vaičenonis. *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940)*, t. 10, 1 dalis. Vilnius: Baltos lankos, 2013.
- Boyer, Laurentius. *Karolomachija*. Iš lotynų kalbos vertė Benediktas Kazlauskas. Vilnius: Vaga, 1992.
- Butkus, Alvydas. *Latviai*. Kaunas: Aesti, 1995.
- Butkus, Alvydas. „Lietuvos ir Latvijos konfederacija“. [www.alkas.lt](http://alkas.lt). 2015 m. lapkričio 18 d. <http://alkas.lt/2015/11/18/a-butkus-lietuvos-ir-latvijos-konfederacija/>.
- Butkus, Vigmantas. *Lietuvių ir latvių literatūriniai dialogai. Straipsniai, recenzijos*. Šiauliai / Vilnius, 2019.
- Butkus, Zenonas. *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993.
- Celms, Valdis. *Baltų raštai ir ženklai*. Vilnius: Mintis, 2009.
- Čepas, Ričardas. *Plečkaitininkai*. Vilnius: Vaga, 2000.
- Čepėnas, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. 1 t. Vilnius: Lituanus, 1992.
- Čepėnas, Pranas. *Naujųjų laikų Lietuvos istorija*. 2 t. Vilnius: Lituanus, 1996.
- Davies, Norman. *Europa: Istorija*. Vilnius: Vaga, 2002.
- Eidintas, Alfonsas. *Lietuvių Kolumbai. Lietuvių emigracijos apybraiža*. Vilnius: Mintis, 1993.
- Eidintas, Alfonsas ir Vytautas Žalys. *Lithuania in European Politics. The Years of the First Republic 1918–1940*. Vilnius: Vaga, 2003.
- Europos Sąjunga. *Apie ES valstybes nares trumpai. Latvija*. https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/latvia_lt.
- Europos Sąjunga. *Apie ES valstybes nares trumpai. Lietuva*. https://europa.eu/european-union/about-eu/countries/member-countries/lithuania_lt.

- Gaižiūnas, Silvestras. *Kultūros tradicijos baltų literatūrose: XX a. paralelės ir kontaktai*. Vilnius: Vaga, 1989.
- Garšva, Kazimieras. „Latvijos lietuvių šnektos paribio tarmių plote“. *Gimtasai kraštas* 6 (2013): 6–11.
- Historia Polski nowożytnej. Wybór tekstów źródłowych*. 1 cz. Wrocław, 1986.
- Hobsbawm, Eric. *Kraštutinių amžius: trumpasis XX amžius, 1914–1991*. Vilnius: Mintis, 2000.
- Jovaiša, Eugenijus. *Aisčiai. Lietuvių ir Lietuvos pradžia*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2015.
- Kiaupa, Zigmantas, Ain Mäesalu, Ago Pajur ir Gvido Straube. *Baltijos šalių istorija*. Vilnius: Kronta, 2000.
- Kvašytė, Regina. „Latvių grožinė literatūra lietuviškai (1990–2012 m.)“. *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis* 18 (2014): 81–107.
- „Latvija“. In *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. 11 t., 567–595. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2007.
- Laurinavičius, Česlovas. „Klaipėdos prijungimas“. In *Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940)* 10(1), 376–415. Vilnius: Baltos lankos, 2013.
- Leščius, Vytautas ir Anušauskas Arvydas. *Kovų istorijos: XX amžius*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008, 64–51.
- Lietuvninkaitė, Nijolė. „Kauno skaitymo mėgėjų draugija (1870–1915)“. In *Kauno istorijos metraštis*. 7 t., 63–83. Kaunas, 2006.
- Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimų centras. *Antisovietinis pasipriešinimas 1944–1953 m.* <http://genocid.lt/centras/lt/1193/a/>.
- Lietuvos karai*. Sud. Gediminas Vitkus. Vilnius: Eugrimas, 2014.
- Lietuvos muzikos istorija*. II knyga: *Nepriklausomybės metai, 1918–1940*. Sud. Algirdas Jonas Ambrazas. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas, 2009, 192.
- Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka. F 106-31. *Rygos lietuvių draugijos „Kanklės“ teatras: bus parodyta pirmą kartą Rygoje nauja istoriška Nagornovskio tragedija „Živilė kunigaikščio Karijoto duktė“* [skelbimas]. Ryga: Kanklių draugija, 1909.
- Lietuvos nacionalinė M. Mažvydo biblioteka. F 106-271. *Rygos lietuvių draugijų „Žvaigždė“ ir „Kanklės“ teatras: bus parodytos: pirmą kartą „Byla dėl linų markos“, „Velnišas – ne boba“ komedijos* [skelbimas]. Ryga: Žvaigždės ir Kanklių draugijos, 1909.
- Lietuvos Respublikos ambasada Latvijos Respublikoje. *Paminklas Karaliui Mindaugui ir Karalienei Mortai*. Atnaujinta 2015 m. rugsėjo 16 d. <http://lv.mfa.lt/lv/lt/paminklas-m-ir-m>.
- Lietuvos Respublikos kultūros ministerija. *Tarptautiniai susitarimai*. <https://lrkm.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/tarptautinis-bendradarbiavimas/tarptautiniai-susitarimai>.
- Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerija. *Latvija*. <https://www.urm.lt/default/lt/latvija>.
- Lietuvos Respublikos vandens transporto valdymo, veiklos ir plėtros 1918–2008 metais metraštis*. Sud. Juozas Darulis. Klaipėda: Klaipėdos universiteto leidykla, 2009, 23–27.
- Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. 1907. Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-516: *Latvijos lietuvių draugijos ŽVAIGŽDĖ afiša*. Ryga.
- Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. 1908. Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-513: *Latvijos lietuvių draugijos ŽVAIGŽDĖ afiša*. Ryga.

- Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. 1909. Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-514: *Latvijos lietuvių draugijos ŽVAIGŽDĖ afiša*. Ryga.
- Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. 1927. Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-428: *Latvijos lietuvių draugijos ŠVIESA afiša*. Daugpilis.
- Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. 1927. Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-429: *Latvijos lietuvių draugijos ŠVIESA afiša*. Daugpilis.
- Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. 1930. Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-431: *Latvijos lietuvių draugijos ŠVIESA afiša*. Daugpilis.
- Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. 1932. Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-500: *Latvijos lietuvių sąjungos afiša*. Ryga.
- Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. 1933. Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-50: *Latvijos lietuvių sporto sąjungos VYTIS afiša*. Ryga.
- Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. Inventorinis numeris LTMKM_Mk-3.201: *Latvijos Darbo Rūmų choro koncerto programa*.
- Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. Inventorinis numeris LTMKM_Mk-3.496: *Latvių Nacionalinės Operos baleto vakaro programa*.
- Lietuvos teatro, muzikos ir kino muziejus. Inventorinis numeris LTMKM_Tk_12-377: *Latvių artistų mėgėjų gastrolių afiša*.
- Lieven, Anatol. *Pabaltijo revoliucija. Estija, Latvija, Lietuva – kelias į nepriklausomybę*. Iš anglų kalbos vertė Rasa Asimavičiūtė ir Aušra Čižikienė. Vilnius: Baltos lankos, 1995.
- Mačiulis, Dangiras ir Ēriks Jēkabsons. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais*. Vilnius, 2019, 283–301.
- Maliukevičius, Rokas. *Lietuvių darbininkų laikraštis* Vilnis. Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1959.
- Marcinkevičienė, Dalia. *Vedusiųjų visuomenė: santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje–XX amžiaus pradžioje*. Vilnius: Vaga, 1999.
- Merkienė, Irena Regina, Rasa Paukštytė-Šaknienė, Vida Savoniakaitė ir Žilvytis Bernardas Šaknys. *Pietryčių Latvijos lietuviai: tapatumo išraiška, etninės ir kultūrinės orientacijos*. Vilnius, 2005, 202–209.
- Mindaugo knyga: istorijos šaltiniai apie Lietuvos karalių*. Parengė ir į lietuvių kalbą išvertė Darius Antanavičius, Darius Baronas, Artūras Dubonis ir Rimvydas Petrauskas. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005.
- Misiūnas, Romualdas ir Reinass Taagepera. *Baltijos valstybės: priklausomybės metai 1940–1980*. Vilnius: Mintis, 1992.
- Motieka, Egidijus. *Didysis Vilniaus Seimas*. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2005.
- Motūzas, Alfonsas. „Dėl Barbaros Žagarietės šventumo“. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis* 16 (2000): 79–116. Mukienė, Danutė. *Palangos grąžinimas Lietuvai*. <http://samogitia.mch.mii.lt/ISTORIJA/palanggr.htm>.
- Nastopka, Kęstutis. *Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai*. Vilnius, 1971, 89–97.
- Noreika, Dainius. „Balys Vaičėnas: partizano asmuo ir kova“. In *Partizano sąsiuviniai: Lokio rinktinės vado dienoraštis, laišakai, manifestaciniai tekstai*, 20–21. Vilnius, 2013.
- Pabaisko mūšis ir jo epocha: straipsnių rinkinys*. Sud. Ilona Vaškevičiūtė. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2017.

- Pugačiauskas, Virgilijus. „Lietuvių pulkai Napoleono kariuomenėje: su imperatoriumi iki pabaigos“. *Lietuvos žinios*, 2017 m. gegužės 29 d. <https://www.lzinios.lt/lzinios/istorija/lietuviu-pulkai-napoleono-kariuomeneje-su-imperatoriumi-iki-pabaigos/244670>.
- Račiūnaitė-Paužuolienė, Rasa. „Religiniai pasakojimai ir legendos apie Barborą Umiastauskaitę-Žagarietę“. *Tautosakos darbai* 35 (2008): 117–133.
- Sėlos aktai*. Parengė, vertė ir komentavo Tomas Baranauskas. Pasvalys: Pasvalio krašto muziejus, 2015.
- Skalbe, Karslis. *Pasakos*. Iš latvių kalbos vertė Renata Zajančauskaitė. Vilnius, 2007, 90–101.
- Skomantas. *Teutonų belaisvis. Apysaka*. Vilnius, 1993, 49–51, 65–71, 93–97.
- Stankevičius, Petras. *Lietuvos pramonės transformacijos ir jų socialinės-ekonominės pasekmės*. Vilnius: Vilniaus pedagoginio universiteto leidykla, 2009, 124–282.
- Stikāne, Ilze. „Latvių vaikų literatūros viršukalnės“. *Rubinitis* 3(87) (2018). Strazdas, Antanas. *Raštai*. Vilnius, 1957.
- Šadauskas, Vilius. „Palaimintoji Barbora-Žagarietė Viduklės Šv. Kryžiaus bažnyčioje: realybė ar legenda“. *Bernardinai.lt*. 2014 m. rugsėjo 19 d. <https://www.bernardinai.lt/2014-09-19-palaimintoji-barbora-zagariete-vidukles-sv-kryziaus-baznycioje-realybe-ar-legenda/>.
- Šadauskas, Vilius. *Vyriškumo raiška? Bandymai nusižudyti Telšių (Žemaičių) vyskupijoje XIX a. antrojoje pusėje–XX a. pradžioje*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2017.
- Šliūpas, Jonas. „Lietuvių–Latvių Respublika ir Šiaurės Tautų Sąjunga“. In *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m.* Sud. Z. Butkus, 89. Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2008.
- Šmigelskytė-Stukienė, Ramunė. *Mykolas Kleopas Oginskis: politikas, diplomatas, ministras ir jo pasų kolekcija*. Vilnius: Lietuvos edukologijos universiteto leidykla, 2013.
- Vaisvalavičienė, Kristina. „Latvių vaikų literatūros vertimai Lietuvoje naujaisiais laikais“. *Rubinitis* 3(87) (2018).
- Vaitkienė, R. „Pūt, vėjiņi“. In *Žagarė: monografija*, 286–297. Vilnius: Versmė, 1998.
- Valančius, Motiejus. *Raštai*. 6 t. Sud. Vytautas Vanagas. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, 15.
- Varakauskas, Rokas. *Lietuvos ir Livonijos santykiai XIII–XVI a.* Vilnius: Mokslo, 1982.
- Vaškevičiūtė, Ilona. *Žiemgaliai V–XII amžiuje*. Vilnius: Vilniaus pedagoginis universitetas, 2004.
- Vilniaus kalendorius. Periodinio leidinio „Lietuvos ūkininkas“ priedas*. Vilnius: Juozapo Zavadzko spaustuvė, 1914, 1–26.
- V.[ilutis], J. „Katinėlio malūnas“. Latvių rašytojų kūriniai jaunuomenei“. *Karys* 22 (1935): 527.
- Visuotinė lietuvių enciklopedija*. 12 t. Lietuva. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2007. Zubkova, Jelena. *Pabaltijys ir Kremlius 1940–1953*. Iš rusų kalbos vertė Daina Kasnikovskienė. Vilnius: Mintis, 2010.
- Žagarė: monografija. Vilnius: Versmė, 1998, 882–884.
- Žemaitijos istorija. Sud. Antanas Butrimas, Vladas Žulkus, Alvydas Nikžentaitis, Vacys Vaivada, Egidijus Aleksandravičius. Vilnius: Regnum fondas, 1997, 208–209.

LIETUVOS IR LATVIJOS ISTORINIAI IR KULTŪRINIAI RYŠIAI XIX–XX A.

CHRESTOMATIJA

Parengė Viktorija Moščuk

Šioje dalyje pateikiamos literatūros, reikšmingos Lietuvos ir Latvijos dvišaliams santykiams XIX–XX a. atskleisti, ištraukos lietuvių kalba. Pasirinkti darbai, kuriuose atsispindi tiek lietuvių veikla Latvijoje, tiek latvių gyvenimas Lietuvoje. Siekiant išsamiau atspindėti dvišalius tarpusavio ryšius, pasitelkiami įvairaus žanro kūriniai. Skaitytojai ras ir mokslinių tyrimų (istorikų ir kalbininkų) – straipsnių ir recenzijų – ištraukų, ir apžvalginio pobūdžio literatūrologų darbų fragmentų, ir grožinės literatūros kūrinių ištraukų. Pateikiami tiek ankstesnių metų tyrimai, tiek ir naujausios publikacijos, pasirodžiusios pastaruoju dešimtmečiu. Dėmesio skiriama grožinės literatūros latvių kalba vertimams į lietuvių kalbą pristatyti.

Tekstai pateikiami laikantis chronologinio principo. Atrinktų tekstų ištraukos susijusios su medžiaga dėstymo dalyje, ją iliustruoja.

Pateikiama medžiaga gali būti įtraukta į lietuvių kalbos mokymo(si) procesą, padėti studentams formuoti savąjį žodyną. Didaktiniais tikslais tekstų komentarai ar šaltinių ir literatūros nuorodos publikuojamame rinkinyje praleidžiami.

„Giesmė Rygos miestui pagerbti (1824 m.)“. In Strazdas, Antanas. Raštai, 118–120. Vilnius, 1957.

Giesmė Rygos miestui pagerbti

Pribūk, Neptūne galingas,
Pasiausk skeptru džiaugsmingai
Ir užgrok – kaip jūra ošia –
Ji tau kaktą tegu puošia.

Juk tavo sostas kaip saulė,
Jis garbingiausias pasauly.
Kas tik žmonės atsiranda,
Tu išnešioji ant sprando.

Ir tu, Eolai, pūtėjau,
Išpūski dumplės, kad vėjai
Temptų bures didžiam žygiui
Ir neštų laivus į Rygą.

Lėkit, Faonai, Zefirai,
Pro verpetus prasiyrę.
Tegu Charibdė ir Scilė
Prasmenga besočiam gyly.

Bangų kalnai piktieji
Tegu bedugnėsna liejas.
O tos sirenos vylingos
Dainas tegu baigia graudingas.

Plaukit visų kraštų žmonės, –
Kiek čia laisvės, kiek malonės.
Iš visur čionai suplaukit –
Europos uostas jūs laukia.

Anglai ir švedai, ispanai,
Prancūzai, olandai ir danai
Čia suveža savo gėrybę,
Kraudami turtą tai Rygai.

Lietuva iš laukų savo
Čionai tiekia brandų javą,
O kai tas prekes iškrauna,
Kitų gėrybių sau gauna.

O Dauguva, tu galinga,
Pranešk naujieną džiaugsmingą,
Tu, nešdama derlių Rusų,
Rygai didybės atsiųsi.

Bokštai išdidūs čia tūno
Prieglobsty Marso, Neptūno.
O ta garsioji Belona
Svaidda vilyčias raudonas.

Rygos piliečiai garbingi,
Slaugūs, malonūs, protingi.
Pramonė, miesto prekyba –
Tai jų didžiausia tvėryba.

Džiaukitės, šaunūs rygiečiai,
Puiki gerovė jums šviečia.
Čionai garbė ir malonė,
Čia, kur gyvena tie žmonės.

Pirmieji latvių literatūros vertimai, apžvalgos, recenzijos

Nastopka, Kęstutis. *Lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai*. Vilnius, 1971, 89–97.

Pirmieji vertimai, apžvalgos, recenzijos

Išverstas kūrinys, įsijungęs į naują literatūrinį procesą, būna įdomus kitos tautos literatams arba jų sukaupto patyrimo, pereitų literatūrinių etapų požiūriu, arba praplečia to meto literatūrinį patyrimą naujais kūrybiniais principais bei naujomis vystymosi perspektyvomis. Iš XIX a. latvių–lietuvių literatūrinių kontaktų antrajam tipui priskirtinos sąsajos su K. Donelaičio „Metais“.

Pirmą kartą į latvių literatūros akiratį K. Donelaitis pateko praėjus vos trejiems metams po L. Rėzos leidimo. „Metų“ vertėją – K. Vatsoną – patraukė gyvenimiška

poemos medžiaga. Spausdindamas „Pavasario linksmybių“ pradžios vertimą 1822 m. Jelgavos kalendoriuje, jis rašė: „Šiose giesmėse, keturiuose skyriuose išsakyti visi metų džiaugsmas ir sunkumai, valstiečių arba artojų darbai, jų gyvenimas, taipogi jų dorybės ir nedorybės. Aš jas išverčiau į mūsų kalbą todėl, kad man pasirodė labai geros ir gražios.“ To meto latvių literatūroje vyravo religiniai raštai arba moralistiniai vokiečių pastorių pamokymai. K. Donelaičio poema buvo pirmas verstinis kūrinys, meniškai išreiškęs valstiečių mintis, interesus, pažiūras į feodalinę ir nacionalinę priespaudą. K. Vatsonas galvojo išversti visus „Metus“. Išspausdinęs vertimo tęsinį 1823 m. kalendoriuje, jis kreipiasi į „mokytus latvius“, kad šie pareikštų savo nuomonę. Jeigu vertimas patiktų, vertėjas galėsias dar daugelį metų spausdinti tęsinį kalendoriuje, o jeigu ne – „mieliems skaitytojams būtų galima pasiūlyti kitų gerų dalykų“. K. Vatsonas „Pavasario linksmybių“ vertimą 1824 m. gruodžio mėnesį pateikė apsvarstyti ką tik įsikūrusiai Latvių literatūrinei draugijai.

Atrodo, kad vertimas buvo rengiamas spaudai. Vieno iš dviejų rankraščio egzempliorių kalba yra taisyta, bet ne K. Watsono ranka. K. Vatsonas buvo pradėjęs versti ir „Vasaros darbus“. Matyt, Draugija priėmė jo pasiūlymą spausdinti ir visos poemos vertimą. Deja, du rankraščio egzemplioriai, kuriuose išverstos 149 antrosios poemos dalies eilutės, nepažymėti data, juose nėra ir vertėjo prierašo. Tad neįmanoma nustatyti nei vertimo laiko, nei tikslų, nei kodėl nutrūko tolesnis vertėjo darbas. Galimas daktas, kad šį vertimą K. Vatsonas atliko jau paskutiniais savo gyvenimo mėnesiais (jis mirė 1826 m. kovo 4 d.).

Nemenkinant K. Watsono darbo, negalima nepastebėti tarp originalo ir vertimo esančio skirtumo. K. Vatsonas švelnina socialinius poemos akcentus, bet užtat perteikia religinius–didaktinius K. Donelaičio pamokymus, juos dar praplėsdamas. K. Donelaitį latvių vertėjas tartum pritaikė savo laiko literatūrai.

Tačiau ir sušvelnintas K. Donelaitis išsiskyrė to meto latvių literatūros fone. Valstietis K. Watsono vertime nėra vien butaforinė figūra, pamokymų objektas, o realus žmogus su savo rūpesčiais bei džiaugsmiais. Išspausdintų K. Watsono vertimo fragmentų gamtos vaizdai irgi iš esmės skyrėsi nuo tada vyravusios stilizuotos vokiečių idilių tradicijos. Ten, kur vertėjui daugiau ar mažiau pavyko juos perteikti, jie apčiuopiamai realūs, pamatyti valstiečio akimis. Nenuostabu, kad septynmečiui kumečio vaikui, būsimam rašytojui E. Dinsbergiui kalendoriuje išspausdinti fragmentai taip patikę, kad jis, kaip pats rašo, beveik atmintinai juos išmokęs. Reikia manyti, kad toks K. Donelaičio vertintojas nebuvo vienintelis. Latviškas „Metų“ vertimo fragmentas pasidarė prieinamas valstiečiams, kuriems poema ir buvo parašyta. Tiek L. Rėzos, tiek A. Šleicherio ir G. Neselmano „Metų“ leidimai buvo skirti moksliniams tikslams ir valstiečių beveik nepasiekė. Tad pirmojo K. Donelaičio vertimo į latvių kalbą reikšmė dvejopa: pirma, jo demokratinės tendencijos yra reikšmingos latvių literatūros vystymuisi, ir antra, ilgą laiką jis buvo vienintelis „Metų“ tekstas, plačiau pasiekęs valstiečius.

K. Watsono vertimas, išspausdintas tikrai kalendoriuje, greitai pasidarė sunkiai prieinamas. Nė vienas vėliau apie K. Donelaitį rašęs latvių literatas necituoja šio vertimo. Naujas vertimas pasirodė tik po 80 metų, tačiau per visą tą laiką K. Donelaičio kūrybos ryšiai su latvių literatūra nenutrūko.

Nacionalinio judėjimo pakilimo laikotarpiu, svarstant nacionalinės literatūros kūrimo klausimus, K. Donelaičio „Metai“ latvių literatūros atstovams tapo lietuvių kalbos ir kultūros brandumo pavyzdžiu. Šitaip poemą vertino „Peterburgas avyze“ – Zuobugalo pasikalbėjime su Listoku. Kiek vėliau „Metus“ išaukštino K. Kundzinis straipsnyje „Tautų balsai dainose“. Laikydamas poemą „tikra liaudies daina“ (ista tautas dziesma), jisai kaip argumentą pateikia L. Rėzos mintis: poemoje aprašyti valstiečių papročiai, gyvenimas, elgesys, darbai ir džiaugsmas; visi pamokymai išreiškiami

valstiečių lūpomis; palyginimai imami tik iš valstietiškos aplinkos. Iš to L. Rēza darė išvadą, kad „Metai“ – liaudies kūrinys (ein Volksgedicht). K. Kundzinis šitą sąvoką, išvertęs ją „liaudies daina“, interpretuoja žanrine prasme: ieško „Metuose“ tų pačių savybių, kaip nacionaliniuose suomių, estų epuose, apskritai liaudies poetinėje kūryboje. Jis nurodo, kad toks liaudiškas kūrinys, kaip „Metai“, yra pavyzdys latvių literatūrai.

Septintame–aštuntame XIX a. dešimtmetyje latvių literatai gyvai svarstė nacionalinės kultūros klausimus. Šovininistiniai Pabaltijo vokiečių sluoksniai, teigę, kad tik jie atnešę kultūrą į Latviją, niekino „žemesniųjų“ tautų liaudies kūrybą, įrodinėjo, kad jos negalinčios pasiekti germanų kultūros lygio. Progresyviems latvių literatūros atstovams teko atremti šiuos teiginius. Todėl plačiai buvo diskutuojama nacionalinio epo klausimu, įrodinėjama, kad latvių tauta jau gilioje senovėje turėjusi savo nacionalinę kultūrą. K. Donelaitis ir jo „Metai“ buvo įtraukti į šią polemiką kaip vienas įrodymo argumentų. Kaimyninės, giminingos tautos literatūros kūrinys, susilaukęs visuotinio pripažinimo, išreiškęs svarbiausias savojo meto mintis, polemikoje su vokiečių šovinistais žadino latvių tautos nacionalinę ambiciją. K. Donelaičio vertinimo ryšys su svarbiausiomis literatūrinėmis ir politinėmis to laiko problemomis ir paaiškina tiesioginį „Metų“ gretinimą su liaudies poetine kūryba.

Nacionalinio judėjimo pakilimo laikotarpiu itin aktualūs buvo tautinio sąmonėjimo reiškiniai. Ir K. Kundzinis, ir A. Dyrikis akcentuoja K. Donelaičio reiškiamas nacionalinio savarankiškumo idėjas, jo kovą su neigiama vokiečių kolonistų įtaka.

Be to, „Metai“ skatino latvius kurti savo nacionalinę literatūrą. A. Dyrikis, pabrėžęs L. Rėzos mintis apie nacionalinį K. Donelaičio savitumą, meninį originalumą, jo kalbos turtingumą, lietuvių nacionalinio charakterio perteikimą, atvirai nurodo „Metus“ kaip pavyzdį latvių nacionalinės literatūros kūrėjams: „Mūsų tautos literatūra dar neturi didesnio kūrinio, kurį galima būtų laikyti jos kalbos, papročių ir dvasinės būsenos paminklu. Ir mums gimininga lietuvių tauta tik vienu tokiu kūriniu gali didžiuotis... Tas kūrinys – Donelaičio giesmė apie metus.“ Nėra pakankamo pagrindo kalbėti apie konkretų K. Donelaičio poveikį kuriam nors latvių literatūros kūriniui. Tačiau iš minėtosios literatūrinės polemikos, kurioje kaip argumentas buvo panaudojamas K. Donelaitis, išaugo du pirmieji stambūs naujosios latvių literatūros veikalai – A. Pumpuro tautos epas „Lačplēsis“ ir pirmasis realistinis latvių romanas – brolių Kaudzyčių „Matininkų laikai“. Šių kūrinių autoriai aktyviai dalyvavo to meto kultūriniame gyvenime, literatūrinėse polemikose. K. Donelaitis jiems turėjo būti žinomas. Kadangi maždaug tuo laiku, kai pasirodė K. Kundzinio ir A. Dyrikio straipsniai apie K. Donelaitį, kaip tik buvo rašomi minėtieji kūriniai, galima manyti, kad tam tikras literatūrinis stimulus jų autoriams bus buvęs ir K. Donelaitis. Latvių literatūros mokslininkai pripažįsta, kad „Metai“ greta estų ir suomių nacionalinio epo irgi galėjo būti akstinas „Lačplēsiui“ sukurti.

Lietuvių liaudies dainų populiarietojai domėjosi ir lietuvių folkloristų, pirmiausia brolių Juškų veikla. A. Dyrikis rašė J. Juškos nekrologe: „Abu broliai iki paskutinės savo gyvenimo akimirkos paliko poste, nepasitraukę iš kovos lauko. Tokie turi būti kariai, stoję į mūšį po darbo ir šviesos vėliava. <...> Prieš tokius veikėjus privalo kiekvienas nulenkti galvą.“ A. Juška su A. Dyrikiu ir kitais latvių kultūros veikėjais buvo asmeniškai pažįstamas.

Latvių literatams XIX a. buvo žinomas ir S. Daukantas. „Jo gausūs raštai lietuvių kalba kiekvienam bent kiek išsilavinusiam lietuviui taip pat gerai žinomi, kaip Donelaičio giesmė apie keturis

metų laikus“, – rašė A. Dyrakis, pabrėždamas S. Daukanto erudiciją, veiklumą, patriotizmą. „Baltijos Vėstnesis“ nurodo, kad S. Daukanto „Lietuvos istorija“ galėtų sudominti ir latvių skaitytojus.

Atrodytų, kad turėjo susilaukti atgarsio ir kiti lietuvių nacionalinio judėjimo reiškiniai, tačiau, išskyrus A. Dyrakio iš „Aušros“ perspausdintą S. Gimžausko posmą (lietuviškai, su pažodiniu vertimu), panašių faktų daugiau neužtinkame. Maironio „Pavasario balsų“ latvių literatai nepastebėjo, o ir A. Baranauską žinojo daugiausia kaip kalbininką.

Pačioje XIX a. pabaigoje susilaukė Latvijoje atgarsio ir pirmieji stiprėjančios realistinės lietuvių literatūros krypties atstovai. Didžiausio dėmesio nusipelnė A. Kriščiukaitis-Aišbė. Pirmojoje latvių enciklopedijoje jis apibūdinamas kaip „vienas iš žymiausių apsakyminių lietuvių literatūroje“. Panašiai vertina Aišbė ir E. Baumanis: „Apskritai naujoji lietuvių literatūra nepasižymi savitumu, naudojami daugiausia vertimai iš vokiečių ir lenkų kalbų. Žymiausias mūsų laikų lietuvių rašytojas yra Aišbė, kuris, rašydamas apie Suvalkų gubernijos žmonių buitį, vaizdavo žemesniuosius kaimo valdininkus, prekybininkus, miestelių viršininkus (vaitus).“ 1895 m. žurnale „Mājas Viesa Mēnešraksts“ (Nr. 2) išspausdintas kriptonomu I. Kr. pasirašytas „Bričkos“ vertimas.

Rygos Latvių teatras 1898 m. spalio 14 d. pastatė Vilkutaičio-Keturakio komediją „Amerika pirtyje“ (vertė L. Berzinis). Recenzentai gyrė ją už realistiškai pavaizduotą lietuvių valstiečių gyvenimą. Griežčiau buvo vertinama kompozicinė komedijos sąranga.

Dar skeptiškiau lietuvių dramaturgijos pasiekimus vertina R. Blaumanis (1863–1908), remdamasis, anot jo, „gana nuoga“ komedija „Amerika pirtyje“ ir „nepalyginamai naivesnė“ M. Šikšnio pjese „Meilę suardyti – nuodėmę pagimdyti“, pastatyta Rygos lietuvių. Pastarojo pastatymo recenzijoje R. Blaumanis rašo: „Jeigu mūsų dramatinę literatūrą palygintume su skleidžiančiu žiedus augalu, tai mūsų kaimynų dramaturgiją tektų lyginti su daigu, kuris vos tik iškėlė iš žemės du minkštus geltonus lapelius.“ Toks gretinimas turėjo pagrindo. Latvių drama XIX a. pabaigoje, visų pirma, paties R. Blaumanio kūryboje, jau buvo idėjiškai ir meniškai subrendusi. Tačiau visos literatūros mastu lietuvių meninis žodis tuo metu besikalančio daigo stadiją buvo jau praaugęs. Tik tiesioginių literatūrinių kontaktų stoka galima paaiškinti tai, kad pats R. Blaumanis nieko nežinojo apie Žemaitės prozą, tipologiniu požiūriu jam artimą.

Su čia aptariamo laikotarpio literatūros reiškiniais siejasi ir dvi lietuvių literatūros istorijos apžvalgos, pasirodžiusios jau XX a. pradžioje. 1903 m. žurnale „Apskats“ išspausdintas anotacinio pobūdžio J. Lautenbacho straipsnis apie J. Šliūpo „Lietuviškuosius raštus ir raštininkus“. Čia paminima po keletą rašytojų iš kiekvieno amžiaus. Iš XIX a. išskiriami D. Poška, A. Strazdas, S. Stanevičius.

Konspektyvią lietuvių literatūros apžvalgą, remdamasis E. Volterio straipsniais ir J. Šliūpo knyga, pateikia E. Baumanis savo monografijoje apie Lietuvą. Senojoje lietuvių literatūroje, be K. Donelaičio, jis išskiria M. Daukšą, atpasakoja „Postilės“ lenkiškosios įžangos turinį.

E. Baumanis išryškina XIX a. tautinę–romantinę liniją, pabrėžia D. Poškos ir S. Stanevičiaus domėjimąsi senove, mini S. Valiūno „Giesmę apie Birutę ir Kęstutį“, plačiai aptaria S. Daukanto raštus: „Daukanto literatūrinė veikla sudarė lietuvių literatūroje atskirą Peterburgo, arba Daukanto, laikotarpį. Simonas Daukantas <...> – produktyviausias Rusijos lietuvių rašytojas proza“ (p. 330). Pratešdamas Latvijos visuomenėje susiformavusią tradiciją, autorius nemaža vietos (p. 337–340) skiria brolių Juškų darbams. Apžvalgos pabaigoje supažindinama su lietuvių laikraščių istorija, nušviečiamos kai kurios nacionalinio judėjimo tendencijos.

Apibendrinamas lietuvių raštijos kelią, E. Baumanis tarsi susumuoja tuos faktorius, kurie XIX a. buvo patekę į latvių literatūrinės minties akiratį ir meta žvilgsnį į ateitį [...].

Lietuvių literatūra ir Latvija

Ką tik pasirodžiusi periodinė lietuvių spauda iš karto pareiškė visišką solidarumą latvių nacionaliniam judėjimui, ryžtingai pasmerkė germanizacinę vokiečių baronų politiką Latvijoje. Tokios tendencijos ryškios J. Basanavičiaus recenzijoje „Latviai po vokiečių jungu“. Recenzuodamas Berlyne išėjusią knygą „Die Letten unter den Deutschen. Die baltischen Landsleuten gewidmet von J. V. Dorneth“, J. Basanavičius smerkia jos autoriaus germanizacinį, šovinistinį nusistatymą: „Rašytojas, kurio gyslose regimai dar kryžiokiškų lupikų kraujas teka, užmiršta tiesą ir teisybę, o apspangęs nuo blizgalų vokiškos taip aukštos dabos, apteisina kraugerius kardininkus (*Ordo gladiferorum*) tuomi, kad jie, kariaudami kaipo „vietininkai kokios juo aukštesnės dabos“ ir „siuntiniai (apaštalai) kokios viero“, įveikę latvius ant žemesnio dabos laipto stovinčius. Ar tokius kruvinus veikalus, kokius kardininkai ištaisė, prider ir prie kultūros skirti – vargiai kas šiandien tam pritartų.“ J. Basanavičius ironiškai cituoja J. V. Dorneto pareiškimą, jog „kvaila ir spangi (törichte und kurzsichtige) politika buvusi, kad latvius į vokiečius dar iki šiol nepaversta“, įsitikinęs, jog „vokiškieji bajorai Latvijoje pavirs iš lengvo taip pat lygiai į latvius ir latviškus patriotus, kaip tokie ir dar aukštesni bajorai Čekijoje jau seniai į čekus pavirto...“. Nors ir neigiamai įvertinęs J. V. Dorneto knygą, J. Basanavičius nurodo, kad ją „ir kožnas mokytesnis lietuvis turėtų pažinti“, tuo pabrėždamas lietuvių ir latvių nacionalinių interesų bendrumą, solidarumo būtinumą ir pats rodydamas tokio solidarumo pavyzdį.

Latvių nacionalinio judėjimo požiūriu Latvijos istoriją nušviečia J. Šliūpas savo knygoje „Latvių tauta kitąkart ir šiandien“. Čia taip pat kritiškai vertinamos germanizacinės vokiečių istorikų tendencijos, kai jie aprašinėja Latvijos istoriją: „Bruining („Livlaendische Rueekschau“) garbina ir viduramžinę poniją, vyskupus ir zokono vasalus, lyg anie būtų aniolais buvę žmogiškame pavidale. Richteris („Die Geschichte der deutschen Ostseeprovinzen“) giria atneštą vokiečių kultūrą, lavumą ir rūpestingumą, nors latviams vokiečių kultūros neteko nei paragauti.“ Lietuviai nuosekliai rėmė ir ekonominius latvių buržuazijos interesus konkurencinėje kovoje su vokiečiais. J. Basanavičius straipsnyje „Latviai, Igauniai ir Lietuviai“ džiaugiasi, kad latviai „pradedą lengviau įsigriebti į turtą“, „pradedą prekionę varyti“; jis su pritarrimu nušviečia K. Valdemaro („pagirtino vyro ir karšto savo tėvynės mylėtojo“) politiką jūreivystės klausimais (latviškų jūrininkystės mokyklų ir latviško laivyno kūrimą).

Lietuvių kultūros darbuotojai XIX a. pabrėžia latvių tautos ekonominę, politinę ir kultūrinę pažangą. „Varpe“, „Vienybėje lietuvininkų“ nuolat spausdinami pranešimai apie Latvijos visuomeninį gyvenimą. „Tėvynėje“ išspausdinto straipsnio apie latvius autorius, išskėlęs lietuvių istorinių žygių reikšmę Latvijai, tvirtina, kad dabar latviai, nors jų yra tik vienas milijonas, pralenkia lietuvius „ir moksle, ir rašliavoje, ir kupčystėje, ir žemdirbystėje“. Panašias mintis dėsto ir A. Dyrakis straipsnyje „Latviški laikraščiai“: „Labai naudinga lietuviui yra gauti pažinti latviškus laikraščius, nes latviai yra lietuvių broliai ir kaimynai, kurie jau apturėjo daug tokių turtų, kokių lietuviai dar neturi. Gavę pažinti latviškus laikraščius, mes pažinsime ir latviškąją tautą ir žinosime, koku keliu lietuviai turi eiti, norėdami apturėti tą apšvietimą, kurį apturėjo latviai, – be veltaus laiko prapuldymo.“ Lietuvių spaudoje nuolat buvo keliama kaip pavyzdys aukštas Latvijos švietimo lygis, raginama į jį orientotis [...].

XIX amžiaus pabaigoje, kai suaktyvėjo lietuvių ir latvių literatūrų ryšiai, Latvijoje gyveno ir dalis lietuvių rašytojų. Natūralu būtų laukti vienokio ar kitokio jų kūrybos sąlyčio su latvių literatūra. Iš to meto periodikos matyti, kad latvių kultūrinis gyvenimas turėjo tam tikros įtakos lietuvių visuomenei. Korespondencijoje iš pakuršio pasakojama apie latvių periodikos išplitimą Lietuvoje.

Paminėjęs latviškus laikraščius ir žurnalus, kuriuos daugiausia skaito Lietuvos pakuršyje gyvenantys latviai, korespondencijos autorius rašo: „Pas lietuvninkus, kurie supranta latvišką kalbą, galima atrasti latviškas knygas ir kartais šiokių tokių minėtųjų laikraščių, nors mūsų žmonių vadovai [katalikų kunigai] labai užtatai barasi, mąstydami, kad mūsų žmoneliai bus laimingesni be tos šviesos, kurią semia iš latvių raštenybės.“ K. Mažutis straipsnyje „Apie latvius“ nurodo, kad latvių bibliotekose tarp latviškų knygų ir laikraščių „kartais gali pasiskaityt ir lietuviškų“. Per Latviją buvo platinama nemaža lietuviškų laikraščių. J. Šliūpas prisimena, kad vien J. Miliauskas-Miglovara užsisakydavo nuo šimto iki pusantro šimto egzempliorių „Aušros“, „kurių dalį platino Rygoje, o per H. Allunaną, knygininką Mintaujoje, ir per mokinius paskleisdavo Žemaitijoje“. Latvių periodikoje ir pirmojoje latvių enciklopedijoje savo straipsnius spausdino M. Davainis-Silvestravičius. Bet vis dėlto Latvijos lietuviai į bendrą Latvijos kultūrinį gyvenimą tuo metu organiškiau neišsijungė. XIX a. pabaigoje Latvijos visuomeninis gyvenimas buvo gerokai aktyvesnis ir įvairiapusiškesnis negu Lietuvos. M. Šikšnys pasakojo, kad jo studijų metais tarp lietuvių ir latvių studentų Maskvoje glaudesni ryšiai nebeužsimezgė todėl, jog latviai jau orientavėsi į socialistinį judėjimą, o lietuviai į pirmą vietą kėlė tautinius klausimus. Žinoma, šio fakto nereikia perdėti. Socialistinės idėjos XIX a. pabaigoje Lietuvos visuomeniniam gyvenimui taip pat jau darė pastebimą įtaką. Tačiau vis dėlto Lietuvoje dar nebuvo tokio stipraus marksistinės propagandos srauto, kaip latvių Naujoji srovė. Nuo pažangiausių Latvijos visuomeninės minties pasiekimų nuošaly liko ir Latvijos lietuvių veikla. M. Šikšnio liudijimu, nemaža dalis lietuvių inteligentų net latvių kalbos nemokėję.

Nagrinėjant lietuvių–latvių literatūrinius ryšius XIX a. pabaigoje, prisimintinas žymiai ankstesnis faktas – latvistiniai elementai L. Rėzos kūryboje. Ši problema nušviesta A. Jovaišo monografijoje „Liudvikas Rėza“. Kilęs iš srities, kur aiškiai reiškėsi lietuvių–latvių ryšiai, L. Rėza gerai jautė etninį abiejų tautų bendrumą. Tyrinėdamas lietuvių liaudies kūrybą, jis domėjosi ir latvių folkloru. Romantinei L. Rėzos pasaulėžiūrai ypač imponavo mitologiniai latvių tautosakos elementai (kaip latvių mitologijos šaltinį, kuriuo naudojosi L. Rėza, A. Jovaišas nurodo G. F. Stenderio gramatiką). Juos L. Rėza įvedė ir į pirmojo „Prutenos“ tomelio eilėraščius.

A. Jovaišas įtikinamai įrodo, kad ir chrestomatine virtusi L. Rėzos dainyno daina „Mėnesio svodba“ yra romantinis sekimas latvių liaudies poetine kūryba.

Po L. Rėzos tiesioginių lietuvių literatūros kontaktų su latvių literatūra iki paskutinių XIX a. dešimtmečių nepastebėta. Tiesa, amžiaus pabaigoje šie kontaktai apima dar labai nedidelį literatūrinių reiškinių ratą, bet jie šiek tiek platesni ir reikšmingesni, negu teigė kai kurie lietuvių literatūros tyrinėtojai. Pirmieji latviškų tekstų vertimai į lietuvių kalbą yra ne originalūs kūriniai, o lokalizavimai iš kitų literatūrų. To meto latvių periodikoje buvo spausdinama daug neaukšto meninio lygio, mažai teišprususiam skaitytojui skirtų beletristinių kūrinių, verčiamų daugiausia iš vokiečių literatūros. Kaip tik juos pirmiausia ir buvo imta versti į lietuvių kalbą.

Pirmuoju vertimu iš latvių literatūros reiktų laikyti keliskart latvių dainynuose perspausdintos vokiškos kilmės dainos „Gražu gyvent tėvynėje“ (*Jauki dzīvot tēvijā*) vertimą korespondencijoje iš Petrapilio apie Latvių draugijos koncertą. Ne latvių autorių yra ir du A. Burbos išversti sentimentaloki beletristiniai vaizdeliai „Senutė“ ir „Podukrė. Pasakojimai iš kalėdinių švenčių“. Šių vaizdelių autorystė priskirta jų vertėjams į latvių kalbą R. Beržiniui ir Vaidelaičiui (J. Straumei).

Su paantrašte „Iš latviško“, nenurodydamas autoriaus, A. Burba išspausdino ir daugiau vertimų, bet dauguma jų, atrodo, yra panašios kilmės. Vertimai iš latvių kalbos, pirmiausia paskelbti „Vienybėje lietuvninkų“ ir „Valtyje“, sudaro didžiąją dviem tomiais išleistų A. Burbos „Prozos raštų“ dalį. Reikšmingesnis buvo populiarios latvių dainos „Dieve, duokie mūsų tėvynei“ (*Dievs, dod mūsu tēvu*

zemei), kurią A. Jurjanas sukūrė liaudies dainų motyvais, vertimas, įdėtas į korespondenciją apie Kuršo liaudies šventę. Daina vertėją tikriausiai bus patraukusi savo tautinėmis idėjomis [...].

Reikšmingiausi iš XIX a. išverstų latvių literatūros kūrinių yra Duokų Ačio (1861–1903) „Senu-tis“ ir E. Birznieko-Upychio (1871–1960) „Kareivio sužieduotinė“. Tai žinomų latvių rašytojų anks-tyvieji apsakymai. A. Burbą „Senutis“ galėjo, žinoma, sudominti religiniais momentais, „Kareivio sužieduotinė“ – didaktiška pabaiga. Tačiau šiuose kūriniuose jau žymios ir tolesnės abiejų rašytojų kūrybinės raidos užuomazgos, jie meniškesni, negu tas visas beletristinis skaitalas, į kurį daugiausia orientavosi A. Burba [...].

Verstinė latvių literatūra

„Katinėlio malūnėlis“. In Skalbe, Karslis. Pasakos. Iš latvių kalbos vertė Renata Zajaņčauskaitė, 90–101. Vilnius, 2007.

Katinėlio malūnėlis

Žilas senis aptriušusiais kailiniais išėjo iš šarmoto sodo ir pasižiūrėjo atgal pro obelis, ant kurių vakaro žaroje virpėjo lengvi ledo žirbučiai kaip balkšvos plėnys ant žioruojančių anglių. Tirštas vakaro raudonis krito ant jo veido. Senio veidas buvo piktas. Jo ūsai ir barzda atrodė kaip ilgi sidabriniai kutai, prišalę melsvų ir žalsvų ledo gilių, prie kurių vakaras dar ir po kokią raudoną pridėjo. Tai buvo senasis Lauskas, išvartytas šeimnininko tėvas, kuris per anksti sūnui pavedė ūkį. Jis ateidavo tik per patį speigą, kai visos šakos būdavo apkaustytos plonu ledeliu, o saulėlydis it rūstybės atšvaitas po obelėmis ir trobesių pakampėmis ieškojo jo įraudusio veido. Šit senis šokteli, kad net apšarmojęs plaukų kuokštas pakaušy išyra, ir tvoja kirviu į klėties rentinį. „Ai, ai“, – suvaitoja sienojas, ir jam plyšta širdis. Per pusę! Ji plyšta gailiai vaitodama lyg kanklių styga, net katinas stabteli ant takelio, vedančio iš trobos į klėtį, ir koją pakėlęs klausosi.

– A, senasis šeimnininko tėvas vėl daužosi, – sako katinas, Lauską pamatęs, o šis jau eina tolyn, piktai grėžiodamasis, su kirviu ant peties. Ir obelys lyg nusigandusios stovi tokios tykios ir bežadės, nė šakelė nekvėpteli.

„Reiktų eiti į klėtį, – mintija katinas. – Šeimnininkė ūdija: katine, ko guli! Verčiau pasižiūrėtum, ką pelės klėty išdarinėja... Vien dėl gėdos reiktų nueiti“, – galvoja murklys.

Jis pakelia vieną koją – šalta, pakelia antrą – šalta.

Arklius nukinkę, eina trobon miško kirtėjai, linksmi daužydami vieną į kitą didžiules rankas, apmautas raštuotom pirštinėm.

– Ar neisi peliauti! Ko čia pinies po kojom...

Katinas strykteli nuo takelio ir atsitupia pusnyje. „Peliauk, kad gudrus, tokiu oru, kai neturi anei pirštinių, anei kojinių!“ Ir jis patylomis cimpina paskui kirtėjų girgždančias nagines. Kai durys beveik užsiveria paskui paskutinę apšalusią naginę, jis minkštai ir tyliai kaip kamuolys persirita per slenktį trobon.

O kol miškininkų didelės, supampusios kojos sunkiai mina palei duris, katinas jau tupi ant krosnies.

– Na, sakyk – kas tau naudos iš tų kojų? – paklausė rusvas druskos grūdelis, kuris rudenį buvo užsilikęs nuo mėsos sūdymo ir gulėjo ant krosnies nejudintas dar nuo pirmojo sniego. – Kiek čia seniai buvai laukan išlėkęs, o dabar vėl glaudi prie manęs šoną. Matai, kaip aš išsiverčiu vien su galva. Nes esu žemės druska.

– Arba kuo bloga pašluostėms užkrosny, – prabilo pašluostės, džiūstančios ant virvelės. – Per dieną prisidirbi ir, kai stalas bei indai sušluostyti, šildaisi sau užkrosny ligi ryto. Ū, neduok Viešpatie, jei tavim koją apsisvyniotų koks pabastūnas, o paskui valkiotų po pasaulį tokiu oru.

– Žiemą man patinka primerkti akis, – šnypštė ir pūtė pro šnerves garą baltas pilvotas arbatinis, – primerkti akis ir sapnuoti. Tada išvystu šalį, kur žydi arbatmedis, ir žydrus karaliaus drabužius su aukso slibinais. Aš matau, kaip juos plaiksto vasaros vėjas. Karalius eina per sodą į alebastro pavėsinę. Ten jo laukia dvylika damų, dvylika geltonų arbatinių rožių įkypomis, svajingomis akimis. Jie geria arbatą iš mažyčių porceliano puodelių, ant kurių nupieštos damos įkypomis, svajingomis, auksaspalvėmis akimis, reginčiomis vien pasakas. Paskui karalius pasišaukia savo pasakininką ir liepia jam sekti pasakas apie slibinus ir galiūnus. O kai dvylikagalvis slibinas sugrūda galiūną žemėn ligi krūtinės, dvylika damų nulenkia dvylika tamsių galvučių ant plonų mažų rankelių ir tol rausta ir virpa, kol galiūnas nukerta slibinui visas dvylika galvų. Aš galėčiau pasekti daug pasakų, tik jos visos iš Kinijos. Murkly, pasek tu!

Murkllys išrietė gūbrį, atsigulė ant savo sužvarbusių letenėlių, užmerkė akis ir susimąstė.

– Katinuk, katinuk, pasek pasaką! – paprašė ir mažasis Gigis, prisiglaudęs skruosteliu prie katino virpančio pakaušio. O kai Gigis atsisėdo šalia jo ant krosnies, murkllys pradėjo:

Kitąsyk senovėje, kai dar buvo geri laikai, vienas katinėlis turėjo malūną. Jis malė dieną ir naktį: murru, murru, murru... Ten buvo gornos riešutams ir girnelės migdolams, štai kaip buvo gerais senais laikais. Apyniai palei malūno sieną buvo apnešti miltais; jų palaipos nuolat tirtėdavo nuo girnų užesio. Pro žalio seno stiklo langelį dairėsi nykštukai, ar neatvažiuoja kas malti. Pats malūnininkas su baltais kailiniais vaikščiojo ir skaičiavo maišus – riešutų ir migdolų maišus. Vakaraus visi langai šviesdavo aukso žiburėliais. Gornos užė, vanduo lyg dūdele liurleno, o katinėlio dukrelės šokdavo su jaunais kaimynaičiais. Jos turėjo pailgas auksines akis, o nagus gerai slėpė rožinėse letenėlėse. Linksmiausia ten būdavo per Kalėdas. Tuomet baltame malūne stovėdavo žalia eglutė, papuošta auksuotais riešutais ir žibančiomis žvakelėmis. O nykštukai sėdėdavo kertėje prie nukabintų miltų maišų, laikydavo savo sudiržusiom rankom balto molio pypkes, kraipydavo galvas ir šnekučiavo: „Čia tai bent daiktas!“ O kai eglės šakelė spragsėdama užsidegdavo ir melšvas, purus dūmų debesukas lengvai pakildavo ir nuskrisdavo tolyn, nusinešdamas švelnų kvapą lyg vasaros prisiminimą, jie tyliai šluostydavosi akis. Nes buvo geri vyrukai ir greitai susigraudindavo... Bet tie laikai praėjo. Katinėlio dukteris pradėjo lankyti piršliai, ir jis norėjo joms duoti didelius kraičius. Tad įkeitė malūną tokiam juodam katinui, kuris buvo labai turtingas, nes senos pilies rūsyje saugojo paties nelabojo pinigų skrynį. Kai katinėlis ištekino visas dukteris, jam iš viso malūno buvo likę vien balti malūnininko kailinukai. Atėjo juodasis katinas su skolų raštais ir paėmė kaip užstatą riešutų gernas ir migdolų girneles. Bet katinėlis negalėjo susimokėti skolos, tada juodasis katinas atėmė visą malūną. Naktį jis persikraustė iš pilies požemių su pinigų skrynja, kurią akis išvertę nešė šeši velniai – tokia sunki ji buvo! Gerieji vyručiai, nykštukai, baisiausiai nusigandę, smuko senais pelių ir šermuonėlių urvais tolyn, net medinės klumpeles ant laiptų pametę. O malūne kiaurą naktį užė puota. Velniai šoko su raganomis, ir rytą apynėliai palei langiuką buvo nuleipę ir apsvilę – raganos iš čia lėkdamos nudegino juos savo karštu alsavimu. Nebemielas dabar išrodė malūnas. Vanduo šniokštė dusliai ir niūriai po abiem tiltais, ir visi dori žmonės važiuodami jį lenkė iš tolo.

Katinėlis tą naktį miegojo šieno kūgyje. Rytą, nusiprausęs snukutį, mąstė, kur eiti.

– Argi aš neturiu giminių? – jis išrietė nugarą. – Ir akmuo dundėdamas sukas į būrį, kai srautas jį neša. Eisiu pas gimines.

Ir katinėlis patraukė į dvarą. Ten turėjo žentą rusių prievaizdą.

Pro langelį, apkerojusį vešliais varnalėšų lapais, katinėlis nusileido į rūšį. Kiek ten buvo pieno ir grietinės! Pats rūšių prievaizdas vaikščiojo su balta prikyšte ir tikrino sviesto muštokes. Duktė, taip pat baltą prijuostę prisikišusi, jam talkino. Kur rūsio prievaizdas įkišdavo leteną, ten ji savo raudoną liežuvėlį. Jiedu turėjo daug darbo, ir darbas jiems puikiai sekėsi.

Jie buvo tokie laimingi, kad nieko kito jiems nereikėjo. Duktė priėmė katinėlį kaip svečią. Patiekė jam grietinės ant varnalėšos lapo, pati tupėjo šalia, ragino vaišintis ir klausinėjo, kas gero namie. Ir kai jis papasakojo, kad malūną iš jo atėmęs juodasis katinas, ji nuvarvino porą ašarų dėl mielojo būsto, apie kurį lyg žali apynėliai vyniojosi jos vaikystės prisiminimai. O rūšių prievaizdas susimąstė ir tarė – juk visgi galėjęs bent šį tą senatvei susitaupyti. Kurgi jis dabar eisias? Iš jų tai tegul nieko nesitikįs. Jiems reikia apie vaikus galvoti (prievaizdienė nukaito ir užsidengė veidą prijuoste). Jie nenorį leisti pasaulin vargetų. Stoją tylą, ir katinėlis net nustebo, kad jie taip greitai pabaigė kalbą. Jie nebeturėjo ką daugiau bepridurti, ir katinėlis suprato, kad jau gaus eiti. Jis pasakė norįs aplankyti dar kitus gentainius. Na, čia jau esanti jo valia, galįs eiti. Be to, ir oras gražus, po svečius galėsiąs išvaikščioti kojų nesusipurvinęs, – pridūrė rūšių prievaizdas. Pora pradžiugo ir širdingai palydėjo senąjį katinėlį pro rūsio langelį. O kai jis išeidamas pasižiūrėjo atgal, dar matė tarp žalių varnalėšų jų baltus, laimingus snukučius.

Taip, kelias buvo sausas ir švarus kaip išbalintas audeklas, pakelėmis kaip saulutės žydėjo pie-nės, bet katinėlis vis tiek sunkiai dėstė pėdas.

– Kur eiti? – sustoją pakėlęs koją prie dvaro diendaržio liepto ir susimąstė.

O čia kaip tik galvijai bepareiną iš ganyklos. Žala karvė šnopusdama nustūmė jį ragais nuo lieptelio, ir banda kad kiek būtų sumindžiusi – gyvuliai pasilinguodami bėgo prie pilnų ėdžių, iš snukių dar karojo paskubom nuskabyta žolė ir gėlės. Katinėlis kūliais nusirito nuo kelio. Čia jį už-matė didelis juodas aviganis, dzimbinės gyvuliams įdurmui, sukaitęs, piktas, iškoręs ilgą raudoną liežuvį. Jo akys žibėjo lyg dvi rudos samanės.

Kaukdamas šoko ant katinėlio, ir šis vos spėjo pasprukti – ištraukti koją iš jo dantų. Atšokęs į šalį, prisiplojo prie žemės, o šuo dideliais, piktais šuoliais nuliugė pro jį į avižas. Tuo tarpu katinėlis ir pabėgo. Iš nuogaščio nė nepastebėjo, kad iš įkastos kojos jam bėga kraujas. O kai jau buvo saugioj vietoj, už kalno, nebevaliojo paeiti. Baisiai kentėdamas, kiūtino į senąją plytinę, ten kitą dukterį buvo išleidęs už kačių inspektoriaus.

Pakelėje prie vienos sodybos trys berniūkščiai spardė sviedinį. Tuoį pat paliko jį, mat buvo pabo-dęs, ir stvėrė pro šalį cipenantį katinėlį. Vienas tampė jį už ausų ir vis klausinėjo, ar turįs pinigų. Kitas sakė norįs pamatyti, ar šis mokąs plaukti, ir įmetė kūdron. Jie stovėjo ir spoksojo, kaip jo ma-žas snukutis žaliu kūdros vandeniui slydo į kitą krantą. Bet kai katinėlis iš dumblino vandens svir-duliuodamas iššliaužė žolėn, trečiasis vaikėzas užbėgo jam už akių ir pasakė, kad jis norįs pamatyti, ar šis mokąs kristi kaip visos katės. Jis sugriebė jį, užnešė kopėčiomis ant tvarto ir sviedė pro langą žemyn. Katinėlis apsivertė ore ir įdribo į srutų duobę. O vaikėzai jau kirkino jaunos kregždžiukus, kurie dar buvo labai patiklūs ir gležnučiai. Katinėlis išsiropštė iš duobės ir nušliaužė į vėdrynus. Jo balti kailinėliai buvo suniokoti, ir jau niekas nebūtų pasakęs, kad jis kadaise buvo malūnininkas. Kai ponias inspektorienė pamatė katinėlį einantį į kiemą, palaikė jį elgeta ir užsirakino duris. Inspekto-rius irgi niurzgė, jog kačių dorovė vis labiau smunkanti. Nesą tokios dienos, kad čia neatsliūkin-tų koks nors dykaduonis. Jis buvo griežtas inspektorius, tad visi kaimynų murkliai kniaukdavo ir išti-som savaitėm žaizdas laižydavosi po jo revizijų. Todėl katinėlis veltui barbeno į jo duris. Paskui ir vėl suko galvą kur eiti. Bet visi jo gentainiai buvo turtingi, nes visas dukteris buvo gerai išpasoginęs. O kad turėtų bent vieną giminaitį, tokį vargšą ir nelaimingą kaip jis pats! Tas tai jo būtų pasigailėjęs. O turčius tik turčiui padeda, todėl katinėlis niekur nerado pastogės. Visi sergėjo tik savo ramybę ir

laimę, ir jo niekur neleido vidun. O kadangi katinėlis neturėjo nė vieno vargingo giminaičio, kuris priglauptų, jam nieko kito neliko, kaip tik keliauti į platų pasaulį.

Katinėlis ėjo ir ėjo per visą vasarą. Puldinėjo jį šunys, draskė katinai, o vaikėzai apsvaidydavo pagaliais ir akmenimis. Rudenį, kada išblukusiomis palaukėmis lyg išdžiūvę linų pluošteliai klaidžioja vėlės, katinėlis atrodė, lyg būtų atkilęs iš tamsaus vėlių būsto, kur esti duoda tik smėlio bandučių. Taip ir keliavo jis iš vieno kaimo į kitą ir džiaugėsi, jei prie kokių durų, kai šuo, išspraudęs snukį tarp letenų, miegodavo pavartėje, jam pasisekdavo rasti duonos plutelę ar bulvių luobelę, kol išvaikščiojo pusę karalystės. Kai užšalo upės ir ežerai, o virš miškų pakibo žili žiemos debesys, jis pamatė po debesimis melsvus bokštus. Ten buvo karaliaus miestas.

Vakare katinėlis įėjo į miestą. Ant kalno už širmų medžių stūksojo karaliaus pilis. Languose nedegė joks žiburys. Vien šarmoti medžiai lyg balti numirėliai be garso atspindėjo tamsiuose dideliuose stikluose. Tik viename lange žioravo raudoni židinio atšvaitai. Katinėlis atsitūpė po juo ant virtuvės laiptų pasišildyti kojų.

– Ei, kas ten per svečias? – pro duris išlindo žila senuko galva su balta kepuraite. (Tai buvo rūmų virėjas.) – Žiūrėk – katinas! Nagi, eikš, eikš vidun! – kvietė senelis. – Senasis Rainis vakar pelenuose užduso, todėl mums katino reikia.

Nieko, kad tu toks nusmurgęs. Atkusi. Čia juk nereikės iš savo duonos gyventi, – drąsino virėjas, bet katinėlis baikščiai mindžikavo vietoje, gailiai žiūrėdamas jam į akis. Kaipgi jis toks vargas drįstų eiti karaliaus pilin? Juk neturėjo nei tinkamų drapanų, nei tokios garbės... Bet čia jau buvo virėjo reikalas. Karalius ir neatsiuntė katinėliui nei drabužių, nei tarnų. Virėjas paėmė jį ant rankų ir įsinešė virtuvėn.

Pagaliau katinėliui nusišypsojo laimė. Visai nelauktai jis buvo taip pamalonintas. Kaip rūmų katinas, lakdavo pieno, kiek tik norėdavo, ir netrukus vėl atgavo baltus malūnininko kailinius. Kertėj, už malkų, jam buvo paklotas gabalas seno kilimo, kurio išblukusiose spalvose dar buvo matyti įaustas baltas namas su mėlynom langinėm ir žalias rožių kėras, dideliais sprogstančiais pumpurais palinkęs į atdarą langą. Ten jis tupėdavo ir murkuodavo kaip baltas malūnėlis. Nes buvo tikras malūnininkas ir negalėjo gyventi nemalęs.

Vakare, kai židinyje užgesindavo ugnį, katinėlis ligi pat snukučio įsirausdavo į pelenus. Bet patį galiuką vis dėlto palikdavo iškištą, kad neatsitiktų kaip tam senajam Rainiui, kuris iš didelio malonumo pelenuose užduso. Katinėlis primerkdavo vieną, paskui kitą akį ir stebeilydavo į didžiules žvaigždes, mirksinčias mėlyname lange viršum šerkšnotų medžių viršūnių.

Po vakarienės, kai virėjas, kambarinės ir pasiuntinukas sėdėdavo prieš raudoną ugnį pavgusiais ir įkaitusiais veidais, jis kupron susimetęs murkuodavo ir pasakodavo apie savo malūnėlį.

Mažoji princesė Ilzytė, kuriai buvo šalta vėsiose, niūriose pilies menėse, vogčiomis įsėlindavo virtuvėn, sėsdavosi ant žemo suoliuko, glostydamo katinėlį ir klausydavosi. Židinio atšvaituose spindėdavo jos apvalus veidelis ir ilgos, rusvos garbanos. Bet ligotas karalius ilgai neištverdavo vienas palikęs. Jis siūsdavo tarną jos suieškoti, ir Ilzytei tekdavo keltis nuo žemo suolo, ant kurio būdavo taip smagu, ir eiti atgal į šaltas, niūrias menes, kur vakarais ugnies nekūrendavo. Ten jai reikėdavo sėdėti aukštame aukso krėsle. Tai būdavo labai liūdna. Nuo to laiko, kai pasimirė karalienė, menėse, kur ant žydrų stiklo sienų tyliai ir paslaptinai dar atspindėdavo didelės aukso lempos, – nebedegdavo žiburių. Tarnai vaikščiodavo be triukšmo, tartum šešėliai; visuose namuose lyg kokia liga viešpatavo gedulas. Šermenų eglišakiai jau seniai buvo nušluoti nuo laiptų, bet jų kvapas dar tvyrojo karaliaus sieloje.

Tol, kol aukso karūna jam ant galvos rūdyti pradėjo.

Ši sergatis jam užėjo po karalienės mirties. Žmoną jis jau buvo pamiršęs, bet liūdėjo dėl visko, dėl ko žmonės, gyvuliai ir žvėrys pasaulyje kenčia. Dėl galiūno, kurio krūtinėje rūdija priešo ietigalis, dėl pelkių strazdelio, kuris kankinasi piemens paspėstose kilpose, net ir dėl vabalėlio, kurį sumina ant tako nekalto kūdikio kojos. Tai buvo labai labai keistas karalius. Visi skausmai, kokių tik pasaulyje buvo, lyg strėlės susmigdavo jam į širdį. Jis sėdėdavo savo soste sulinkęs, rankom krūtinę suspaudęs. Žinia, mokslingi pilies vaistytojai davė jam patarimą apkalti širdį aukso pinučiais, tada ji taip nevirpėsianti nuo kiekvieno atodūsio. Bet karalius jų nepaklausė. Jam buvo mieli nelaimingųjų dūsavimai, kurie atklysdavo per laiką ir tolius. Jis šildydavo juos prie širdies kaip sušalusius vaikus, kurie glaudėsi jam prie krūtinės stingstančiomis rankutėmis.

Argi rūmų didžiūnai tokiai širdžiai duos valią? Jis jau buvo išdovanojęs pusę karalystės visokiems vargetoms. Bet ar vargo nuo to sumažėjo? Aplinkui vis tiek tvenkėsi atodūsiai kaip sunkūs rasos lašai ant migloje nulinkusių šakų, ir jokie vėjai neįstengė jų nukratyti.

– Tegul geriau pilies turtai mums pasilieka, – kalbėdavosi didžiūnai, – pasaulio juk neprikiši.

Ir jie uoliai sergėjo vargšą karalių nuo gyvenimo. Dieną jis praleisdavo už tamsių užuolaidų, naktį – blankioje žvaigždžių šviesoje. Kas vakaras ministras pranešdavo, kad viskas gerai, ir joks piktas garsas nepasiekdavo karaliaus ausies. Bet jo liga buvo neišgydoma. Kai gyvenimas nuo jo atitolė, jis liūdėjo dėl to, kas buvo nutikę senovėje, dėl to, apie ką pasakojo senos kronikos. Dėl likimų, kurie nebuvo palikę prisiminimų nė tiek, kiek pamiršta gėlė senoje knygoje, kurie nebuvo palikę nė tokio ženklo, kaip bangos smėlyje, nuplaunančios viena kitos pėdsakus.

O didelė knyga, kurią vakarais karalius pasidėdavo ant kelių ir skaitydavo virpčiojančios žvakės šviesoje, – ar ji buvo jam tokia pat, kaip kitiems? Tai buvo samanotas kapinių kalnas, kuriame palaidoti liūdni gyvenimai. Tai buvo tamsi giria, kurioje naktį raudodavo numirėlių kaulai. Tai buvo liūdesio dirva, kur kiekviena varpa nešė liūdesio grūdus į didįjį Dievo aruodą. Miglotas, bekraštis laukas, kur sutemoj tyliai griežė griežlė. Argi tai buvo eilutės raidžių? Tai buvo tamsios vagutės, kuriomis pro vakaro miglų atodūsius vienodai gaudžiai verkdama vaikščiodavo griežlė, vagutės, kuriomis tekėdavo karaliaus ašaros.

Karalius gyveno vienišas. Su juo buvo likusi tik mažoji princesė Ilzytė. Todėl jo vienintelė laimė buvo žiūrėti į jos vaikiškas akis, kurios dar nepažino skausmo. Vos tik ji kur išeidavo, jį tuoju pagaudavo nerimas ir jis siųsdavo jos ieškoti. Bet Ilzytei darėsi šalta nuo tėvo liūdesio, ji buvo išblyškusi kaip tos gėlytės, kurios išauga senose giriose po žilomis pušų barzdomis, todėl ji dažnai nubėgdavo į virtuvę pasišildyti savo mažutės sielos tarp svetimų žmonių, kur spragsėjo didelė, raudona ugnis, o katinėlis murkavo ir pasakojo apie savo malūnėlį. Tad karalius liepė atvesti tą katinėlį ir jam, jis noris pasiklaudyti, ką šis pasakojas.

Ilzytė įsodino malūnininką sterblėn, nusinešė menėn ir padėjo senajam karaliui po kojom. Jis pasižiūrėjo primerkęs akis į ligonį karalių, atsigulė ant letenėlių ir pradėjo pasakoti, kaip turėjęs kadaise malūną, kaip juodasis murklis jį atėmęs, kaip dukterys išvariusios jį iš savo namų, o vaikėzai kankinę. Ir apie visa tai pasakojo be pykčio, be neapykantos ir skausmo. Karalius klausėsi jo ir stebėjosi, kad taip lengvai galima prisimint skausmą, ir ašaros pamažu tvenkėsi jo akyse kaip šiltas, melzganas žiemos džiaugsmas, kuris pakyla nuo baltai apsnigto sodo ir švelniai paliečia kaklą. Taip, taip, jis dar nežinojo, kad kančios gali taip lengvai skraidyti ir šnarėti kaip baltos sniegulės, kurios toli apačioj palieka iškankintos žemės purvus. Jam kančios buvo kartybė, jos užtemdė ir apkartino gyvenimą, užgesino žolynuose aukso žiburėlius ir dangų saulę. Kančios turėjo tik dyglius, ir kiekvienas jų varstė jam širdį, bet šit dabar jis įgijo lengvus, baltus gėlių sparnus. Ir jis galėjo verkti ir juoktis, kaip juokiasi sniegas iš purvynuos nugrimzdusios žemės.

Kai katinėlis baigė savo pasakojimą, karalius paėmė jį ant kelių ir paklausė:

– Sakyk, ką turėčiau padaryti juodajam murkliui?

– Et, karaliau, aš blogo neatsimenu, – atsakė katinėlis.

– O ką turėčiau padaryti tavo nedėkingosioms dukterims?

– Daryk joms tik gera. Kai aš elgetaudamas ėjau per pasaulį, lig valios patyriau skausmo. Kam dar jį dauginti? Geriau tegul džiaugsmo būna daugiau.

– Tavo teisybė, katinuk, – tarė susimąstęs karalius. – Ir aš sykį norėjau pakarti plėšiką, bet tai būtų sužeidę jo motiną. Motinos sielvartas žeidė jo seserį, o sesers sielvartas sužeidė sodą: gėlės nuvyto, obelys nubarstė neprinokusius vaisius, nes duktė iš sielvarto pamiršo jas palaistyti per patį žydėjimą. Tada aš atleidau plėšikui, nes nenorėjau dauginti skausmo pasaulyje.

– O ką turėčiau padaryti tiems vaikėzams, kurie taip žiauriai tave kankino? – paklausė karalius.

– Et, karaliau, aš blogo neatsimenu. Tie berniukai juk tokie smalsūs. Jie dar nežino, kaip skauda. Jie nori pamatyti skausmą ir džiaugiasi, kai katė kenčia. Bet gyvenimas ilgainiui sužeis jų jaunas sielas, ir jie žinos, kaip skauda. Tada mes vėl būsim geri draugai.

Tada karalius pakilo iš sosto ir liepė užžiebtį savo auksinius žibintus. Ir jie vienas po kito atsispindėjo žalsvuose sienų veidrodžiuose ir vieną po kito švysčiojo liepsnos blyksnius į veidą ir akis karaliui ir mažajai princesei Ilzytei, kai jie lyg tylios bangos pakylėti žengė pilies menėmis, tviskančiomis tūkstančiais džiaugsmo spindulių.

– Bet malūną tu turi atgauti. Esi malūnininkas, ir jokio kito geresnio darbo tau negaliu sugalvoti, – pasakė karalius katinėliui.

Taip ir nutiko. Katinėlis atgavo savo malūnėlį. Velniai nugarėdavo juodąjį katiną su visa pinigų skrynja į pelkę, nes gyventi malūne jiems pasidarė nebesaugu. Ir katinėlis vėl vaikščiojo po savo malūną baltais kailiniais. Ir vėl sukosi riešutų girtos ir migdolų girnelės – murru, murru, murru...

O karalius buvo išgydytas, ir pily prasidėjo naujas gyvenimas.

Išbandymai lietuvių tapatybei tarpukario Latvijoje

Mačiulis, Dangiras ir Ėriks Jėkabsons. *Lietuviai Latvijos Respublikoje 1918–1940 metais*. Vilnius, 2019, 283–301.

Išbandymai tapatybei

1921 m. savaitraštyje *Rygos balsas* skųstasi, kad tarp Rygos Tornkalnio rajone gyvenančių lietuvių netrūksta žmonių, „sergančių lenkiškumo liga“, o šios ligos požymius esą rodo tai, kad nuėjęs į vietos bažnyčią ar šiaip gatvėje išgirsi nemažai žmonių vietoje „žmoniškos kalbos“ vartojančių „šiupinį–žargoną iš lenkiškų–rusiškų–lietuviškų žodžių mišinio“. 1923 m. *Rygos balse* konstatuota, kad ir Liepojoje gyvenantys lietuviai esą apsirgę „taip vadinama limpančia liga“ – sulenkėję, o 1924 m. apgailestauta, kad Jelgavoje, nors ir gyvena nemažai lietuvių, bet daugelis iš jų esą „persikrikštiję į „polska viara“ ir teks „ pridėti nemaža triūso kol juos „atkrikštys“. Trečio dešimtmečio pirmoje pusėje vietos lietuvių veikėjai pagrindinę grėsmę lietuviškai tapatybei matė iš lenkų pusės, todėl 1925 m., artėjant visuotiniam Latvijos gyventojų surašymui, lietuvius ragino nesidrovėti savo tapatybės, pastebėdami, kad esą neretai pasitaiko, kai lietuviai „drovisi pasisakyti esą lietuviais ir pasigiria esą lenkais bei „polsko viaros“, o tokio „lengvai lenkinamo elemento“ yra visoje Latvijoje. Įvardijama sulenkėjimo grėsmė buvo tarsi prieškarinio epochos paveldas, kuris ima palaipsniui užleisti vietą ne naujai, bet, kaip regėta, stiprėjančiai grėsmei – sulatvėjimui.

Minėjome, kad gyvenimas skirtinguose Latvijos regionuose savitai problemiška paliesdavo lietuvių bendruomenių būtį, tačiau greta regioninių problemų Lietuvos diplomatai ir lietuvių diasporos veikėjai vienbalsiai nurodydavo pagrindinę visai lietuvių bendruomenei Latvijoje bendrą problemą – tvyrančią nutautėjimo grėsmę, kurią Lietuvos konsulas Rygoje 1928 m. įvardijo „opiausiu dienos klausimu“. Jam net atrodė, jog nė viena kita Latvijoje gyvenanti tautinė mažuma neparodė „tokio palinkimo išnykti latvių naudai kaip lietuviai“. Jis atkreipė dėmesį, kad ši problema liečia tiek nuo seno Latvijoje gyvenančius lietuvius, tiek sezoniniams darbams į Latviją iš Lietuvos atvykusius darbininkus. Pasak jo, „savo prigimtosios kalbos pamiršimas mūsų piliečių tarpe yra nepaprastai greitas: pavyzdžiui, mūsų darbininkai, atvežami Latvijon vasaros darbams, po kokių 6 mėn. pradeda kalbėti tokiu lietuviškai–latvišku žargonu, kad už juos priseina rausti. Po 2 metų jie paprastai nori kalbėti tik latviškai, nes jie, girdi, negalį taip gerai išreikšti savo minčių lietuviškai.“ 1930 m. Lietuvos konsulas Rygoje P. Varnauskas, konstatuodamas lietuviškos tapatybės netvarumą, kaip pavyzdį pateikė tokį, toli gražu ne išimtinį, epizodą iš konsulato praktikos: „Lietuvos kaimo mergaitė, atvykusi Latvijon ir čia dirbusi pas ūkininką – latvį, atėjus į Konsulatą, kalba latviškai, kad ir nemokėdama. Priminus, kad lietuviai turi mokėti lietuviškai, teisinasi sunku esą lietuviškai kalbėti, nes senai savo kalbos nebegirdėjusi (o iš Lietuvos sakosi atvažiavusi metai atgal) ir gerokai ją pamiršusi.“

Sezoninių lietuvių darbininkų Latvijoje asimiliacijos problema Lietuvos diplomatams ir konsuliniam darbuotojams buvo veikiau kasdienybės mestas iššūkis – aktuali, tačiau lyg ir mažiau gyvybiškai svarbi problema kaip tradiciškai susiklosčiusios lietuvių bendruomenės Latvijoje nutautėjimas. 1929 m. *Rygos balso* vedamajame pastebėta, kad Latvijos lietuvių padėtis esą mažai kuo skiriasi nuo kitų svetur esančių lietuvių kolonijų – net būdama greta Lietuvos, „vis tik ištautėjimui nemažai pasiduoda, kai kuriais žvilgsniais ne mažiau, kaip tolimieji amerikiečiai lietuviai“. 1930 m. liepą vykusiame Latgalos ir Alūkstos apskrities lietuvių organizacijų atstovų suvažiavime skambėjusiuose atstovų iš vietų pranešimuose ne kartą konstatuotas lietuvių nutautėjimas. Pavyzdžiui, kalbėdami apie savo parapijas, lietuviai kunigai taip liudijo: kun. S. Bertašius teigė, kad jo parapijoje „yra daug nesusipratusių lietuvių“ ir pastebimas nutautėjimas, nes esą „patys lietuviai nors kitaip nemoka kaip tik lietuviškai, vaikus mokina ir augina latviškoje dvasioje“; kun. A. Rimavičius tvirtino, kad Grendzės parapijoje „lietuvių esą pakankamai, bet taip perimti lenkų dvasios, jog sunkus čia bus darbas“; kun. S. Kurliandskis lygino dviejų parapijų padėtį – jo manymu, buvusi lietuviška Ciskodo parapija „jau labai ištautėjusi ir atgaivinti sunku“, o Borovkos lietuviai nors ir nutautėję, tačiau juos esą „dar yra galimumo atgaivinti“.

Tuo metu Lietuvos diplomatai, laikydami nutautėjimą „opiausiu dienos klausimu“, bandė net prognozuoti asimiliacijos procesų intensyvumą pagal atskiras socialines grupes. Ketvirto dešimtmečio pradžioje jie Latvijoje pesimistiškai žvelgė į miestuose gyvenančių vyresnės lietuvių kartos žemesnių socialinių sluoksnių lietuviškos tapatybės išsaugojimo perspektyvą. Prognozuota, kad miestuose gyvenantys lietuvių tautybės darbininkai, kaip tuomet manyta, dėl sunkios materialinės padėties, Latvijos katalikų bažnyčios vykdomos etnokonfesinės politikos ir pačių lietuvių indiferentiškumo savo tautinei tapatybei pamažu asimiliuos. Į indiferentiškai lietuviybės atžvilgiu nusistačiusią miestuose gyvenančią vyresniąją lietuvių kartą žvelgta kaip į iš esmės prarastą kartą. Gerokai mažiau nuogąstauta dėl pasienyje su Lietuva kaimo vietovėje gyvenančių lietuvių ūkininkų ir jaunosios lietuvių kartos tapatybės.

Optimistines prognozes apie „lietuvišką pasienį“ lietuvių diplomatai grindė oficialia statistika. Remiantis 1930 m. Latvijos gyventojų surašymo duomenimis, buvo pastebėta, kad 25-iose Latvijos pasienio valsčiuose lietuvių tautybės gyventojų skaičius svyruoja nuo 10 iki 26 %. Esą „beveik visi ūkininkai ir nuolatiniai tų vietų gyventojai“ ir sudaro pusę visų Latvijoje gyvenančių lietuvių. Manyta, kad ištis lietuvių, gyvenančių Latvijoje, skaičius yra didesnis, nes oficialios statistikos nuošalėje galėjo likti bent dalis protestantizmą išpažįstančių

lietuvių bei dalis „mažiau susipratusių, atšalusių ir ištautėjusių lietuvių“. Lietuvių diplomatai vylessi, kad ši lietuvių skaičių būtų galima padidinti valingomis ir kryptingomis atlietuvinimo pastangomis. Tokią mintį jiems piršo lenkų tautinės mažumos Latvijoje demografinė dinamika. Lyginant 1925 m. ir 1930 m. šalies gyventojų surašymų duomenis, buvo pastebėta, jog lenkų skaičius išaugo nuo 51 143 iki 59 374, o didžioji šio demografinio augimo dalis teko Latgalai ir Alūkstos apskrčiai. Manoma, kad lenkų bendruomenės pagausėjimą lėmė ne natūralus demografinis prieaugis, bet kryptinga vietos lenkų organizacijų ir lenkų tautybės katalikų dvasininkų veikla bei išorinis Lenkijos valstybės veikimas šiame regione – 1931 m. Lietuvos konsulas Daugpilyje tvirtino, kad „lenkai šiame krašte taip atkakliai veikia negailėdami triūso ir pinigų“. Jo manymu, lenkų bendruomenė išaugo sulenkintų baltarusių sąskaita.

Lygindami tautinių bendruomenių dydį Latvijoje 1925 m. ir 1930 m., pamatysime, kad sumažėjo žydų, vokiečių, baltarusių, estų, o pagausėjo latvių, rusų, lenkų ir lietuvių bendruomenės. Lietuvių bendruomenė padidėjo nuo 23 192 iki 25 885 asmenų. Kaip jau minėjome, išaugo lenkų bendruomenė – nuo 51 143 iki 59 374. Tai buvo didžiausias augimas tarp tautinių mažumų bendruomenių. Analizuodami surašymo duomenis latvių demografai atkreipė dėmesį į tai, kad lenkų pagausėjo tris kartus daugiau, nei tai galėjo lemti natūralus prieaugis (8 231 vietoje natūralaus 2 443 žmonių prieaugio). Atmesta galimybė, kad tai įvyko lenkų emigrantų sąskaita, nes Lenkijos pilietybę turinčių asmenų skaičius 1925–1930 m. ne padidėjo, bet sumažėjo. Todėl manoma, kad toks prieaugis rodo, kad 5 788 asmenys ankstesnio surašymo metu buvo deklaravę kitą tautinę priklausomybę (baltarusių, latvių) ir tik 1930 m. gyventojų surašymo metu apsisprendę esantys lenkai. Pastebėta, kad Latgaloje ir Alūkstos apskrityje gyvena tūkstančiai žmonių, kurie nėra apsisprendę dėl savo tautinės tapatybės ir į klausimą apie jų tautybę atsako esantys „tuteišiai“. Pastarieji, kaip aiškinta, vienodai blogai kalba lenkiškai, latviškai ir rusiškai, todėl lygiai taip pat sėkmingai gali tapatintis su viena iš šių tautų. Manoma, kad „tuteišiai“ ir tapo tais, kurie surašymo metu deklaravo lenkišką tapatybę. Lenkų bendruomenės pagausėjimo nuopelnas buvo priskiriamas jos organizacijoms, kurių kryptingas veikimas lėmė „tuteišių“ ar kitų tautybių asmenų apsisprendimą pasirinkti lenkišką tapatybę. Visa tai leido latvių demografams konstatuoti ypatingą lenkų bendruomenės atsparumą asimiliacijai – ši ne tik išsaugojo savo narius, bet ir sugebėjo ją net padidinti kitų bendruomenių sąskaita. Galime daryti prielaidą, kad tarp tų, kurie pasirinko lenkišką tapatybę, galėjo būti ir lietuvių, kurie tokį pasirinkimą padarė vedami konfesinio bendrumo.

Lyginant 1925 m. ir 1930 m. gyventojų surašymo duomenis, paaiškėjo, kad lietuvių bendruomenė padidėjo 2 693 asmenimis – faktinis bendruomenės prieaugis buvo daugiau kaip 4 kartus didesnis už natūralų prieaugį. Manoma, kad tai sąlygojo kita nei lenkų bendruomenės augimo atveju priežastis – darbo migracija. Atkreiptas dėmesys, kad oficiali Lietuvos piliečių emigracija Latvijoje tarp 1925 m. ir 1930 m. gyventojų surašymų, kurią sudarė 3 156 asmenys, buvo net didesnė už faktinį lietuvių bendruomenės prieaugį. Todėl konstatuota, kad lietuvių bendruomenė faktiškai ne tik nedidėja, bet ir sparčiai asimiliuojasi. Statistiniai duomenys liudijo, kad tik latviai ir lenkai savo tautines bendruomenes padidino kitataučių, pirmiausia rusų ir baltarusių, asimiliacijos sąskaita. Manoma, kad lenkų bendruomenė savo gretas pirmiausia padidino baltarusių katalikų sąskaita, nes rusų ir baltarusių bendruomenių natūralus prieaugis buvo 18 444 asmenys, tačiau faktiškai ši bendruomenė padidėjo tik 6 149 asmenimis.

Minėjome, kad 1935 m. gyventojų surašymo duomenys parodė, kad, palyginti su ankstesnio 1930 m. gyventojų surašymo duomenimis, lietuvių bendruomenė sumažėjo nuo 25 855 iki 22 822. Reikia pažymėti, kad sumažėjo visos tautinės bendruomenės, o labiausiai lenkų – nuo 57 673 iki 48 130. Skaičiuota, kad, įvertinant ir natūralaus prieaugio netektį, lietuvių sumažėjo 3 572, o lenkų net 13 072 asmenimis. Ženklaus lenkų bendruomenės sumažėjimas aiškintas „tuteišių“ tapatybės

virsmais – atsisakant pasirinktos lenkiškos tapatybės 1930 m. surašymo metu, o lietuvių skaičiaus sumažėjimą oficialiai bandyta aiškinti kaip lietuvių jungtinių su kitataučiais pasekmę.

Mišrių santuokų lietuvių bendruomenėje buvo iš tikrųjų daug. 1936 m. Latvijoje gyvenantys lietuviai sudarė 515 santuokų – pusė jų buvo sudaryta su kitataučiais. Tuomet lietuvių vyrų sutuoktinėmis tapo 171 lietuvė, 65 latvės, 39 lenkės, 25 rusės, 5 vokietės, 1 žydė, o lietuvių moterų vyrais tapo 146 latviai, 28 lenkai, 27 rusai, 4 vokiečiai, 3 žydai, 1 estas. Būtų galima pridurti, kad mišrių santuokų skaičiumi lietuvius lenkė tik lenkai – jų bendruomenėje 1936 m. mišrios santuokos sudarė 57 %. Žvelgdami į lietuvių santuokų 1937 m. ir 1938 m. statistiką pastebėsime, kad išaugo santuokų su kitataučiais dalis, o tarp lietuvių moterų sutuoktinių lietuvių vyrų jau nebuvo daugiausia, pavyzdžiui, 1938 m. lietuvių moterų vyrais tapo 106 lietuviai, 155 latviai, 28 lenkai, 18 rusų. Santuokų su kitataučiais sudarymo tendencijos lietuvių bendruomenėje buvo panašios į lenkų bendruomenėje vyravusias tendencijas, o tai galima būtų paaiškinti prielaida, kad partnerio pasirinkimą lėmė konfesinis bendrumas.

Mišrios vedybos iš tiesų galėjo būti tik viena iš priežasčių, sąlygojusių lietuvių mažėjimą, tačiau anaip tol ne vienintelė. Jei pažvelgsime į demografinius procesus lietuvių bendruomenėje 1925–1935 m., pastebėsime, kad lietuvių bendruomenė augo 1925–1930 m. ir mažėjo 1930–1935 m. Tokį lietuvių bendruomenės dydžio svyravimą Latvijos statistika aiškino tuo, kad augimą pirmuoju laikotarpiu esą skatino darbo migracija iš Lietuvos. Darbo migracija iš tiesų pirmuoju laikotarpiu augo, o antruoju mažėjo – 1930 m. iš Lietuvos atvyko 18 820 žemės ūkio darbininkų, o 1935 m. – 14 880. Neatmesdami darbo migracijos veiksnio, manome, kad buvo ir kitų – pavyzdžiui, tautinės tapatybės kaitos. 1930 m. *Rygos balse* teigta, kad lietuviai savo tautybės išsižada dėl dviejų priežasčių: „menko tautinio susipratimo“ ir „nepamatuotos baimės nuo varžymų, materialių kliūčių“. Ketvirto dešimtmečio viduryje atsirado dar vienas svarbus veiksnys, skatinantis tautinių mažumų bendruomenėms priklausančius asmenis atlikti savo tapatybės „reviziją“ – tai po 1934 m. valstybės perversmo valdžioje įsitvirtinęs autoritarinis Karlio Ulmanio režimas. 1932 m. gale lietuvių bendruomenės Rygoje, Jelgavoje ir Liepojoje aplankęs DULR pirmininkas R. Skipitis konstatavo vykstantį lietuvių bendruomenės nutautėjimą ir pabrėžė, kad lietuvių nutautėjimui Latvijos valdžia ir jos vykdoma politika tautinių mažumų atžvilgiu neturi jokios įtakos. Maža to, pastaroji lietuvių tautinės mažumos „visai nespaudžia“ ir jai net „daro visokių lengvatų, kokių, pav. nedaro žydams, lenkams arba kitoms mažumoms“. R. Skipičio nuomone, lietuvių asimiliacija „pareina daugiausia nuo pačių lietuvių visuomenės apsileidimo“. 1934 m. situacija pasikeitė – nacionalizmo ideologiją išpažįstantis K. Ulmanio politinis režimas ėmėsi ryžtingai įtvirtinti titulinės tautos – latvių – dominavimą šalyje. Minėjome, kad po perversmo 1935 m. įvykęs visuotinis gyventojų surašymas fiksavo išpūdingus nenatūralius lenkų, baltarusių, rusų bendruomenių praradimus. Lietuviams (kaip ir estams) naujoji Latvijos valdžia kaip ir anksčiau demonstravo didesnę palankumą nei kitoms, pavyzdžiui, lenkų, bendruomenėms, tačiau pasikeitusi politinė konjunktūra veikė. Būti titulinės tautos nariu tapo tiesiog parankiau, nes tai plačiau atverdavo galimybių duris, todėl atsirado norinčių „revizuoti“ savo tapatybę. 1935 m. surašymo metu buvo konstatuota, kad mechaninis, nenatūralus latvių prieaugis šalyje buvo 51 tūkst., ir šis latvių „perteklius“ aiškintas ir tuo, esą jis atsirado todėl, kad Latgaloje buvo „daug nutautintų latvių“, kurie nusprendė atgauti savo autentišką tapatybę. Latgaloje mechaninis prieaugis buvo ištis aukščiausias – 21 tūkst., tačiau jis buvo didelis ir Rygoje – 14 tūkst. bei Žiemgaloje – 13 tūkst. Turėdami galvoje, kad didžiausia lietuvių bendruomenės dalis gyveno Žiemgaloje, galime daryti prielaidą, kad buvo ir ne vienas lietuvis, kuris nusprendė tapti latviu – juolab, kad amžininkai tokius atvejus fiksavo. Didžiausias nenatūralus lietuvių bendruomenės sumažėjimas 1935 m.

fiksuotas Žiemgaloje – 1 641 žmogus. Taigi manome, kad lietuvių bendruomenės sumažėjimas gali būti aiškinamas ir tautinės tapatybės kaitos procesais.

Reikia pasakyti, kad tapatybės perrašymas ypač patraukliai turėjo atrodyti tiems, kam tapimas titulinės tautos nariu galėjo atverti geresnę profesinės karjeros perspektyvą, ypač tuomet, jei šie buvo valstybės tarnautojai ar tarnavo kariuomenėje. Žinome net keletą lietuvių tautybės karininkų, kurie veikiami politinės konjunktūros ir vedami karinės karjeros sumetimų „perrašė“ savo tautybę. Pavyzdžiui, Karo ligoninėje Rygoje tarnavęs gydytojas kapitonas Vikentijus Norgello savo dokumentuose tautybę „lietuvis“ ištaisė į tautybę „latvis“. Juo pasekė ir Jelgavoje gimęs lietuvis, raitelių pulko kapitonas Aleksandras Bolšaitis, kuris 1922 m. buvo baigęs Latvijos karo mokyklos Raitelių skyrių. 1939 m. jis buvo paskirtas Vidžemės divizijos eskadrono vadu ir einančiu divizijos štabo viršininko pareigas.

Tą patį padarė 1909 m. Rygoje gimęs Rygos lietuvių gimnazijos pirmosios laidos absolventas Jonas Budris. 1929 m. jis baigė Karo mokyklą ir tarnavo vadu iš pradžių 11-tame Duobelės pėstininkų pulke Daugpilyje, o nuo 1930 m. – Aviacijos pulke. Šis karininkas 1936 m. iš kataliko virto liuteronu, o 1937 m. pakeitė ir savo tautybę – iš lietuvio virto latviu. Keblu atsakyti, ar šie tapatybės virsmai buvo tik išorinis pragmatiškos gyvenimo strategijos padiktuotas formalumas, ar šie asmenys iš tiesų sąmoningai siekė ištrinti visa, kas siejo juos su lietuviška tapatybe – nutraukiant net socialinius ryšius su lietuvių bendruomene.

Minėtas karininko J. Budrio atvejis, kada vyksta kryptinga laipsniška tapatybės kaita – pradedant nuo konfesinės ir baigiant tautine, perša mintį apie tai, kad tai gali būti laikoma net sąlyginiu tapatybės kaitos algoritmu. Priminsime, kad lietuvių bendruomenė Latvijoje buvo perdėm katalikiška ir katalikiškumas buvo tapęs veik lietuviškos tapatybės ženklu – minėjome, kad 96 % lietuvių buvo katalikai. Todėl atsisakymas katalikiškos tapatybės (keitimas į protestantišką) lengvino tolesnę tapatybės kaitą – lietuvio virsmą latviu, kuris įprastai buvo protestantas. Nežinome, kiek lietuvių bendruomenėje buvo religinių konvertitų, tačiau jų, be abejo, buvo. Jau minėjome, kad lietuvių bendruomenė nuo 1925 m. iki 1935 m. sumažėjo – mažiau liko ir lietuvių katalikų, tačiau lietuvių liuteronų skaičius šiuo laikotarpiu nuosekliai augo nuo 362 iki 552. Aišku, ši statistika dar nieko neįrodo – tik leidžia daryti prielaidą, kad buvo asmenų, kurie iš katalikų virto liuteronais. Pavyzdžiui, Aucės klebono liudijimu, 1938 m. jo parapijoje 5 iš Lenkijos ir Lietuvos atvykę žemės ūkio darbininkai perėjo į liuteronybę vesdami liuteronų tikėjimo ūkininkų dukras. Pridursime, kad tokia yra tik vienos parapijos vienu metų statistika, be to, metais, kai darbo migracija nebuvo pati intensyviausia.

Pagrindinis lietuviškos tapatybės požymis buvo kalba, tad pažvelkime į kalbinę lietuvių bendruomenės padėtį. Pradėkime nuo bendro kalbų mokėjimo. 1930 m. 44 % vyresnių nei 2 metai Latvijos gyventojų mokėjo dvi ar daugiau kalbų. Kalbų mokėjimas šalies regionuose, suprantama, skyrėsi: Vidžemėje, kur 95 % gyventojų buvo latviai, mokančių tik vieną kalbą gyventojų buvo 68 %, o Rygoje, kur titulinės tautos atstovai sudarė 66 % gyventojų, mokančių tik vieną kalbą buvo tik 29 %, o Žiemgaloje, kur, priminsime, gyveno didelė lietuvių bendruomenės dalis, tokių buvo 58 %. Lyginant su kitomis tautinėmis bendruomenėmis, matyti, kad tarp mokančių tik vieną kalbą lietuvių buvo mažiausiai – 11,22 % (daugiausia mokančių tik vieną kalbą buvo rusų – 79,48 %). Lietuviai pirmavo tarp mokančių dvi kalbas – 47,66 % lietuvių kalbėjo dviem kalbomis. Tris kalbas mokėjo 23,59 % lietuvių, o daugiausia mokančių tris kalbas buvo tarp vokiečių – 41,76 % ir lenkų – 31,74 %. Tačiau lietuvių, mokančių keturias kalbas, procentas (13,72 %) buvo didesnis už vokiečių ir lenkų. Statistiškai vienas Latvijoje gyvenantis lietuvis mokėjo 2,51 kalbos ir pagal kalbų mokėjimą buvo trečioje vietoje po žydų (2,91) ir vokiečių (2,70). Reikėtų pažymėti, kad mieste

gyvenantys lietuviai mokėjo 2,99 kalbos, o gyvenantys kaime – 2,18. Galime pasakyti, kaip kalbų mokėjimą sąlygojo artimiausios aplinkos daugiatautiškumas – Rygoje gyvenantys lietuviai vidutiniškai mokėjo 3,08, Latgaloje – 2,63, o Žiemgaloje – 2,18 kalbos.

Latvijoje gyvenanti lietuvių bendruomenė pasižymėjo geromis latvių kalbos žiniomis – 1930 m. šią kalbą mokėjo 86,02 % lietuvių (87,11 % gyvenančių mieste ir 85,26 % gyvenančių kaime). Tai buvo aukščiausias latvių kalbos mokėjimo procentas tarp tautinėms mažumoms priklausančių gyventojų. Plg.: latvių kalbą mokėjo 81,95 % vokiečių, 46,43 % lenkų, 18,85 % rusų. Geriausiai latvių kalbą mokėjo Kurše gyvenantys lietuviai – 94,23 % vyresnių kaip 20 metų lietuvių šiame regione kalbėjo latviškai. Geras latvių kalbos mokėjimas gali būti interpretuojamas ir kaip sėkmingos lietuvių integracijos prielaida ir kaip ne mažiau reikšminga prielaida sėkmingai tapatybės kaitai.

1930 m. Latvijos gyventojų surašymo metu buvo surinkti duomenys apie gyventojų tautybę ir jų šeimoje vartojamą kalbą. Analizuojant šiuos duomenis pastebėta, kad tautinių mažumų bendruomenėse yra daug atvejų, kai skiriasi tautybė ir šeimoje vartojama kalba. Pagrindinė šios skirties priežastimi laikytos tautiniu požiūriu mišrios vedybos, dėl kurių šeimoje vartojama vieno iš sutuoktinių kalba, tačiau tai nereiškia, kad vienas iš sutuoktinių išsižada savo tautybės. Neatmestos ir kitos svetimos kalbos pasirinkimo priežastys, pavyzdžiui, darbo santykiai ar gyvenamoji aplinka. Atkreiptas dėmesys ir į Latvijoje gyvenančių tautinių bendruomenių asimiliacijos procesą. Pastebėta, kad asmuo, kurio tėvai kilę iš Lietuvos, žino savo tautinę kilmę, tačiau, gyvendamas Latvijoje ir sukūręs mišrią šeimą, kalba jau ne tėvų kalba.

1930 m. gyventojų surašymo duomenimis, iš 25 747 Latvijoje gyvenančių lietuvių gimtąją kalbą šeimoje kalbėjo 14 710, latvių – 8 183, lenkų – 1 529, rusų – 1 194, vokiečių – 99, baltarusių – 18, žydų – 5. Taigi tik 57 % lietuvių savo šeimoje kalbėjo lietuviškai. Plg.: gimtąją kalbą šeimoje kalbėjo 46,33 % baltarusių, 54,13 % estų, 68,65 % lenkų, 82,71 % žydų, 89,68 % vokiečių, 96,54 % rusų ir 97,53 % latvių. Taigi galime teigti, kad lietuvių bendruomenė buvo paveikta kalbinės asimiliacijos. Nors lyginant 1925 m. ir 1930 m. surašymo duomenis galima pastebėti, kad šeimoje lietuvių kalbą vartojančių skaičius net padaugėjo nuo 52,64 % iki 57,13 %, tačiau tai nereiškia, kad asimiliacijos procesai lietuvių bendruomenėje sulėtėjo. Tuo pat metu sumažėjo šeimoje gimtąją kalbą vartojančių žydų, estų ir baltarusių procentas.

Daugiausia lietuvių kalbą savo šeimose vartojančių lietuvių gyveno Alūkstos apskr. – 78,2 % ir Jekabpilio apskr. – 77,7 %. Tai aiškinta tuo, kad šiose apskrityse buvo nuo seno lietuvių kompaktiškai gyvenamos vietos. Liepojos apskr. lietuviškai savo šeimoje kalbėjo 55,6 %, Bauskės apskr. – 53,9 %, Latgaloje – 53,5 %, Rygoje – 52,1 %. Vidžemė buvo vienintelis regionas, kuriame šeimoje kalbantys lietuviškai sudarė mažumą – 461 iš 1 140 ten gyvenančių lietuvių šeimoje kalbėjo lietuviškai.

Iš svetimų kalbų lietuvių šeimose dažniausiai vartota latvių kalba – 31,8 % visų Latvijoje gyvenančių lietuvių savo šeimoje kalbėjo latviškai. Net bendras 8 183 latviškai šeimoje kalbančių lietuvių skaičius buvo didžiausias tarp tautinių mažumų bendruomenių, po lietuvių buvo rusai – 5 778 jų bendruomenės nariai šeimoje vartojo latvių kalbą. Pastebėta, kad regionuose, kur gyveno mažesnės lietuvių bendruomenės, šeimose dažniau vartota ne lietuvių kalba ir lietuvių asimiliacija buvo spartesnė. Vidžemėje 48,6 % lietuvių šeimose kalbėjo latviškai, Kurše – 35,8 %, Žiemgaloje – 32,2 %, Rygoje – 27,4 %. Palyginimui galima pridurti, kad lenkų šeimose buvo analogiškos latvių kalbos vartojimo tendencijos – nors latvių kalbą vartojančių šeimų procentas buvo kiek mažesnis, tačiau dažnumo tendencija pagal regionus buvo ta pati. Panašios latvių kalbos vartojimo tendencijos buvo ir vokiečių šeimose. Buvo apskričių, kuriose dauguma gyvenančių lietuvių vartojo latvių kalbą – tai darė 67,1 % Maduonos, 61,9 % Talsų, 60 % Ventspilio, 59,5 % Aizputės, 58 % Valmieros, 54,3 % Cėsių apskrityse gyvenančių lietuvių. Didelė dalis lietuvių savo šeimose vartojo latvių kalbą

Jelgavos apskr. – 48,5 %, Bauskės apskr. – 45 %. Mažiausias latviškai kalbančių savo šeimoje lietuvių procentas buvo Alūkstos apskr. – 7,3 %. Tai aiškinta tuo, kad čia latviai neturėjo dominuojančios įtakos, tačiau, mūsų nuomone, lemtinga buvo tai, kad šioje apskrityje buvo nuo seno kompaktiškai gyvenanti lietuvių bendruomenė, kurios dauguma buvo gimusi šioje apskrityje.

Antrą vietą tarp lietuvių šeimose vartotų kalbų užėmė lenkų kalba – 5,9 % lietuvių šeimoje kalbėjo lenkiškai. Didžiausias lenkiškai kalbančių lietuvių procentas buvo Latgaloje – 12 %. Lenkiškai savo šeimose kalbėjo 11,3 % Liepojos apskr., 11 % Alūkstos apskr., 8,3 % Rygoje gyvenančių lietuvių. Tuo metu daugiausiai latvių ir baltarusių šeimų, vartojančių lenkų kalbą, gyveno Alūkstos apskr. Mažiausiai lenkų kalbą vartojančių lietuvių šeimų buvo Jelgavos, Bauskės, Jekabpilio ir Kuldigos apskr. – ten, kur buvo mažiausia lenkų įtaka.

Rusų kalba buvo trečia pagal dažnumą kalba lietuvių šeimose – ją vartojo 4,7 % lietuvių šeimų. Dažniausiai rusų kalbą savo šeimose vartojo Latgaloje (14,9 %) ir Rygoje (11,2 %) gyvenančių lietuvių šeimų, o mažiausiai Žiemgaloje gyvenantys lietuviai. Ta pati rusų kalbos dažnumo atskiruose regionuose, tačiau mažesniu mastu vartojimo tendencija buvo ir lenkų šeimose. Panaši tendencija buvo ir latvių šeimose, tik rusų kalba mažiausiai vartota ne Žiemgaloje, bet Kurše. Mažiausiai rusiškai šeimose kalbančių lietuvių buvo Bauskės – 0,0 %, Jekabpilio – 0,4 % ir Jelgavos – 0,9 % apskrityse. Nedidelis procentas lietuvių savo šeimose kalbėjo kitomis kalbomis, pavyzdžiui, vokiečių kalbą šeimoje vartojo 0,4 % lietuvių. Rygoje šeimoje vokiškai kalbėjo 1,05 % lietuvių. Rygoje, kur vokiečiai tradiciškai buvo įtakinga tautinė mažuma, jos kalbos įtaka buvo didžiausia ir kitoms tautoms – daugiausia vokiečių kalbą šeimoje vartojančių latvių, žydų ir lenkų gyveno šiame mieste.

Analizuojant lietuviškai tapatybei Latvijos žemėje tenkančius iššūkius, derėtų atkreipti dėmesį į latviško nacionalizmo ideologijos poveikį ir latviškos tapatybės saugos praktiką, ypač po to, kai 1934 m. valdžioje įsitvirtino autoritarinis, nacionalizmo ideologiją išpažįstantis, K. Ulmanio režimas. 1940 m. balandį, nagrinėdamas šių veiksmų poveikį lietuviškai tapatybei, lietuvių diplomatas K. Karėčka tikino, kad, palyginti su lietuviais, latviai apskritai išsiugdė stipresnę tautinės savimonės jausmą – „stipresnę tautinį pajautimą – patriotizmą, realybės pajautimo, energijos ir savinaudos jausmus“ ir jų „mokytojai“ buvo vokiečiai. Diplomatas tikino, kad dėl kryptingos valstybinės politikos esą „visos tautinės mažumos Latvijoje yra išmokusios latvių kalbą. Nemokėdamas latvių kalbos susidursi ant kiekvieno žingsnio su sunkumais. Jei norėsi, pvz., susijungti telefonu su užsieniu, Latvijos telefono centralinė nekalbės kita kalba, kaip latvių. Jei kreipsies į įstaigas, sutiksi tą patį. Krautuvėse tas pats, išskiriant žydiškas, ar buvusias vokiškas. Tai daroma dalinai parėdymais, dalinai iš tautinės ambicijos ir susipratimo.“ Manome, kad diplomatas tiksliai referavo latviško nacionalizmo pagimdytas tendencijas, tačiau perdėm optimistiškai įvertino K. Ulmanio režimo pasiekimus įtvirtinant šalyje kalbinį titulinę tautos dominavimą. Priminsime, kad 1930 m. Latvijos gyventojų surašymo duomenimis, latvių kalbą mokančių lietuvių buvo daugiausia tarp tautinių mažumų – 72,9 %, o tuo metu tik penktadalis Latvijoje gyvenusių rusų mokėjo latvių kalbą. Dėl kryptingos politikos K. Ulmanio režimas, aišku, šiuos rodiklius galėjo tik pagerinti, tačiau teigti, kad „visos tautinės mažumos Latvijoje yra išmokusios latvių kalbą“, nebuvo pamato – iki absoliutaus mokėjimo buvo dar toli.

Ar tuo metu Latvijoje gyvenantys lietuviai galėjo išsiversti be latvių kalbos? Išliko apie 40 prašymų–anketų, kurias ketvirto dešimtmečio pabaigoje užpildė asmenys, norintys tapti Daugpilio lietuvių draugijos nariais. Beveik visi šiuos prašymus užpildė asmenys (seniausias iš jų buvo gimęs 1856 m.) lietuviškai skaitė ir rašė (lietuviškai skaitė visi), tačiau net 12 iš jų nemokėjo latviškai, nors ir turėjo Latvijos pilietybę. Charakteringa tai, kad asmenys, kurie nemokėjo latviškai, buvo gimę 1866–1899 m. laikotarpiu, gyveno kaime ir vertėsi žemdirbyste. Tarp tų, kurie buvo gimę

vėliau, nemokančių latviškai jau nebuvo. Suprantama, gyvenant kaime ir verčiantis žemdirbyste dar buvo galima išsiversti be latvių kalbos ar veikiau pasitenkinti minimaliomis jos žiniomis, tačiau gyventi mieste nemokant valstybinės kalbos jau buvo beveik neįmanoma. Dera pabrėžti, kad latviškai nemokančių jau nebuvo tarp jaunosios kartos žmonių, kurios antrinė socializacija įvyko jau latviškoje aplinkoje.

Manome, kad kalbinę jaunosios lietuvių kartos situaciją ir asimiliacijos iššūkius atskleidžia turimos žinios apie Latvijos lietuvių vaikų, vykusią į DULR organizuojamas vasaros stovyklas, kalbų mokėjimą. Į Gelgaudiškyje rengiamą vasaros vaikų stovyklą 1938 m. vyko lietuvių vaikai iš Rygos, Jelgavos, Liepojos ir Rytų Latvijos (daugiausia Daugpilio). Lietuvių moksleiviai iš Rygos, Jelgavos ir Liepojos gerai mokėjo lietuvių ir latvių kalbas, o tuo metu daugiau kaip pusė lietuvių moksleivių iš Rytų Latvijos lietuvių kalbos nemokėjo arba ją mokėjo silpnai. Į tai atkreipė dėmesį vaikus į stovyklą siunčianti LLS, pastebėjusi, kad „daugelis Daugavpilio krašto vaikų ar visai silpnai, ar net visai nemoka lietuviškai“, ir pridurdama, kad būtų gerai juos stovyklavimo metu pamokyti lietuvių kalbos. Tiesa, reikėtų pažymėti, kad 1937 m. vaikų iš Rytų Latvijos lietuvių kalbos mokėjimas buvo geresnis, tačiau ir tuomet jų lietuvių kalbos žinios, lyginant su vaikų iš Rygos ir Jelgavos žiniomis, buvo prasčiausios. Manome, kad galima teigti (su tam tikromis išlygomis), jog tai atskleidžia lietuvių diasporos asimiliacijos Latvijoje tendencijas – ji buvo gerokai ryškesnė ir spartesnė Latvijos rytuose. Dera atkreipti dėmesį ir į tai, kad dauguma vaikų iš Daugpilio apskrities, kurių lietuvių kalbos žinios buvo prastos, gerai mokėjo ne tik latvių, bet ir rusų bei lenkų kalbas. Turint galvoje šiame regione itin gausias rusų ir baltarusių bendruomenes, tai neturėtų stebinti. 1939 m. Daugpilio lietuvių draugija LLS teigė, kad „imant domėn gyvenimo aplinkybes Daugpily“ esą nenuostabu, kad vietos lietuvių vaikai nemoka lietuviškai, „nes Daugpily labai yra priimta rusų–lenkų kalba taip, kad visi daugumoje ją ir vartoja“.

Rusų kalbą gerai mokėjo ir jaunoji Rygos lietuvių karta – veikiausiai tai galima būtų paaiškinti tuo, kad daug lietuvių gyveno tuose miesto rajonuose, kur telkėsi gausios rusakalbių bendruomenės, pavyzdžiui, Maskvos priemiestyje. Neturėtų stebinti ir Rytų Latvijoje gyvenančių vaikų geras lenkų kalbos mokėjimas, kurį galima būtų paaiškinti lenkiškai kalbančios Katalikų bažnyčios įtaka – tiek dvasininkų, tiek lenkiškai kalbančių parapijiečių. Derėtų pridurti, kad fiksuotos geros vaikų, lankančių lietuvių mokyklas Rygoje ir Jelgavoje, lietuvių kalbos žinios toli gražu nereiškę, kad šiuose miestuose jaunoji lietuvių karta puikiai mokėjo gimtąją kalbą. 1938 m. LLS konstatavo, kad Rygos pajūryje kasmet organizuojamose vaikų vasaros stovyklose (vasaros sezono metu atostogaudavo 100–120 vaikų) tarp stovyklaujančių būna „nemažas skaičius lietuvių vaikų, nemokančių lietuviškai“. 1939 m. rudenį, atidarant vaikų darželį Jelgavoje ir apibūdinant būsimus jo auklėtinius, pastebėta, kad tikimasi, jog darželį lankys apie 20 lietuvių vaikų, iš kurių „keletas vaikų yra visai lietuviškai nemokančių, o kiti silpnai tekalba“. Pagrindinė menkų lietuvių kalbos žinių priežastis – kalbinė šeimos aplinka. Dėmesingiau pažvelkime, kokia buvo ši darželį 1938 m. rudenį lankusių vaikų kalbinė aplinka šeimoje. Tik trečdalis vaikų abu tėvai buvo lietuviai – kiti augo tautiniu požiūriu mišrioje šeimoje, kur vienas tėvų įprastai buvo lietuvių tautybės, o kitas latvių. Visose mišrioje šeimose namuose vartota latvių kalba – net tuomet, kai kitas sutuoktinis buvo rusas ar lenkas. Net kai kuriose lietuvių tėvų šeimose vartota latvių kalba.

Keblu įvertinti vietos bendruomenės tautinės savimonės tvarumą – tai galime padaryti tik remdamiesi amžininkų liudijimais, o jie toli gražu nevienareikšmiški. 1940 m. pavasarį Lietuvos konsulas Daugpilyje, žvelgdamas į vietos lietuvių bendruomenę, teigė, jog ši esanti „gražiai tautiškai susipratusi“, kad žvelgia į Lietuvą „su savotišku entuziazmu“. Esą ypač jaunimas, net Latvijos pilietybę turintys lietuvių jaunuoliai „veržiasi į Lietuvą“. Tiesa, tuo pat metu konstatuota, kad lietuvių

mokykloje vaikai tarpusavyje „beveik visą laiką“ bendrauja latvių kalba. Latvijos lietuvių vaikus į DULR surengtą vasaros stovyklą Gelgaudiškyje 1938 m. lydėjęs P. Ramonas grįžęs į Rygą LLS skundėsi, kad viešnagės metu jam „nesmagumų teko patirti“, nes du vaikai iš Jelgavos „demonstratyviai rodė savo nepasitenkinimą, jei juos vadino lietuviais“. Mes nežinome, kokią mokyklą (lietuvišką ar latvišką) lankė šie lietuviais nenorintys būti vaikai. Galbūt jie lankė latvių mokyklą, nes tuo pat metu LLS konstatavo, kad „dabar jaunuoliai, lankę latvių mokyklas, gerokai atšalę prie lietuviško tautinio judėjimo, nors jų tėvai dar reiškia tvirtą patriotizmą“. Lietuves skaites organizuojanti E. Kriaučiūnaitė 1940 m. pavasarį pastebėjo, kad Jelgavoje yra ypač daug sulatvėjusio lietuvių jaunimo. Tuo metu Jelgavoje įsikūrusioje lietuvių skaučių draugovėje buvo ir „labai blogai lietuviškai kalbančių“.

Nenorinčiais būti lietuviais moksleivių iš Jelgavos pavyzdys primena, kad jaunoji lietuvių karta, socializuojama latvių mokyklose, kartais apsisprendavo latviškos tapatybės naudai. Gimtine ar istorine tėvyne esanti Lietuva reikalavo lojalumo jai, o latvių mokykla diegė lojalumą tautinei Latvijos valstybei – tai tapo ypač ryškiu švietimo sistemos bruožu valdžioje įsitvirtinus K. Ulmanio režimui. Šią dvigubą lojalumo problemą lengvai sprendė toli gražu ne visi, nors Latvijos lietuvių spaudoje nuo ketvirto dešimtmečio pradžios buvo pabrėžiama, kad gyvenant Latvijoje „galima būti lietuviu ir geru Latvijos piliečiu“. Trumpai tariant, diegta mintis, kad lojalumas tautinei bendruomenei su gimtine ar istorine tėvyne esančia Lietuva ir Latvijos valstybei vienas kitam neprieštarauja. Šią mintį lietuvių bendruomenei ketvirto dešimtmečio antroje pusėje akcentavo ir Lietuvos diplomatai. 1940 m. sausio 21 d. vykusio V LLS kongreso metu Lietuvos pasiuntinys Latvijoje R. Dailidė pabrėžė, jog „klaidinga būtų manyti, kad mylėti savo tautą reiškia nusidėti mūsų tėvynės – Latvijos interesams. Visai galima drąsiai tvirtinti, kad susipratęs lietuvis, Latvijos pilietis, yra daug naudingesnis savo valstybei, negu abejingas latvis, ir atvirkščiai. Pagaliau, tautą žmogui galima palyginti su motina, o valstybę – su tėvu. Kaip galima mylėti abudu tėvus, nesukeliant tėvų jausmuose prieštaravimų, tai lygiai galima mylėti savo tautą ir būti ištikimu tai valstybei, kurios piliečiais esama. Ir organizacija, pasiremama tautiniu pagrindu, ne tik nieko nekliudo būti gerais Latvijos piliečiais, bet daugeliu atveju padeda atlikti pareigas valstybės atžvilgiu.“ Diplomas paragina Latvijos lietuvius, dirbant „savo tautinį–kultūrinį darbą, visuomet turėti omenyje ir savo valstybės, Latvijos reikalus“. Iš esmės tas pačias mintis P. Dailidė netrukus pakartojo Vasario 16-osios proga pasakytoje kalboje, kai kreipdamasis į Latvijos lietuvius pabrėžė: „Jūs, Latvijos lietuviai, esate laimingesni už kitus, gyvenančius užsieniuose, lietuvius tuo, kad dirbdami Latvijai tuo pačiu dirbate ir savo tautos gerovei ir atvirkščiai, dirbdami savo tautai, jūs stiprinate ir Latvijos valstybės nepriklausomybės pagrindus.“

Lietuvių bendruomenė savo laikysena buvo lojali Latvijos valdžiai ir priekaištų jai dėl pažeidžiamų lietuvių kaip mažumos bendruomenės teisių neturėjo. Priešingai – ne kartą Latvijos lietuvių spaudoje buvo konstatuota, kad šalies įstatymai ir valdžia palanki lietuviams, o jei ir pasitaiko kokių kliūčių, tai dėl jų kalti tik atskiri valdininkai. Po 1934 m. valstybės perversmo įsitvirtino valdžia, kuri stiprindama titulinės tautos dominavimą ėmė įtariai žvelgti į tautines mažumas. Tuomet lietuvių bendruomenė jau kiekviena proga šalies valdžiai stengėsi pademonstruoti savo lojalumą siūsdama sveikinimus politiniam režimui ar jo lyderiui reikšmingų datų proga, paremdama auką valdžios iniciatyvas, tokias kaip Uzvaros parko kūrimas. 1938 m. LLS nutarė išleisti Vytauto Pliečio iš latvių kalbos verstą Edvardo Virzos knygą apie K. Ulmanį. LLS vadovybė tvirtino, kad šios knygos leidybos ėmėsi „ne tiek komerciniais išskaičiavimais, kiek kultūriniais bei visuomeniniais sumetimais“ – esą taip norėdama prisidėti prie lietuvių ir latvių „artinimo darbo“. Tačiau kartu išsprūdo ir prisipažinimas, kad tokiu būdu taip pat norėta sustiprinti gerus LLS santykius „su

oficialiomis sferomis“. LLS vylėsi, kad knygos apie K. Ulmanį išleidimas kaip iškalbingas lojalumo gestas Latvijos valdžios neliks nepastebėtas ir padės valdžios įstaigose LLS sklandžiau spręsti įvairius lietuvių bendruomenės klausimus.

Kas buvo naudojama lietuviškos tapatybės saugai? 1931 m. Lietuvos konsulas Daugpilyje M. Savickis lietuviškos tapatybės saugai ir net atitautinimui siūlė: tankiau lietuvių gyvenamose vietose steigti lietuvių mokyklas (ypatingą dėmesį kreipiant į pasienio valsčius); bendruomenei aktyviai dalyvauti rinkimuose ir vietos savivaldą bei parlamentą; siekti, kad ir šį regioną būtų paskirta veiklių lietuvių kunigų ir mokytojų; suaktyvinti lietuvių organizacijų veiklą; platinti lietuvišką spaudą; rengti lietuviškus vakarus, gegužines, ekskursijas ir organizuoti chorus; sudaryti sąlygas keletui vietos lietuvių baigti studijas aukštojoje mokykloje – kad atsirastų bent keletas lietuvių inteligentų.

Tuo metu šios priemonės lietuviškos tapatybės saugai Latvijoje jau buvo naudojamos ir daugelį jų (pavyzdžiui, švietimo lietuvių kalba organizavimą, dalyvavimą rinkimuose, inteligentijos ugdymą ir kt.) jau aptarėme plačiau. Lietuviškos tapatybės ugdymo ir palaikymo instrumentu laikyta ir lietuviška spauda – tokia misija buvo skirta Rygoje leidžiamam *Lietuvių balsui*. Tiesa, Lietuvos diplomatai ne kartą skundėsi šio laikraščio silpnumu. 1940 m. pavasarį Lietuvos pasiuntinybės patarėjas K. Karėčka jį pavadino net „keistu spaudos reiškiniu“, kuris leidžiamas tarsi vien norint parodyti, „jog lietuviai dar ne visai išmirę Rygoje“. Pastebėta, kad turiniu jis skaitytojams neįdomus, o kaip tapatybės ugdymo instrumentas neveikia – ironiškai pridūrus, kad tokio turinio laikraščio leidyba tik „palaikoma Latvijos popieros pramonė“. Pasigesta aktyvesnės laikraščio pozicijos tarnaujant tapatybės ugdymui ir ginant bendruomenės interesus. Nežiūrint ištis menkoko laikraščio turinio, kurį objektyviai sąlygojo kuklios intelektualios diasporos galimybės, *Lietuvių balsas* vis dėlto atliko lietuvių bendruomenę konsoliduojančią funkciją, nes pirmiausia jo dėka Latvijoje gyvenantys lietuviai jautėsi esą vienos bendruomenės nariai. Be to, jis per korespondencijas palaikė komunikavimą bendruomenėje.

Greta priemonių, stiprinančių lietuvišką tapatybę, padedančių pasijausti tautinės bendruomenės nariais, dera paminėti Vasario 16-osios šventimą ir spalio 9-osios minėjimą diasporoje. Vasario 16-osios šventimas Latvijoje vyko laisvai, o Vilniaus praradimą primenančios datos minėjimas buvo komplikotas. Latvijos valdžia, spaudžiama Lenkijos, nenoriai išduodavo leidimą paminėti Vilniaus dieną. Pavyzdžiui, LLS 1936 m. rengėsi paminėti spalio 9-ąją – tai progai net buvo parengtas vaidinimas pagal Petro Gintalo dramą „Spalių 9-oji“ ir gautas vidaus reikalų ministro leidimas renginiui, tačiau minėjimo išvakarėse jis leidimą atšaukė. Tiesa, po savaitės lietuviai rygiečiai šį vaidinimą išvydo. 1937 m., kai LLS Liepojos skyrius negavo valdžios leidimo spalio 9-ąją paminėti vaidinimu „Pavergtųjų Kalvarija“, LLS nusprendė net neprašyti leidimo Rygoje viešai paminėti spalio 9-ąją ir apsiriboti Vilniaus dieną paminėti bendruomenei dalyvaujant Šv. Pranciškaus bažnyčioje vykusiose „žuvusių Lietuvos sūnų dėl Vilniaus pamaldose“. 1938 m. spalio 9-osios minėjimas Liepojoje, pasak konsulo, „buvo atliktas privačiu būdu“: gausiai susirinkęs Liepojos lietuvių jaunimas rimties minute pagerbė žuvusių už Lietuvos sostinę atminimą, po to konsulas perskaitė paskaitą „apie Vilniaus reikšmę tikybos, meno, politikos ir ekonomijos žvilgsniais“. Konsulo teigimu, jaunimo rimtis klausantis paskaitos esą parodžiusi, „kad sostinės grąžinimo klausimas jiems artimas ir kad jie liūdžia dėl to su visa tauta“. Po metų vietos bendruomenės pademonstruotas „jautrus reagavimas“ į Vilniaus atgavimą buvo palaikytas ženklų, liudijančių vietos bendruomenės tautinės savimonės stiprumą.

Vilniaus kaip Lietuvos sostinės idėja buvo ir Latvijos lietuvių bendruomenę mobilizuojantis, tautinę tapatybę stiprinantis veiksnys. Galima sakyti, kad tai tapo net savotišku lietuviškos tapatybės ženklu. Lietuvos pasiuntinio Latvijoje Prano Dailidės liudijimu, 1939 m. lapkričio 15 d. pas jį

apsilankė „iš Lietuvos kilęs ir su kolonija palaikąs ryšius“ provizorius Z. Fronckevičas, stambios farmacijos įmonės savininkas. P. Dailidės žiniomis, jo tėvai dar kalbėjo lietuviškai, tačiau jis pats „nors sieloje palikęs lietuvių, jau lietuviškai užmiršęs“. Z. Fronckevičas pareiškė norintis sušelpsti Lietuvos atgauto Vilniaus krašto gyventojus ir įteikė 1 000 Ls auką. Paaukodamas šią įspūdingą sumą jis paprašė išsaugoti jo kaip aukotojo anonimiškumą.

Lietuvių grožinė literatūra apie Latviją

Skomantas. *Teutonų belaisvis. Vilnius, 1993, 49–51, 65–71, 93–97.*

Mažasis vergas

Pirmoji Rygos vasara Uviui buvo pati sunkiausia. Tą vasarą jo pasaulis susiaurėjo tiek, kad ir pastumdėlis šuo Verne pilyje turėjo daugiau teisių. Jam skirta erdvė apėmė tik laiptinę, kurioje miegojo, dulkiną arba po lietaus glitniai klampų, nedidelį kiemą ir kiemo gale išvietę, kurią reikėjo valyti. Darbo dienomis prisidėdavo šalia kiemo esanti žvakių dirbtuvė. Ten po dideliais, pajuoduotais katilais reikėjo kūrenti ugnį ir kūrenti jį taip, kad katiluose kaistantis vaškas bei lajus nesustingtų, bet ir nepradėtų burbuliuoti. Jei tik pasirodydavo smulkūs, siūlu kylantys burbuliukai, tuoj vienas iš Kercės gizelių jam sunkia ranka tvodavo per kuprą, ir jis turėjo lįsti po vašku varvančiais katilais ir žarstekliu išridenti išplieskusias malkas. Kol šitai išmoko, tą pirmą vasarą jam apsvilo antakiai, o vieną sykį buvo užsidegę ir plaukai.

Gyvenimas jį greitai įtikino, kad už šito mažo pasaulio ribų jis išeiti negali. Nebūtinai, kad jo neleido. Per dieną nebuvo tam laiko. Vis kas nors jį šaukė, kur nors varė, kur nors reikėjo bėgti. Bet vakare, kai didžiajame Rygos katedros bokšte skambindavo varpai ir abu Kercės dirbtuvėse dirbantys gizeliai išeidavo į turgaus aikštę neva pasimelsti, tada galėjo išeiti ir jis. Nuaidėjus paskutiniam varpų dūžiui, Rygos vartai buvo sandariai uždaromi ir stropiai saugomi. Nei įeiti, nei išeiti iš miesto nebuvo įmanoma, o pačiame mieste, nors tuo metu jis jau ir buvo stipriai išsiplėtęs, tokiam kaip Uvis nebuvo vietos kur pasislėpti. Skarmalai, kuriuos jam aprangai skyrė šykščioji ponina Kercienė, jį žymėjo kaip vergą ir pastumdėlį. Ir ne tik skarmalai, jo susigūžę pečiai ir iš padilbų nepatikliai žvelgiančios akys sakė, jog štai čia eina pats niekingiausias spalvingo Rygos miesto gyventojas, būtent – iš pagonių pagrobtas, prie vietos gyvenimo nepritapęs pastumdėlis vergas. Palyginti su šitais vergais ir Rygos šunys, o ypač Rygos katės buvo kur kas geresnėje padėtyje. Jos galėjo sau kaitintis prieš saulę, ir niekas prie jų nesikabino. Jo atveju buvo visai kitaip.

Tai giliai įsisąmonino Uvis gal trečią savaitę po atvykimo į Rygą.

Tą vakarą jį buvo apkūlus ir nesuprantamais žodžiais išplūdus Kercienė. Grįžęs, jis susigūžė savo guolyje po laiptais ir matė, kaip abu gizeliai, kažką tarp savęs kalbėdami, praėjo šalia ir, išeidami į gatvę, ne visiškai užvėrė duris. Lauke dar buvo šviesu, ir Rygos gatvių garsai dabar skverbėsi vidun. Nebuvo tai tas bauginantis, kraują stingdantis minios ūžesys, kuris jį pasitiko, kai jis su visa kitų belaisvių vora, surištas ir vos pavilkdamas kojas, pirmą kartą įėjo į Rygą pro didžiuosius vartus. Tiek žmonių ir tokių akmeninių mūrų Uvis nebuvo prieš tai regėjęs, ir jam atrodė, kad ant jo viskas užvirs. Ir tas minios staugimas ir tie vienas ant kito tarsi į begalybę sukrauti akmenys. Jam raibo akys, sukosi galva ir spengė ausys.

Dabar jį pasiekiantys garsai buvo visai kitokie. Dardėjo pro šalį vežimas, girdėjos žingsnių ir balsų šnaresys. Uvis nedrąsiai išėjo į gatvę. Tai buvo viena iš šalutinių, amatininkams skirtų Rygos gatvių. Supo ją dviejų, kartais trijų aukštų mediniai namai. Vienas pačiame gatvės kampe buvo net

mūrinis. Uvis, beveik prisiglaudęs prie namų sienų, paėjo kokį dvidešimt žingsnių į tą pusę, kur link nuėjo ir gizeliai. Tarsi niekas nekreipė į jį dėmesio, jis norėjo eiti toliau, tačiau jį staiga apspito trys Rygos gatvių padaužos. Tik vienas jų buvo aukštesnis už Uvį, tačiau ir mažiausias iš jų jautėsi dešimt kartų pranašesnis. Čia buvo jų namai, o jis tik atgabentas, beteisis pagonis vergas. Uvis atsigrėžė nugara į sieną, ir iš pradžių jie stabtelėjo. Matyt, juos sustabdė ryžtingas Uvio žvilgsnis, tačiau tas žvilgsnis juos ir supykino. Pats didžiausias iš jų priėjo artyn ir atkišo jam kumštį, tarsi duotą jį pauostyti. Uvis pasisuko į jo pusę, tada kitas tvojo jam per nugarą. Uvis atsigrėžė ir pabandė jam užkirsti, tačiau didysis pakišo koją, trečias pastūmė. Uvis sukniubo, ir tuoj pasipylė kumščiai ir spyriai į nugarą. Baisiausiai, kad jis sudribo į arklių mėšlu pasrūvusią gatvę, vaikėzai juokėsi ir neleido jam atsistoti. Kvatojosi kumščiuodami vienas kitą, šokinėdami aplink, o vos tik jis pabandydavo keltis, vėl patirdavo smūgį. Galop didysis vaikėzas jam taip užlaužė ranką ir prispaudė koją, kad Uvis vos galėjo pajudėti. Tada vienas iš jų, net puse galvos mažesnis už Uvį, bet užtat storas ir tarsi obuolys žvilgančiais skruostais, atsistojo ant Uvio nugaros ir vaizdavo, kad juo joja.

Uvis verkė iš bejėgiškumo ir pykčio, ir kai jie jį pagaliau paleido, jis neatsigręždamas bėgo atgal į tą nekenčiamą, bet vistiek prieglobstį teikiančią Kercės namo laiptinę. Nieko daugiau nenorėjo, tik susigūžti savo guolyje, tačiau kaip sykis tuo metu pro šalįėjo storoji Kercienė. Ji suraukė nosį, tarsi jai trūktų kvapo ir, šaukdama kažką apie nepakeliamą smarvę, išvijo jį laukan. Teko eiti į kiemo kampą prie išvietės ir nusiprausti parudusiu statinės vandeniui, kuriame buvo plaunami žvakių liejimui naudojami loveliai. Ne tik nusiprausti, bet ir išskalbti savo draiskalus. Tą kartą jis grįžo pagaliau į jam skirtą laiptinę šlapias ir, virpėdamas vakaro vėsoje, atsigulęs po laiptais ant pamestų skudurų, iš kampo ištraukė paslėptą motinos Medeinos Daubarui duotą titną. Glotnis akmens kietumas paprastai jį nuramindavo. Šį kartą tai tik pabrėžė, kiek toli jis nuo namų ir koks jis bejėgis.

Praėjo gerokai daugiau kaip mėnuo, kol jis vėl išdrįso išeiti į gatvę. [...]

Didysis Rygos turgus

Mieste pavasariai būna kitokie. Bent šitas, pirmasis Uvio pavasaris nelaisvėje atrodė visai kitaip, negu tie, dabar taip toli į praeitį nuslinkę pavasariai prie Ventos krantų. Nors pavasarinė saulė kilo vis aukščiau, kol pagaliau ištirpdė ir pačius paskutinius, už mūrų pasislėpusius, pajuodusio sniego lopus, tačiau laiptinėje bei saulės vos kliudomame, purvinau kiemelyje, atrodė, dar vis tūnojo žiema. Iš tiesų, kaip gizelis Kuncė pranašavo, meistrui Kercei išvykus į šiaurę, gyvenimas pasunkėjo. Maistas, kurio ir šiaip nebuvo per daug, dar suprastėjo, barnių ir smūgių į kuprą padaugėjo. Padaugėjo ir darbo, ypač kai Uvis jau negalėjo vaizduoti, kad nesupranta. Prie kitų darbų dabar prisidėjo ir lakstymas. Jei kam ko reikėjo mieste, o lauke lijo ar kaitino saulė, tai bėgti prisieidavo Uviui. Tačiau lietis niekis palyginti su visada pasiruošusiais muštinėms gatvių vaikėzais. Nepaisant visko, tokios užduotys jam beveik patiko. Pamažu pradėjo pažinti Rygą. Pirma tik tas dvi gatves ir skersgatvį nuo Kercės namo iki mėsininko kiemo, paskui ir šalutines gatves, o kai retadančiui Hansui padėjo nunešti žvakes į katedrą, susipažino ir su pačia Rygos širdimi – jos didžiuoju turgumi prie katedros.

Turgus jį pribloškė. Tiesa, jis buvo matęs minias žmonių per Mežuotnės apgultį ir per kelionę iki Rygos, bet turguje viskas buvo daug margiau. Iš pradžių sunku buvo visa tai apžvelgti, ir Uviui galva apsisuko nuo išpūdžių gausumo. Jie praėjo pro riestainių kirbinėmis apkrautus kepėjų stalus, pro eilėm išrikiuotus puodžių ašočius, dešromis nukabinėtas mėsininkų būdas ir išdirbta oda kvepiančias balnių pašiūres. Tą kartą jie net nekliudė tos turgaus dalies, kur prekiaavo siuvėjai, batsiuviai, auksakaliai, nekalbant apie visą už katedros esantį turgaus plotą, kuris buvo paskirtas ūkininkams. Ilgainiui, kai jis turėjo progos čia pakartotinai atsilankyti, tas pirmasis, margumu užgožiantis išpūdis, kiek išblėso, bet turgus visada liko jam įdomiausia Rygos vieta. Prisidėjo prie to ir aplinkybė,

jog, pasiekus turgų, jau nebereikėjo baimintis, kad jį užklups koks vaikėzų būrys. Gatvėse, išskyrus pagrindinę, kuri ėjo į didžiuosius vartus, tai galėjo atsitikti bet kurioje vietoje. Tada reikėdavo arba bėgti, arba prisiglaudus kur į tarpdurį, šauktis pagalbos, o jei tos neatsirasdavo, tai belikdavo tik gintis. Vienam prieš kokius keturis ar tris tai buvo beviltiška, ir Uviui ne kartą teko grįžti namo stipriai apkultam. Turguje tai negrėsė, nes pardavėjai čia muštynių nepakęsdavo, ir jei tik atsirasdavo koks maišaties kėlėjas, tuoj kildavo šauksmai, ir netrukus prisistatydavo ginkluoti vyskupo vyrai, kurie su triukšmadariais bematant susitvarkydavo. Turgų pasiekęs, galėjai eiti drąsiai, dairydamasis į išdėstytas prekes, o ne visą laiką žvilgčiodamas atgal. Be to, kadangi beveik visos pagrindinės Rygos gatvės vedė į turgų, turėjai platų pasirinkimą kaip grįžti. Galėjai pasitikrinti pirma, kur kelias laisvas, o po to tereikėjo greitų kojų. Tas tai Uvis turėjo. Tad apsilankymas turguje tapo viena šviesesnių gyvenimo akimirkų. Beveik vienintelė, nes vos meistriui Kercei išvykus, Kercienė atsikvietė Beatą ir Uvį į kambarį, užsklendė duris ir, su dvigubai suvyta virve abu stipriai prilupus, uždraudė jiems tarpusavyje ir žodį ištarti. Daugiausia kliuvo Uviui, nes buvo akivaizdu, jog tatai Beatai labiausiai skaudėjo. Kai motina mušė ją, Beata, sučiaupus savo siauras lūpas, tylėjo, bet kai ji virve perliejo Uvio plonais marškiniais dengtus pečius, Beata apsiverkė ir puolė motiną stabdyti. Deja, šiuo atveju tai Uviui nepadėjo, o tik padidino smūgių skaičių.

Gyvenimas iš tiesų tapo dar sunkesnis, bet dabar Uvis nebebuvo visiškai vienas. Tos bendrai kenčiamos bėdos jį šiek tiek suartino su kitais Kercės namų gyventojais.

– Kad ją pekla prarytų! Ta ragana man pusę denaro atskaitė... Kad ją velniai nujotų! – ne kartą keikėsi Hansas. Gizeliams mėnesio gale išmokėdavo nedidelę algą, bet meistriui išvažiavus, Kercienė rasdavo vis naujų priežasčių ją sumažinti.

– Už ką šį kartą? – klausė Kuncė.

– Sako, kad už sugadintą vašką. Prakeikta boba. Bet iš tiesų ji nekenčia manęs dėl Beatos, štai kas...

– Ne tavęs vieno, – samprotavo Kuncė. – Pagoniuko štai dar labiau...

Nors jie dabar žinojo, kad Uvis viską supranta, tačiau pokalbiai mažai tepasikeitė. Jei ką, tai keikdavo Kercienę dar sodriau, nes tam atsirasdavo vis naujų priežasčių.

Hansas nusispjovė ant molinės aslos ir patrynė koja:

– Kvaila boba... Bet jo tai nekenčia iš šykštumo.

– Je. O tavęs už tai, kad tu toks gražus, ar ne?

– Nemanyk. Jau buvau prisigretinęs prie Beatos. Dar truputis, ir būčiau prisijaukinęs. Bet kad dabar jos ir į kiemą neišleidžia. Šiaip pamatytumėt.

Uvis gerai žinojo, kad šiuo atveju Hanso vaizduotė toli pranoksta tikrovę. Iš tiesų Beata jo nemėgo ir pačiam Uviui tai buvo keletą kartų pasakiusi. Tik, kad ji nemokėjo niekam būti atšiauri. Net retadančiui Hansui. Bet jis tupėjo prie vašką kaitinančių katilų, pamažu kurstė ugnį ir tylėjo.

– Tau vaidenasi, – tarė Kuncė, kuris buvo panašios nuomonės. – Jai kažin ar išvis vyrai galvoje. Atrodo į šventąsias taikos.

– Aa... Bet tik už tai, kad tikras vyras jos nepamaigė! Jei progą gaučiau, išdulkėtų jai tas šventumas, – Hansas taip plačiai nusišypsojo, kad buvo matyti, jog trūksta dviejų dantų. Juos Hansas buvo praradęs muštynėse dėl aludininko dukters, kuri gyveno Benediktinų skersgatvyje.

– Sapnuok sau sveikas, – numojo Kuncė. – Per tas mergas tu ir likusius dantis prarasi.

– Kam man čia tų dantų reik. Vistiek putrą be mėsos duoda. O putrai užteks, – jis atsisuko į Uvį. – O kaip ten namuose? Ar matai Beatą iš viso?

– Nedaug. Ji tik praeina per laiptinę. Bet jai kalbėt neleidžia.

– Ir ji nekalba?

– Ne, – papurtė galvą Uvis. Šįkart jis sumelavo. Beata vistiek surasdavo progą persimesti keliais sakiniiais, o kartais net ir patikrinti, ar gerai jis moka maldą, kuri prasidėjo nuo „Tėve mūsų“. Buvo pradėjusi jį mokyti ir ilgesnė, tačiau tas sekėsi gana sunkiai.

– Tai matai, – samprotavo Kuncė. – Vargšei Beatai irgi ne pyragai. Gerai tik, kad meistras turėtų grįžti netrukus...

Hansas pastebimai atkuto:

– Duok Dieve. Kitaip nusprogtumėm nuo tos miežinės putros. Ar girdėjai ką iš brolio gal?

– Ne. Bet jau du mėnesiai, kaip išvyko, – Kuncė baigė skaičiuoti katedros šoniniams altoriams skirtas žvakes ir sudėjo jas į krepšį. – Na, o kas dabar labai norėtų tas žvakes nunešti zakristijonui?

Kuncė apsižvalgė, nes jis jau žinojo, kad Uviui šis darbas suteikia atgaivą. Jei būdavo daug darbų dirbtuvėje, tai susigundydavo iš jos pasprukti ir Hansas. Tačiau šiuo metu darbai nespaudė.

– Tegu laksto pagoniukas, – numojo ranka Hansas. – Tik žiūrėk, kad tau žvakių nesumaltų tie vaikėzai...

Uvis pašoko ir nusibraukė pelenus nuo marškinių sterblės.

– Kad jie katedros žvakių neliečia, – užtikrino jis. – Aš jiems sakiau, kad nedirštų.

Šitai buvo teisybė. Kartą tie gatvės pramušgalviai jį prirėmė prie sienos, kai jis nešė žvakių krepšį. Sukruvino jam nosį, apdaužė šonkaulius, bet žvakes paliko ramybėje. Tos buvo skirtos vyskupo katedrai, ir net Rygos gatvės padaužos tai mokėjo gerbti.

Daug nuostabaus ir vis naujo galėjai pamatyti didžiajame Rygos turguje. Šį kartą jam ypač pasisekė. Pirma, pasisekė išvengti Odminių gatvės pavartėse jo tykojančių vaikėzų. Jis praslinko jų nepastebėtas beveik iki gatvės galo, ir tik tada pasigirdo sutartinis švilpimas. Uvis davė savo kojom valią, ir nors jį apsunkino žvakių pilnas krepšys, sėkmingai pasiekė pirmas turgaus būdų eiles. Tik tada atsisuko iš paskos bėgančių vaikėzų pusėn. Šį kartą jų buvo keturi, įskaitant ir ilgą strazdanotų veidu, kuris buvo jų vadas. Jie jam pagrūmojo ir ženklais parodė, kad grįžti taip pigiai nepasiseks. Tačiau apie tai bus galima pasukti galvą vėliau, o dabar Uvis skubėjo atsikratyti žvakėmis. Tereikėjo pasibelsti į katedros zakristijos duris, jas atiduoti, ir jis buvo laisvas. Hansas buvo taip supykęs ant Kercienės, kad jis nieko jai nesakys. O tai reiškė, kad jis galėjo pasidairyti po turgų bent gerą valandą.

Uvis pasuko tiesiai į šiaurinę turgaus aikštės kampą prie Šv. Jono bažnyčios. Prieš keletą dienų girdėjo, kaip virėja pasakojo, jog būtent ten vyksta kažkokie, kaip ji išsireiškė, „juokingi pasistaipymai“. Iš tiesų, jau iš tolo ten matėsi nemažas būrys žmonių, ir atrodė, kad jie visi žvelgė į viršų. Pakėlė akis ir Uvis, ir visiškai apstulbo. Visai aukštai, beveik tokiam aukštyje, kur nuo bažnyčios stogo atsiskyrė Šv. Jono bažnyčios bokštas, jis pamatė moterį, kuri tarsi niekur nieko ėjo ore. Šiaip jis minioje laikydavosi atsargiai, tačiau šitai prašoko jo vaizduotę, ir jis bent trumpam pamiršo atsargumą. Darbuodamasis alkūnėmis, visa savo jėga jis brovėsi į priekį, kol prasispraudė į pirmas eiles. Iš čia tereikėjo pažvelgti beveik tiesiai į viršų, kad kuo aiškiausiai pamatytum tą taip stebuklingai ore vaikščiojančią moterį. Iš arti žvelgiant pasirodė, kad visa tai daug nuostabiau, negu jis iš pradžių nutuokė. Jis jau buvo pasiruošęs tai priimti už stebuklą. Bet ne, jokio stebuklo čia nebuvo. Moteris ėjo ne oru, o aukštai virš galvų ištempta virve. Virvė suposi, ir moteris suposi kartu su ja ir, nieko nebudama, žengė į priekį. Ji stabtelėdavo, net pamodavo iš apačios į ją spoksantiems žmonėms, o paskui kuo ramiausiai, statydama vieną koją prieš kitą, ėjo toliau. Uvis žiūrėjo į viršų, išsižiojęs iš nustebimo, kol ji neskubėdama pasiekė Šv. Jono bažnyčios bokštą. Ten buvo pastatytos aukščiausios kopėčios ir, žmonėms plojant, ji vikriai nusileido žemyn. Kopėčias palaikė ir jai padavė ranką plačiapietis, marga odine striuke apsirengęs vyras. Jie abu atsisuko į žmones, ir tada Uviui

teko nustepti dar kartą. Nes pasirodė, kad vyrą jis gerai pažino. Tai buvo tas pats, kuris su Kerce ir tuo baisiuoju Henke užklupo juos Lielupės miškuose. Vadino jį tada Bardo.

Dabar jis atrodė visai kitaip. Jo odinė striukė buvo susiūta iš didelių įvairiaspalvių lopų, ir jis dėvėjo skrybėlę su per petį nusvirusia plunksna. Be to, jis visai kitaip žvelgė į žmones. Ten prie Mežuotnės jis atrodė paniuręs ir nedaug tesiskyrė nuo kitų, čia jis šypsojos, lankstėsi susispietusiai miniai ir plačiais rankų mostais pristatinėjo kitus trupės narius. Ir pristatyti buvo ką. Kita gražiai apsirengusi mergina sugebėjo išmesti vienu metu į orą pirma tris, o paskui ir penkias lėkštes. Lėkštės skraidė žemyn, aukštyn, viena per kitą, atrodė tuoj, tuoj susidurs ar bent nukris ant žemės, bet paskutinę akimirką jos vikrios rankos jas pagaudavo ir akim neįžiūrimu mostu išmesdavo vėl. Po to Bardo, nusiėmęs savo plunksnuotą kepurę, kartu su plonu senyvu vyru ėjo apie žmones, o tie mėtė skrybėlėn pinigų. Jei būtų turėjęs, būtų metęs ir Uvis, tik, žinoma, apie tai nebuvo jokios kalbos. Vaidinimas tęsėsi. Senyvas vyras, kurio vardas buvo Kroicvaldas, pasirodė esąs stebėtinai lankstus ir juokingas. Jis mokėjo, patrynęs pirštus, iš rankovės ištraukti pinigą ar nosinę. Paskui buvo įnešti narvai su spalvotais paukščiais, kurie turėjo kumpus snapus, ir vienas kranksėjo tarsi vokiškai. Dar buvo ilgomis ausimis nedidelis pilkas arkliukas, kuris atrodė nevisai kaip arklys. Viskas buvo nuostabu, ir Uvis bespokšodamas visai pametė laiko matą.

Skambino jau vakarinėms maldoms, ir turguje žmonių ėmė retėti. Uvis buvo prasispraudęs iki pat Šv. Jono bažnyčios mūrų, nes čia, pasilypėjęs ant pamatų, galėjai dar geriau matyti. Bardo ir kiti trupės nariai jau kraustė savo mantą, o Uvis dar vis laukė, gal ką naujo parodys. Bet tada kažkas stipriai patraukė jį už kojos, ir nors Uvis stengėsi užsikabinti pirštais už plytų sienos, nuslydo ir nusibrozdino kelią. Uvis atsigręžė – čia pat stovėjo tas strazdanotas ilgšis, už jo dar keli jo sėbrai. Ilgšis patenkintas šiepėsi. Bepigu buvo įžūliai elgtis, nes vyskupo kareiviai čia tvarką palaikė tik iki vakarinių varpų. Buvo laikoma, kad po varpų visai Rygai metas eiti melstis, o jei ne visi šito klausė, tai vyskupas nejautė reikalo tokių ginti.

Bėgt nepabėgsi, iš dar stoviniuojančių kelių turgaus moterėlių irgi pagalbos nesitikėk. Uvis panarino galvą, kad taip lengvai neužtrenktų į lūpas, pakėlė kumščius ir prisiglaudė prie bažnyčios mūro. Jei pultų vienas, kad ir didesnis, būtų dar ne taip blogai. Jis buvo vikrus ir pats mokėjo kirsti kaip reikiant. Tik bėda, kad šitie niekad taip nesimušė. Vienas lįsdavo iš kairės, ir vos Uvis pabandydavo smogti jo pusėn, kitas tvodavo iš užpakalio. Galop jį partrenkdavo ir tada, be kumščių, gaudavo ir kojų spyrių.

Pirma puolė kresnas, už Uvį vyresnis vaikėzas, kuris pats nelabai kreipė dėmesį į smūgius. Uvis jam trenkė kumščiu į žandą, ir tas susverdėjo, bet tada iš šono Uviui trenkė ilgšis. Gerai, kad už nugaros buvo bažnyčios mūras ir galėjai atsiremti, kitaip jis būtų ir pargriuvęs. Vėl, panarinęs galvą, pirmyn brovėsi kresnasis.

– Ei! Kiek jūsų reikia prieš vieną? – pasigirdo balsas iš šono. Kresnąjį vaikėzą tai sutrikdė, ir Uvis, pasinaudodamas proga, kirto iš peties. Pataikė tiesiai į nosį.

– Po vieną! Po vieną! – įsakmiai kartojo per pasirodymą ir tada prie Mežuotnės girdėtas balsas. Plačiapetis Bardo sugriebė už peties ilgšį. – Ko jūs čia visi kaip skėriai?.. O tu tai dar ir didesnis. Ko mušat?

– Kad jis pagonis, – bandė teisintis ilgšis. Vienas iš jo bendrų, kaip Uvis anksčiau pastebėjo, pats bailiausias, jau atsitraukė tolyn.

– Prakeiktas pagonis, – pridėjo kruviną nosį suspaudęs kresnasis.

– Bet nereikia visiems... Negražu taip, – Bardo buvo nusiėmęs savo spalvotą striukę, tad neatrodė taip iškilmingai. Stumtelėjo ilgšį į šoną ir priėjo prie pat Uvio. – Ei... Tai tas! Nejaugi?

Uvis vis dar stovėjo prisiglaudęs mūro ir žvelgė iš padilbų. Bardo parodė ranka, kad reikia kils-terėti veidą.

– Tas! Pažįsti mane?

– Pažįstu... – sumurmėjo Uvis.

– Na, matai. Paaugęs ir net kalbėt išmokęs. Pamanyk tu man. Tai ko jie tave čia apipuolė?

– Jie visada taip, – Uvis tai sakė nei skųsdamasis, nei tuo stebėdamasis. Toks jau buvo gyvenimas, į kurį jis čia pateko. Tačiau Bardo tokių taisyklių nepripažino.

– Na, kaip čia dabar? – jis atsisuko į vaikėzus. – Škac iš čia, ir kad jūsų daugiau nematyčiau... Dinkit!

Bailusis jau buvo apsisukęs, kūrė į šoninę gatvę. Kiti trys susižvalgė, ilgšis mostelėjo ranka, ir jie, pabrėždami, kad tai daro tik todėl, kad suaugęs jiems liepia, lėtai atsitraukė. Kresnasis dar vis laikė suspaudęs nosį.

– Matau, kad paaugai... – tarė Bardo ir, pats sau pritardamas, palingavo galvą. – Ir net kalbėt moki. Ar viską supranti? O koks tavo vardas?

– Suprantu...

– O vardas?

– Uvis.

– Šitaip. Ir vis dar pas meistrą Kercę?

– Jo dabar nėra.

– Žinau, kad nėra, – Bardo pažvelgė į skersgatvio pusę, kurį dabar pasiekė vaikėzai. Jis patrynė savo šviežiai apskustą smakrą. – Kad būtų meistras, eičiau jam pasakyti apie tuos ten. Bet nėra. Ir ko gero ilgai nebus.

– Sakė, kad grįš. Grįš greitai.

– Negrįš, – užtikrino Bardo. – Bent jau greitai tikrai negrįš. Tai tu negirdėjai? Šiandien Šauklis apskelbė po visą turgų. Danai sumušė vyskupo kariuomenę ir paėmė belaisvių. Meistras Kercė jų tarpe.

[...]

Pabėgimas iš Rygos

Didžiausia bėda buvo, kad senis Kroicvaldas pats nesilaikė dosniai kitiems dalinamų patarimų. Vienas iš atkakliausiai kartojamų buvo, kad gerti galima tik po vaidinimo. Nes judesių miklumas, kad ir nedaug išgėrus, jau buvo ne tas. Ir pusę alaus kaušo išmetęs, nebegalėjai kaip reikiant apsisukti ant lino, o apie padorų žongliravimą nėra ko ir kalbėti. Išgerti, žinoma, reikia. Šito Kroicvaldas jokių būdu neneigė, per daug jis mėgo ir alų, ir midų, nekalbant jau apie vyną ir brandvynius. Tiems kilniems gėrimams nedažnai pakakdavo pinigų. Tačiau gert leistina tik po darbo! „Tik po darbo, jūs nevykę pajacai ir pasaulio juokintojai!“ – kartodavo jis. „Kitaip pasikarsit ant virvės ir dantis išsikulsit, lėkštėmis bežongliruodami. Dantų negaila, bet lėkštės pinigų kainuoja!“ Būtų galėjęs dar pridurti, jog išgėrus ir pirštai ne tiek jautrūs, ir ne taip mikliai sekasi patušinti žiūrovų pinigines. Kad būtų šitaip yra, jis pats ir įrodė. Bet prasčiausia jog tai įvyko, kai jis tuštino ne bet kieno, o kaip sykis storosios Gertrūdos, auksakalio cecho viršininko našlės, piniginę. Savaime suprantama, Gertrūdos piniginė buvo ypač viliojanti, tačiau klaida vis tiek nedovanotina. Gertrūda gi buvo ne šiaip turgaus boba ar kokio pameistrio žmona. Dar jos vyrui gyvam esant, ji buvo viena svarbiausių Rygos miesto moterų, o jam pasimirus, jos vertė tuo labiau pakilo. Ne tik visi pinigai jai liko, bet ir Rygos vyskupo būrio kapitonas ėmė pas ją lankytis. Būtent ji pakėlė triukšmą, kai pajuto, jog žmonių spūstyje kažkas bando atsegti jos prie juosmens pritvirtintą, nuo pinigų naštos nusvirusią

piniginę. Pakėlė triukšmą, čiupo tam niekšui už rankos, ir pasirodė, jog tas niekšas ne kas kitas, kaip senasis Kroicvaldas!

Pabėgt Kroicvaldas tai pabėgo. Tiek girtas dar nebuvo ir vikrumo pakako. Tačiau dar pasirodymo pradžioje būtent jis pristatinėjo atlikėjus, ir storoji Gertrūda jį bematant atpažino. Ant viso turgaus apšaukė, kad to ji nedovanos. Kad praneš vyskupo būrio kapitonui, o tas jau žinos, kaip sutvarkyti tuos pasileidusius aktorius. Negana to, kad savo nevykusiais pokštais vilioja iš darbščių Rygos miestiečių sunkiai uždirbtus skatikus, bet akivaizdu, jog jie vagys ir sukčiai, ir tiesiai lenda į jų pinigines.

Su Gertrūda juokų nebuvo. Kokią kitą bobą būtumei galėjęs bandyti papirkti arba net pagąsdinti. Gertrūda savų pinigų turėjo su kaupu, o kadangi pas ją užsibūdavo (ir tai iki išnaktų) vyskupo būrio kapitonas, tai jai bijoti nebuvo ko.

Teliko tik viena. Būtent – skubiai apleisti Rygos miestą. Šiaip numatomos pasekmės buvo itin liūdnos. Galėjai tikėtis, jog sugautam Kroicvaldui nukirs dešinę ranką arba, jei Gertrūdai pasisektų įtikinti teisėją, jog jis pavogė virš dešimt denarų, tada jį ir pakars.

Bardo keikėsi visais perkūnais, Kroicvaldo dukra Kristina vaitojo, Uli ir Margareta nuolat šniurkščiojo nosim ir šluostėsi užverktas akis. Tačiau kitos išeities nebuvo. Kristina buvo Bardo moteris, ir nors jie beveik kasdien pešėsi, jis be jos gyvent negalėjo. Reikėjo bėgti ir tai skubiai. Buvo rimtas pavojus, jog, nesugavusi senio Kroicvaldo, Rygos miesto sargyba vieną arba ir visas jo dukras paims kaip įkaites.

Tad tos pačios dienos vakare, dar prieš užsiveriant Mėsininkų vartams, pro kuriuos būdavo atvedami gyvuliai ir išvežamas mėšlas, iš miesto išvažiavo du keistoki vežimai. Vienas traukiamas senyvo, rambaus palvo arklio, kitas mažesnis, bet didesniais ratais, nenoriai tempiamas pilko, tarsi pelės kailio asiliuko. Vežimai buvo taip aukštai prigrūsti mantos, kad visom trim Kroicvaldo dukrom ir plačiapečiui Bardo teko žingsniuoti šalia. Didžiaratis vežimas, kurį traukė asiliukas, buvo pakrautas narvais. Viename jų matėsi nusvirusia galva papūga ir dvi šarkos, kituose tupėjo dvi smalsiai besidairančios žalsvos beždžionėlės. Vadeles laikė šalia vežimo žingsniuojantis šviesiaplaukis, kokių keturiolikos metų vaikinai. Tai jis prižiūrėdavo visus trupės gyvulius, užtat ir asilas, kuris buvo kilęs iš Italijos ir turėjo asilui pritinkantį būdą, tik jo ir teklaušė.

– Ei, žiūrėk tu man! – pareiškė vienas iš dviejų sargybinių, kurie saugojo Mėsininkų vartus, ir parodė į beždžionėles. – Ponai važiuoja, o tarnai bindzina iš paskos! Kurlink, balandėliai?

Šiaip ir Bardo, o ypač Kristina kišenėje žodžio neieškojo ir atsikirst būtų sugebėję. Tačiau dabar abu iš palengvėjimo atsiduso ir nuolankiai nusišypsojo sargybiniams. Jei sargybinis šaipėsi, reiškia, jis nebuvo gavęs įsakymo jų nepraleisti.

– Jokie čia ne ponai, o du ordino broliukai, – paaiškino Bardo. Jis gerai žinojo, jog vyskupo sargybiniai išdidžiųjų kalavijuočių ordino brolių nemėgo. Beždžionėlės, prikišę savo smalsius snukučius prie narvų grotų, susijaudinusios kažką čirškė, ir tai prajuokino abudu sargybinius.

– Ne, ne! Negali būti! – tvirtino antrasis. – Jie per gudriai atrodo...

– Mat, dar neišventinti, – pridūrė Bardo. Jis stengėsi dar šyptelėti, bet jau nebelinksmai. Jie dardėjo laukan pro Mėsininkų vartus, ir Bartoldas, Rygos mieste gimęs ir užaugęs jos žmonių linksmintojas, negalėjo atsikratyti minties, kad visai neaišku, kaip jis čia galės sugrįžti.

Visus vargino panašios liūdnos mintys. Visus, išskyrus jaunąjį, šviesiaplaukį vaikną.

Uvis atsigręžė į Rygos mūrus tik tada, kai jie jau buvo nutolę per gerą penkiasdešimt žingsnių ir nebebuvo pavojaus, jog tos sienos jį vėl apgaus. Pirmą kartą per tuos tris su viršum metų, kaip jį čia surištą atvedė, jis turėjo progos pamatyti, kaip tos sienos atrodė iš kitos pusės. Tiesa, jie tada

greičiausiai įėjo ne pro tuos vartus. Greičiausiai pro pagrindinius Švento Jurgio vartus, per kuriuos ir išeidavo, ir grįždavo kariuomenė. Per kuriuos įvesdavo belaisvius.

Nors jis tik miglotai tai beprisiminė.

Ir nenorėjo prisiminti. Per daug ten buvo skausmo ir pažeminimo. Per daug baimės. Tada išgąsdintas, visų paniekintas, surištom rankom vaikas įėjo pro Rygos vartus, kurių jis taip ir nematė. Jo atmintį užgožė gatvėse susigrūdę, nesuprantama kalba šaukiantys, akmenis ir mėšlą į juos mėtantys miestelėnai. Taip buvo tada. Dabar jis jau buvo kitoks. Užaugęs ir sutvirtėjęs, išmokęs kalbą ir įgijęs pasitikėjimo savimi. Svarbiausia, dabar jam neberekėdavo bijoti, išėjus į Rygos gatves, ir žvalgytis, ar koks vaikišcias jo nepastebės ir nešvies akmens, ar nepradės jį vytis. Dabar jis nebebuvo pats žemiausias iš žemųjų, bejėgis vaikas, kuris nieko nepažino, nieko nemokėjo, už kurį visi buvo sumanesni ir daugumas stipresni. Kuriam tada nelikdavo nieko kito, kaip bėgti. Jis pasistiebė per tą laiką taip, kad dabar ūgiu prašoko daugumą savo vienmečių. Bet svarbiausia, jis buvo stipresnis ir, kas dar svarbiau, – tuo savo stiprumu mokėjo naudotis. Dabar jau jis ir pats pripažino, kad tai buvo Bardo nuopelnas. Nors iš pradžių tai kainavo daug ašarų, daug alinančių pastangų, daug skausmo ir ne vieną antausį, bet tie nuolatiniai pratimai padarė savo. Jis ne tik sustiprėjo, bet dabar jo vikrumas įgijo pagrindą. Jis išmoko valdyti savo kūną. Jo judesiai jau nebebuvo tik aplinkybių pagimdytas atoveikis, bet turėjo aiškų tikslą. Jo kūnas tarsi iš anksto žinojo, kaip elgtis ir kas atsitiks sekančią akimirką. Jis žinojo, koku lanku skris į orą vienu metu išmestos trys lėkštės, kaip siūbuos po kojomis įtemptas lynas ir kaip reikia išlenkti nugarą, jog, šokdamas nuo stalo, apsisuktum taip, kad nukristum tiesiai ant kojų. Ir nukristum ne bet kaip, o pakankamai sulenkęs kelius, kad turėtum atspirtį sekančiam judesiui.

Šitas mokėjimas buvo būtinas jų pasirodymams, tai savaime suprantama, bet jis taipogi itin pravertė per susitikimus su jį kadaise persekiojusiais Rygos berniokais. Tiesa, jie jau senokai jo nebeliesdavo. Jauname amžiuje visi mokosi greit, o tie, kurie nesuskuba išmokti, praranda dantis. Taip atsitiko su keliais iš pačių atkakliausių gatvės valkatų. Kiti išmoko, ypač kai vieną kartą per Šv. Jurgio atlaidus Uvis susitvarkė su trimis iš karto. Du buvo atvykę iš Siguldos ir jo nepažino, o tas tretysis manė, kad, talkos susiradęs, visgi įveiks šitą prakeiktą pagonį. Išėjo kitaip. Rygiotis prarado ir likusius viršutinius dantis, o tie iš Siguldos nusprendė, kad patartina dantis išsaugoti ir kojoms duoti valią.

Tai buvo jau paskutinis išbandymas, ir po to visi jam davė kelią. Kiti bandė susidraugauti. Patenkintas tuo buvo ir Bardo, kuris iš kitų išgirdo gerokai pagražintą muštynių aprašymą.

– Matai, kad teisingai tave mokau! – sakė jis jam. – Gauni antausį nuo manęs, užtat kiti nebedaužys... Kiek jų ten prilupai?

– Tris...

– Tris? O man sakė, kad penkis. Bet ir trys neblogai. Tik nemanyk jau, kad užtenkamai išmokai. Tiesą sakant, ant lyno tu dar kaip karvė ant ledo. Nemanyk, kad galėsi pamiršti pratimus...

Uvis to nemanė, nes tam ir nebuvo pagrindo. Dar daug reikėjo, kad išmoktum taip žongliruoti, kaip sugebėjo Kristina, taip vaikščioti ant lyno, kaip mokėjo Uli, arba tokio sukto vikrumo, kurio net pusiau girtas būdamas, turėjo senis Kroicvaldas. Nekalbant jau apie stiprumą, kuriuo išsiskyrė iš kitų Bardo. Mokytis tad dar buvo ko, tas tai, žinoma, teisybė, tačiau dabar į tostančius Rygos mūrus jis galėjo pažvelgti jau visai kitaip. Jie nebegąsdino jo, o vežimams toliau dardant į rytų pusę, jie pastebimai mažėjo. Uvis susidomėjęs dairėsi aplink. Nors jau buvo pradėję temti, tačiau tiesiog svaigo galva nuo to, ką čia galėjo užmatyti. Žvilgsnio nebespaudė namų sienos ir pilki mūrai. Kur tik akį nukreipi, matai ko nors naujo. Šalia keli sėjai ruošiami suarti laukai, vietomis ganyklos su priištomis karvėmis, medžių paunksmėje išsidėstę kaimiečių lūšnų šiaudiniai stogai, bet svarbiausia, visur

aplinkui – toli iki horizonto dunksantys miškai. Tie taipogi sužadino atsiminimus. Tačiau jau visai kitokius, ir Uvis nevengė jiems pasiduoti.

Lietuvių papročių migracija į Latviją XX a. antroje pusėje

Merkienė, Irena Regina, Rasa Paukštytė-Šaknienė, Vida Savoniakaitė ir Žilvytis Bernardas Šaknys. *Pietryčių Latvijos lietuviai: tapatumo išraiška, etninės ir kultūrinės orientacijos*. Vilnius, 2005, 202–209.

Papročių migracija

Pirmoji karta tęsia svarbiausius šeimos ciklo papročius iš giminės. Antroji karta, ypač Vakarų Latvijos pasienyje, žino mažiau Lietuvos papročių. Jaunimas tebetiekia tekstilės dovanas. Tik dažnam nė į galvą neateina, kad šiuose papročiuose slypi simboliniai visuomenės saitai, kad, tarkim, I. R. Merkienės žodžiais, „visa tai, ką jis daro paklusdamas dieviškajai tvarkai, yra jo ateities gerovės laidas“, kad daugelis svarbiausių žmogaus gyvenimo ciklo apeigų, A. Vyšniauskaitės teigimu, buvo atliekamos namie. Anot Gerhardo Bauerio, senovės jaunimo lino apdirbimo talkose galima buvo įžvelgti visuomenėje užsimezgančius erotinius ryšius per rankų darbo tekstilės dovanas.

Tradiciniai audiniai lietuvių ir latvių naudoti panašiai. Pavyzdžiui, Ona Untulienė rankšluostį naudojo „tiek šluostytis, tiek dėl grožio“, taip pat jį patiesdavo ant stalo, „kai kunigas atvykdavo prie ligonio“. Jono Gobio latvė žmona labai sauganti 1925 m. mamos Anos Borskos austas keturnytes *paklotes* [...]. Jos naudojamos ypatingomis progomis, užtiesiamos gimimo dieną, ar kai apsilanko svečiai.

Pirmosios kartos Latvijos lietuvės elgėsi taip, kaip elgdavosi jų mamos iš Lietuvos, ar bent pasakojo apie mamų tradicijas [...]. Pateikėjos žinojo tradicines vestuvių dovanas [...]. Lietuvoje, skirtingai negu Latvijoje, ypač paplitusi dovana buvo rankšluosčiai, juos dovanodavo svotams, šeimininkei.

Antroji moterų karta tęsia lietuvių papročius dovanoti audinius. Tai būdinga toms šeimoms, kuriose moterys audė, darė rankdarbius. 1971 m. Latvijoje tekėdama jaunamartė, kaip įprasta Lietuvoje, broliams, piršliui, svotams dovanavo rankšluosčių, nors pati lietuviškai beveik nekalbėjo. Tai retas faktas. 1992 m. šios pateikėjos vaikaitė, kaip ir XX a. pradžioje gimusios lietuvės, turėjo kraitį su keliomis lovatiesėmis, „kaldromis aštuonnytėmis, rinktinėmis“. Senelė jas išaudė vaikaitei. Senelės pasakojimu, kraitis vis mažėjo. Tai lėmė minėtosios ekonominės priežastys, dėl kurių vyresnioji karta nebeaudė – buvo sunku gauti siūlų.

Kartais iš žmonių atsakymų sunku nustatyti, koks paprotys būdingas lietuviams, koks – latviams. Lietuviai prisitaikė prie Latvijos papročių. Latvijoje tekėdamos lietuvės ir latvės marčios dovanodavo anytai skarą. Latviškos suktų siūlų antklodės buvo brangi dovana. Dovanavimo tradicijos panašėjo.

Daugelis lietuvių ir latvių vertino rankų darbo dovanas. Žmonės rankšluosčius (*abrūsus*), staltieses, lovatieses (*paklotes*) dovanodavo gimimo dienos, vardadienio, įvairių švenčių proga. Rankdarbių pasiūsdavo broliui į armiją, dovanodavo per krikštnas.

XX a. pirmojoje pusėje gimusios moterys, kurios pačios dar moka austi ar turi paveldėjusios rankų darbo audinių, juos atiduoda dukterims, vaikaitėms. Jaunoji karta vertina savo mamų rankdarbius [...]. Vienos pateikėjos džiaugėsi dovanų gautais audiniais, kitos tam visiškai neskyrė dėmesio. Vis dėlto paprotys atiduoti rankdarbius išlieka.

Nemokanti austi jaunesnioji karta dovanoja savo draugų vaikams krikšto ar gimtadienio proga megztinius [...]. Ši karta neria, siuvinėja servetėles [...]. Paklaustos apie audinio vertę, vyresnės moterys dažniausiai sako, kad dabar rankų darbo audinių niekas nebevertina, o jaunesnės, atvirkščiai, saugo per vestuves dovanų gautas lovatieses, dažnai pirktas iš Lietuvos audėjų.

XX a. pabaigoje kaimo ir miestelių kultūroje suvenyras dar retokas daiktas. Koks Latvijoje gyvenančių lietuvių požiūris? Užrašyti skirtingi žmonių aiškinimai rodo, kaip kaimo žmonės priima profesionalios kūrybos produktus. Rytų Latvijoje iš 36 apklaustųjų 15 pateikėjų audinius, rankdarbius vadino suvenyrais. Dažniausiai suvenyru laikyta dovana. Sakoma, jeigu audinį dovanoja, vadinasi, šis yra suvenyras. Suvenyrai – tai retai pasitaikantys daiktai. Audinys yra suvenyras todėl, kad žmonės mažai audžia, kasdienėje buityje audinių yra nedaug, naudojami jie tik ypatingomis progomis. Rankdarbis vertinamas dėl asmeninio darbo. Sakoma, kad jame įdėta meilės. Suvenyrais laikyti tautos simboliai, pavyzdžiui, latvių pirštinės, tautinės juostos. Mažesnė apklaustųjų dalis konservatyviai neigė profesionaliosios kultūros produktus. Aiškinta, kad dauguma žmonių audinio suvenyru nevadina, nes tai profesionalų kalba – tik dailininkai sakytų, kad servetėlė yra suvenyras. Audiniai nesą suvenyrai todėl, kad jie skirti vartoti, o ne saugoti.

Latvijos pasienio visuomenėje vyrauja demokratiškas požiūris į laidotuvių papročius. Lietuviai Latvijoje išlaiko savitus laidojimo papročius, laidoja pagal lietuviškas tradicijas, veža savo artimųjų palaikus į Lietuvą. Latvijoje per laidotuves tiesė iš Lietuvos atsineštus *divonus* po karstais lietuvių papročiu.

Be to, į laidojimo apeigas katalikai įpindavo liuteronų, stačiatikių papročių elementų. Lietuviai latvių pavyzdžiu lovatiese (*paklote*) klojo karstą, leidžiamą į žemę. Vieni ėmė baltą *paklotę*, kiti – marga, kas kokią turėjo. Lietuvoje žmonės karstą į duobę leido virvėmis, o Latvijoje – rankšluosčiais. Specialūs rankšluosčiai buvo audžiami su juodais dryžiais pakraščiuose, juodais kutaais. Rankšluosčius, nuleidus karstą, ištraukdavo. Žmonės juos palikdavo bažnyčiai: Subatės bažnyčioje yra trys tokie rankšluosčiai. Jeigu moterys neturėjo specialiai austų rankšluosčių, naudojo bet kokius. Yra ir daugiau pavyzdžių. Vieni katalikai tiesdavo gražias *kapas* ar *paklotes* ant karsto, kiti ne. Kaip ir latviai, vieni liuteronai tiesė *kapas*, kiti – ne. Laidotuvių papročiuose atsirado ir stačiatikių paprotys. Karstą leido kaip rusai – su rankšluosčiais. Rankšluosčius, kuriais buvo nuleidžiamas į žemę karstas, kapinėse išdalydavo neturtingiesiems. Dabar šitas paprotys išnyko. Audiniais karstą dengė ir latviai, ir lietuviai, ir rusai. Taigi katalikų ir liuteronų laidotuvių apeigos panašėjo.

XX a. pabaigoje Latvijos pasienio miestelių ir kaimų visuomenės gyvenimo tradicijas lėmė ekonominis gyvenimas ir stiprios agrarinės šeimos tradicijos. Kasdienėje žmonių buityje ir tradiciniuose papročiuose išliko rankdarbių.

Emigrantai ir tradicijos

Aplinka, informacijos srautas gramzdina emigrantų etnines tradicijas užmarštin. Kasja Friedman išdėstė dvi dramatiškas kultūros pokyčių perspektyvas: žmonės turi problemų patekę į naują socialinį pasaulį ir tendencingai užšaldo savo „minčių modelius“. Ilgainiui kultūros kūrybos procesas sudaužo tradicinės tvarkos „užšaldytus modelius“. Lietuvių tradicinėje kūryboje tokie kultūros pokyčiai vyksta šiek tiek kitaip, negu politiniame visuomenės gyvenime, tačiau nelieka nuošalyje. Moterys nebijo demonstruoti savo „lietuviškų raštų“, greičiau amatininkės prisitaiko prie pirkėjo skonio, nes visuomenėje yra įprasta grožėtis, puošti „latvių raštais“. Dirbdamos kartu su latvėmis, moterys savaime pamėgsta naujuosius. Ar „lietuviški raštai“ nueina užmarštin?

Pirmoji lietuvių karta negali pamiršti gimtinėje susiklosčiusių „savimonės simbolinių rėmų“, kurie, Vytauto Kavolio aiškinimu, „sudaro esminę žmogiškosios kultūros istorijos dalį“. Emigrantai „gražius raštus“ sieja su tėvyne. Raštų apibūdinimams žmonės ėmė sąvokas iš praeities, tarytum individualūs tapytojai rinkosi „istorines koncepcijas“. Moterų posakiuose galima įžvelgti tėvynės nostalgiją. Į klausimą, kokie raštai yra gražūs, atsakoma, kad „Lietuvos raštai labai gražūs“. Žmonės tautinius raštus apibūdina pagal Lietuvos vėliavos spalvas, kurios, anot I. R. Merkienės, stipriai sieja etninės kilmės žmonių bendrijas. Vėliava, ypač pirmosios kartos lietuviams, yra tautiškumo simbolis.

„Gražių raštų“ sąvokos šiek tiek skiriasi Rytų ir Vakarų Latvijos–Lietuvos pasienyje. Rytų Latvijos pateikėjos buvo pragmatiškesnės. Gal todėl, kad ten ilgiau austa? Daugiausia jos kalbėjo apie daiktų funkciją. Kartais nieko neatsakydavo. Daugelis pateikėjų suklusdavo ir ne iš karto papasakodavo, kokie raštai yra gražūs. Žmonės vartojo apibendrinančias sąvokas. Suskirstę surinktus apibūdinimus matome, kaip jie tekstilės grožį siejo su tekstilės paskirtimi, technika, su gamtos vaizdiniais ir tautos simboliais [...]. Akivaizdžiausiai ir įvairiausiai moterų nusakytas grožio etalonas yra tekstilės technika [...]. Čia svarbūs kriterijai – gražūs siūlai, jų spalvos. Žmonės mėgo *rinktinius* audinius [...]. Gražiausi gamtos vaizdiniai tekstilėje pateikėjoms buvo rožės, tulpės, žvaigždutės ar kitokios gėlės. Puikiausios audinių spalvos imtos iš gamtos. Kalbėdamos apie tekstilės grožį, moterys nurodė savo mėgstamiausius daiktus, rankšluosčius, staltieses, pagalvėles, pirštines. Toks žmonių mąstymas rodo, kad nedaug rankdarbių yra išlikę kasdienėje žmonių buityje. Vienas ryškiausių grožio etalonų Latvijos pasienyje gyvenančioms moterims išlieka lietuviški ar Lietuvos audiniai, raštai. Kitos moterys grožį siejo su žmonių išradingumu, kūrybingumu.

Vakarų Latvijos pasienyje, skirtingai negu Rytų, užfiksuota, kad raštų grožis [...] žmonėms primena gamtą, tautą ir spalvas. Visi stebėjimų duomenys aiškiai rodo lietuvių pomėgį gėlių raštams, tiesa, ne tokį akivaizdų, kaip Rytų Latvijos pasienio visuomenėje. Moterys nesakė, kad gražūs raštai priklauso nuo daikto paskirties, nuo jų atlikimo. Šis faktas patvirtina mūsų stebėjimus, aiškinimus, kad Vakarų Latvijos dalyje lietuvės išėivės turėjo mažiau rankų darbo audinių. Tą patį faktą rodo surinktų apibūdinimų kiekis – žmonės mažai kalba apie tai, kas jiems nerūpi. Latvės moterys žinojo tik tuos latviškus tautinius raštus, apie kuriuos buvo girdėjusios mokykloje, nors daugiausia tiksliai jų nenusakė. Kodėl susidarė tokie Vakarų Latvijos lietuvių kultūros lokaliniai savitumai, lyg iš atminties kylantys Kuršo Kunigaikštystės suformuoti atgarsiai?

Rytų ir Vakarų Latvijos pasienio lietuvių gyventojų etninės kultūros skirtumai daugiausia yra atsinešti iš Lietuvos. Tyrinėtojų skelbta, kad Kuršo ir Žiemgalos tradiciniai moterų drabužiai turėjo tam tikrų panašumų ir savo visuma artimesni žemaičių bei Vakarų aukštaičių drabužiams. Šiuolaikinei Latvijos pasienio visuomenei tradicinių rūbų savitumai nėra taip gerai žinomi. Pirmosios kartos atstovai dėsto savo grožio etaloną prisimindami Vakarų Lietuvos istorinius lokalinės kultūros savitumus, o antroji karta apie tėvų gimtinės kultūrą nekalba arba pasakoja, ką sužinojo Latvijos mokykloje. Apie Lietuvos kultūrą ji žino daugiausia iš šeimos.

Tekstilės tradicijos, kuriamos, perduodamos iš kartos į kartą, buvo atsineštos iš gimtinės. Savi to skonio elementai nulėmė tekstilės kaip išskirtinio „ženklą“ ilgaamžiškumą, palyginti su besikeičiančiomis pramonės madomis. XX a. nykstanti agrarinės šeimos tradicija nuo mažens mergaites mokyti audimo ir rankdarbių kito mažai. Statistiškai ją galima iliustruoti „intervaline eilute“: Rytų Latvijos–Lietuvos pasienio tyrimų duomenimis, XX a. pradžioje ir XX a. antrojoje pusėje gimusių moterys audė nuo 14–18 metų, megzti išmoko anksčiau, būdamos 7–13, siuvinėti – 12 metų. Jaunoji karta perimdavo savo mamų, senelių patirtį.

Ilgainiui kartų požiūrį į rankdarbius keitė socialiniai poreikiai. Viena galima pastebėti, kad žemdirbės rankdarbius daugiau darė malonumui, o tarnautojos – uždarbiui ir malonumui [...]. Žemdirbės tarsi intuityviai tęsė įprotį nuo mažų dienų laisvalaikiu austi, megzti ar siuvinėti. Tarnautojos, kilusios iš žemdirbių, vadinamoji antroji karta, rankdarbius darė, kad užsidirbtų pinigų pragyvenimui. Žinoma, tai tik apklaustųjų pateikėjų nuomonės, o visur pasitaiko išimčių. Akivaizdu yra tai, kad XX a. pabaigoje moterys darė rankdarbius savo malonumui.

Profesionalaus ir neprofesionalaus meno istorijoje yra panašių dėsningumų. Šių laikų menas, Algirdo Gaižučio teigimu, „iškyla iš praeito amžiaus socialinių ir kultūrinių aspiracijų ir krizės simptomų, sutrauktų ryšių su klasika ir konvulsišką naujos „kalbos“ ir naujo pasaulio „matymo“ paieškų. Kaip XX a. moterys mokėsi audimo ir rankdarbių? Iš 36 apklaustų pateikėjų daugiausia austi išmoko iš mamos (12 pateikėjų) ar pačios (8 pateikėjos). Viena kita perėmė patirtį iš mamos ir mokėsi pačios (2 pateikėjos). Dar moterys rankdarbių išmokdavo iš kitų moterų, artimesnių giminių ir kaimynių (2 pateikėjos). Mokykloje mergaitės išmokdavo siuvinėti (2 pateikėjos). Įvairių tautybių moterys rankdarbių išmokdavo panašaus amžiaus. Tai priklausė nuo šeimos tradicijų, kurias, anot G. Bauerio, formavo namai, mokyklos.

Žmonija esmines reikšmes suteikia, anot Benedicto Andersono, „kasdienės egzistencijos fatališkumui (virš visų mirčių, praradimų, vergovės) ir įvairiais būdais auchoja už jų išpirkimą“. Ar išlieka žmonėms noras patiems daryti daiktus savo buičiai, kurti, didžiuotis savo rankų darbais? Kūrėjų rasta nedaug. Rytų Latvijos duomenimis, iš 35 apklaustų pateikėjų kūrėjos rastos tik dvi. Daugiausia juos moterys nusižiūrėdavo nuo kitų (7 atsakymai), nuo kitų ir iš knygų (5 atsakymai) arba tik iš knygų (5 atsakymai). Žmonių išradingumas kūrė tekstilės grožį ir natūraliai artino etninės kultūros asimiliaciją. Smalsios moterys, pamačiusios gražių dirbinių spaudoje, svečiuose ar turguje, stengėsi pasidaryti panašių. Iš Lietuvos atsinešti raštai moterims nusibosdavo [...], jie buvo pakeičiami naujais [...]. Po Antrojo pasaulinio karo į Latviją atvykusi audėja, paklausta, ar audžia „lietuviškais“, ar „latviškais“ raštais, nieko neatsakė. Matyt, ji tam neteikė reikšmės. Raštus ji nusižiūrėdavo nuo latviškų audinių. Janina Sabalienė aiškino, kad „rašta (*desenī*) nusiperki turguje ar pasiimi iš draugių, uždedi kalkes, išspaudi, kur trūksta – nupaišai“. Trečiosios pateikėjos nuomone, latviški, lietuviški ir rusiški raštai nesiskiria, svarbu, kad būtų gražūs.

Jaunimas prisitaiko prie aplinkos, mokyklos. Latvijos pasienio miesteliuose lietuviškų šeimų vaikai neturi galimybių lankyti lietuviškos mokyklos. Antrosios kartos lietuviškoji etninė kultūra asimiliuojasi. Jų etnocentrizmo praradimas, A. Gaižučio aiškinimu, veda į asimiliaciją. Jaunimui yra priimtinesnės plataus vartojimo prekės, užpildančios pasaulio rinkas. Nors šiuolaikinis kosmopolitizmas apima intelektualinį ir estetinį atvirumą per išsiskiriančių nacionalinių kultūrų išsiskiriančią patirtį, Latvijos pasienyje antroji karta apie tai galvoja retai. Latviškos kultūros kontekste išlieka individų, kurie išsiskiria savo žiniomis ir lietuviška kūryba.

Gimtojo krašto, savo šaknų meilę galime pajusti „lietuviškų raštų“ apibūdinimuose. Kultūros simboliai ir kalba yra pasiekiami „etninio suvokimo jėga“. Su tėvyne sietas raštų „grožis“ neatskiriamas nuo „lietuviškų raštų“ sampratos. Latvijoje gyvenančiai pirmajai emigrantų kartai „lietuviški raštai labai gražūs“, lietuviška tekstilė aštresnė, aiškesnė, gražesnė, ryškesnė, spalvingesnė, lietuviškos spalvos net poetizuojamos sąvokomis „geros“, „linksmos“, „meilios“, „romantiškos“, „suderintos“.

Rytų Latvijos–Lietuvos pasienyje akivaizdžiausi lietuviškų ir latviškų raštų skirtumai [...]: gėlių raštai, vadinami lietuviškais, taip pat nurodomos skirtingos audinių spalvos. Tai lokalinė žmonių nuomonė, nes Latvijoje būta tekstilės su gėlėmis. Vadinamaisiais „lietuvių gėlių raštais“ audė iš Lietuvos atsikėlusios audėjos. Agota Videikienė, E. Varnienė dažniausiai gėlėmis audė rinktines raštuotas marškas per dvylika nyčių pagal audimo raštų knygas ir raštų piešinius. Moterys lietuviškais

laikė ir žvaigždžių raštus. Vienas iš puikių retų pavyzdžių yra Karolinos Varnienės, Rokiškio r., Aleksandravėlėje, austa rinktinė lovatiesė [...]. Tokie reiškiniai rodo, kaip įvairiai pynėsi kultūros, keitėsi tradicijos, nes panašios žvaigždutės, ypač dažnos šiaurės tautų ornamentikoje, vadinamos „ausekli“ ir laikytos latvių tautiniu simboliu. Lietuviai mėgo skaisčiai raudoną, mėlyną, juodą, žalią spalvas. Lietuvių audiniuose vyrauja žalia spalva. „Lietuviškos spalvos“: juoda, geltona, raudona. „Latviškais“ laikyti ramaus kolorito saviti dryžuoti audiniai. „Latviškos spalvos“ – juoda, ruda geltona, balta, žalia, pilka. Latvių audiniai – ramių tonų rudų, smėlio, žalių spalvų.

Latvijos smulkiojo verslo, Alūkstos dirbtuvių, poveikis buvo toks stiprus, kad „latviškais“ laikyti tik dryžuoti audiniai. Dirbtuvių vadovė apie audinių raštus paaiškino trumpai: „Viskas eina iš vidaus.“ Jos teigimu, dirbinių spalvas kartais diktuoja užsakovas. Tačiau dažniausiai kiekviena audėja skirtingų spalvų juostas sudeda pagal savo skonį. Liaudies meno kūrinių parodose Alūkstos audėjų dirbiniai išsiskiria savo koloritu kaip lokalinis simbolis Latvijoje, nes tai viena iš nedaugelio namudinės pramonės šakų. Latviškais laikyti lygūs, o lietuviškais – raštais marginti audiniai. Tai labai stiprus lokalinio tapatumo raiškos pavyzdys. Įvairių tautų žmonės šios vietovės tradiciniais raštais laikė ramių spalvų audinių dryžius.

Vakarų Latvijos–Lietuvos pasienyje pagrindinis audinių raštų skirtumas yra spalvos [...]. Lietuvių tekstilės spalvos išliko išskirtinės. Lietuviškame kolorite viena iš vyraujančių yra žalia spalva, latviškame – ruda, gelsva. Ypač mėgstamos žemės spalvos. Antrasis ryškus skirtumas yra raštų stilizacija. Lietuvių pamėgti gėlių raštai, labai kontrastingi geometriniams latvių raštams, kurie nusakomi: „Paprasti.“ Trečiasis skirtumas – raštų proporcijos. Lietuvių smulkūs raštai yra kontrastas latvių ornamentų stambumui. Latviški raštai laikomi modernesniais, stilizuotais.

Globalizacijos procese egzistuoja „stiprūs“ ir „silpnai“ saitai. „Stiprūs“ įtvirtina socialinius ryšius, nes „silpnai“ jungia skirtingus socialinius ryšius. Nagrinėdami Latvijos lietuvių tradicinę kūrybą pastebėjome, kad išeiviai išlaiko ir stiprius saitus su lietuvių kultūra, ir susipynusius su latvių kultūra. Tradicinės tekstilės rinka padeda puoselėti gimtosios etninės kultūros papročių elementus iš atsiminimų, o pirmosios kartos emigrantų „grožio“ sąvoka, „lietuviškų raštų“ samprata rodo dar tvirtą, ypač pirmosios kartos, ryšį su tėvyne.

Baltijos valstybių vienybės idėja tarpukaryje

Butkus, Zenonas. „Įvadas“. In *Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 metais: dokumentų rinkinys*. Parengė Zenonas Butkus, 41–52. Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2008.

[...] Po ilgų pastangų tik 1934 m. tepavyko sukurti riboto diplomatinio bendradarbiavimo sąjungą be tvirto karinio kumščio, be adekvačios gynybinės sistemos, be gilios ekonominės integracijos; taigi vienybės vaisiai neprinoko – jie rašyti pusžaliai. Vis dėlto vienybės medis buvo pasodintas, įleido šaknis ir prasikalė, jo auginimas buvo orientuotas į ateitį ir tarsi įkūnijo prasmingus lotyniškus žodžius, iškaltus prieš Antrąjį pasaulinį karą ant Latvijos užsienio reikalų ministerijos rūmų: „Concordia res parvae crescunt, discordia magnae concidunt.“Gali atrodyti, jog šiandien, Lietuvai, Latvijai ir Estijai tapus NATO ir Europos Sąjungos (ES) narėmis, Baltijos vienybė nebeaktuali, nes ji lyg jau realizuota, netgi realizuota su kaupu, platesne prasme, nes bendradarbiaujama kone visos Europos, visų Vakarų mastu. Aišku, narystė NATO ir ES Baltijos šalims tikra geopolitinė revoliucija, laiduojanti saugią ir stabilią ateitį, tačiau tai nepaneigia šių šalių vienybės būtinumo, gal atvirkščiai: sudaro susiartinimui geresnes sąlygas, nes nebereikia

karštingai ieškoti naujų karinių ar politinių sąjungos formų, galima atsidėti nuosekliam ekonominių, kultūrinių, visuomeninių ryšių stiprinimui. Europinis vienijimasis visiškai nepakeičia, neatstoja regioninio bendradarbiavimo. Pastarąjį ignoruojant ES gali virsti tik į centrą (Briuselį) orientuotu biurokratiniu, centralizuotu, todėl trapiu mechanizmu. Organizacija gali tapti panaši į sūpynę, kuriose atskiros narės bus prikabinotos prie centro, o ne susietos tarpusavyje, todėl tabaluosis it sūpuoklės sūpynėse. Harmoninga, klestinti ir patvari bendrija ES taps tik plėtodama įvairiapusių, istoriškai jau formuotus ryšius.

Tačiau Lietuvos ryšiai su Latvija ir Estija dar yra per silpni vertinant juos tiek europinės integracijos, tiek geros kaimynystės prasme. Negauname nei Latvijos, nei Estijos laikraščių, nematome šių šalių televizijos programų. Lietuvos istorikai daug geriau susipažinę su Lenkijos, Vokietijos, Rusijos negu su Latvijos ar Estijos istoriografija.

Tik „Sąjūdžio“ ir „Tautos Frontų“ laikais XX amžiaus paskutinių dešimtmečių sandūroje Baltijos šalys buvo spontaniškai suartėjusios (ar ne dėl to taip sklandžiai ir staigiai jos atgavo Nepriklausomybę?). Tačiau Estija greit sužiuo į Suomiją ir Skandinavijos šalis, o Lietuvoje nuskambėjo tezė: „Mūsų kelias į Europą eina per Lenkiją, o kur galima nueiti per Latviją ir Estiją? – ogi tik į Šiaurės ašigalį.“ Suprantama, suartėjimas su Lenkija yra svarbus, istorinis laimėjimas, bet ar dėl to reikia silpninti ryšius su Latvija? Juk visos valstybės nuo Ledinuotojo vandenyno iki Juodosios jūros turi bendrų interesų. Tai daugiausia negausių tautų zona, esanti tarp Rusijos ir Vokietijos ir einanti nuo Skandinavijos iki Balkanų bei Kaukazo. Jau ne vieną šimtmetį šią zoną drasko didžiųjų valstybių kova dėl įtakos sferų, ir netgi dabar, sustiprėjus saugumui, joje neturėtų likti jokio plyšio. Ypač tai svarbu Baltijos valstybėms, kurios traktuojamos kaip „geopolitinė anomalija“.

Šiandien vėl gaivinamas Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės tapatybės paveldas irgi daugiau orientuotas į Lenkiją, Ukrainą ir Baltarusiją, o ne į Latviją ir Estiją, nors pastarosios taip pat kurį laiką su mūsų istorine valstybe buvo susijusios. Neretai tebetvirtinama, kad trys Baltijos šalys yra labai skirtingos, kad jos daugiau konkurentės negu sąjungininkės ir apskritai pats terminas ir net regionas *Baltijos šalys*, *Pabaltijys* esą suformuotas sovietiniais laikais. Tačiau gerai žinome, kad sovietiniais metais Baltijos respublikų suartėjimas nebuvo skatinamas, atvirkščiai, į jį žiūrėta nepalankiai, įtariai, jis netgi traktuotas kaip nacionalizmo apraiška. Lietuva tuomet raginta stiprinti ryšius su Baltarusija, Latvija – su Maskvos regionu, o Estija – su Leningradu (dabar St. Peterburgas).

Baltijos šalių bendrumas turi gilesnes istorines šaknis. Bent jau laikotarpiu tarp dviejų pasaulinių karų jis buvo aiškiai suvoktas. Ir dabar Vakaruose Lietuva, Latvija ir Estija suprantamos kaip vienas, bendras regionas. Iš tikrųjų, kad ir būdamos NATO bei ES narėmis, jos dar turi bendrų specifinių interesų, iš kurių svarbiausi: išlaikyti savose rankose savąją ekonomiką ir apsaugoti vidaus politinius procesus nuo išorės poveikio, kuris gali komplikuoti (jeigu jau nekomplikuoja) demokratijos ir pilietinės visuomenės brandą. [...]

„Baltijos valstybių vienybės idėja ir praktika 1918–1940 m.“ pradedama nuo radikaliausio šios idėjos varianto, nuo sumanymo sukurti bendrą lietuvių ir latvių valstybę, susietą sąjunginiais ryšiais su Skandinavijos šalimis. Pirmas dokumentas – tai J. Šliūpo 1918 m. išleisto veikalo dalis, kurioje jis koncentruotai išdėsto nuo 1885 m. puoselėtą bendros baltų valstybės idėją.

Ši idėja nekilo atsitiktinai, ji turėjo šalininkų, bet jų veikla netapo masiniu sąjūdžiu. Todėl galbūt galima kelti klausimą, kiek ta idėja tapo bendra lietuviams ir latviams, kiek tik lietuviams, o gal ji buvo tik individualus J. Šliūpo sumanymas? Teigiamiems atsakymams į visus šiuos klausimus pagrįsti rastume istorinių faktų. Individualumo aspektas čia tikrai ryškus. Bendros valstybės idėja buvo artimai susijusi su J. Šliūpo laisvamaniška veikla, o dar tiksliau su jo stipria antiklerikališka, liuteronams artima pozicija. Jis manė, kad, katalikiškai Lietuvai susijungus su protestantiška

Latvija, ir Lietuvoje sumažės krikščionių demokratų įtaka, o jungtinėje valstybėje viešpataus religinė tolerancija, nebus joje valstybinės religijos [...]. Tos idėjos atsiradimą galėjo paskatinti ir J. Šliūpo artimas bendravimas su latvių tautinio atgimimo veikėjais. Dar studijuodamas Maskvoje jis buvo įstojęs į latvių draugiją, net giedojo jų chore.

Vis dėlto jo idėja peržengė individualumo rėmus. Amerikoje tarp lietuvių išeivių ji, galima sakyti, net tapo populiari, buvo svarstoma, propaguojama spaudoje, įvairiose draugijose. Jai pritarė net Amerikos lietuvių kongresas, įvykęs 1914 m. Čikagoje. Kai 1916 m. Berno ir Lozanos konferencijose lietuvių politiniai veikėjai pirmąsyk atvirai iškėlė reikalavimą atkurti nepriklausomą Lietuvos valstybę, JAV lietuvių laikraštis „Ateitis“ rašė, kad tas reikalavimas yra „didelė klaida“, nes lietuvių ir latvių bendros valstybės planas esąs „kelis kartus naudingesnis už neprigulmingą vieną Lietuvą“.

Bene svarbiausias veiksnys, skatinęs bendros su Latvija valstybės idėjos populiarumą, buvo tai, kad ji tiko kaip parankus kontrprojektas, nukreiptas prieš lenkų planus atkurti federaciją su Lietuva. Pats J. Šliūpas savo atsiminimuose atvirai rašė, kad tik pradėjęs savo veiklą Amerikoje pirmiausia siekęs kovoti dėl „Lietuvos–Latvijos“ ir „atsiskirti nuo lenkų įtakos“. Turbūt neatsitiktinai jau minėtas 1914 m. Čikagos kongresas vieną po kito svarstė du klausimus: „c) nesidėjimas su lenkais, d) susijungimas Lietuvos su latviais“. Amerikoje buvo imtasi ir praktinių žingsnių J. Šliūpo idėjai realizuoti. 1916 m. vasario 25 d. jis, Amerikos lietuvių organizacijų įgaliotas, įteikė JAV Senato užsienio reikalų komisijai memorandumą, kuriame buvo prašoma būsimoje Taikos konferencijoje paremti Lietuvos ir Latvijos bendros valstybės sudarymo planą. Po to dar du kartus (1917 ir 1918 m.) su tuo pačiu prašymu buvo kreiptasi į JAV prezidentą Vudro Vilsoną. Bet apie kokį nors aiškų Amerikos valdžios palaikymą nėra žinoma. Tačiau neparėmimo nereikėtų sieti su konkrečiu Lietuvos ir Latvijos valstybės projektu – tuomet JAV apskritai dar nepritarė Baltijos šalių Nepriklausomybei, nes Rusiją traktavo kaip karo sąjungininkę ir laikėsi jos nedalomumo principo. Apie tai pats J. Šliūpas rašė: „Vilsonas ant manęs papyko, kad aš norįs padalyti jo sąjungininkus.“ Nėra pakankamai ištirta, kaip latviai reagavo į bendros su Lietuva valstybės idėją. Yra žinoma, kad šią idėją 1915 m. spalio 4 d. svarstė lietuvių ir latvių kongresas Berne, bet latvių atstovai entuziastingai jos nepalaikė ir kongresas, atrodo, tuo klausimu nieko nenuitarė. Ją 1917 m. pabaigoje taip pat aptarė Latvių laikinoji tautos taryba, bet irgi jos neparėmė. J. Šliūpo pakviesti latviai net neatvyko į lietuvių politinių veikėjų Stokholmo konferenciją (1917 m. spalio 18–22 d.), kurioje ketinta aptarti bendros valstybės projektą. Šį projektą, kiek mums žinoma, iš latvių aktyviausiai palaikė tik žymusis poetas Janis Rainis. Bet ir jis net savosios socialdemokratų partijos draugų nesugebėjo suagituoti tą projektą paremti. Vienas iš tos partijos lyderių Feliksas Cielenas laiške J. Rainiui nuogaštavo, kad sąjunga su agrarine, katalikiška ir atsilikusia Lietuva gali sulėtinti ūkinę, socialinę bei kultūrinę Latvijos pažangą.

Ne tik socialdemokratai, bet ir jokia kita įtakingesnė Latvijos politinė partija ar valstybinė institucija J. Šliūpo idėjos nepalaikė. Iš esmės tas pats pasakytina ir apie Lietuvą, nors joje jo šalininkų būrelis gal buvo gausesnis.

Šitoks santūrumas ar net abejingumas aiškintinas visų pirma tuo, kad lietuviai ir latviai atgimė kaip visai savarankiškos, atskiros tautos – kiekviena iš jų tad siekė ne bendro, o savojo valstybingumo. Tarp abiejų išgyvenusių baltų tautų, aišku, buvo daug bendro (bendra kilmė, panaši kalba, glaudūs ekonominiai, kultūriniai ryšiai), bet XX a. pradžioje jos buvo viena nuo kitos gerokai atitolusios, kaip jau įprasta sakyti, labiau atitolusios nei estai nuo suomių. Tą aplinkybę J. Šliūpas nepakankamai vertino dažnai pabrėždamas, kad latvių ir lietuvių tautos yra tik vokiško kardo atskirtos. Kita vertus, jo idėja iš principo nebuvo visai utopiška, ir tai rodo kai kurių kitų

tautų istorinė patirtis – juk po Pirmojo pasaulinio karo susikūrė jungtinė čekų ir slovākų valstybė, išgyvenusi beveik iki šių dienų. Įdomu pažymėti, kad Amerikoje J. Šliūpas užmezgė artimus ryšius su čekų politiku, busimuoju Čekoslovakijos prezidentu Tomašu Masaryku, kurį, atrodo, lietuvių ir latvių bendros valstybės idėja stipriai paveikė, bent jau jis savo darbuose rašė apie šios idėjos svarbą ir jos įgyvendinimo galimybę.

Tačiau panašios T. Masaryko ir J. Šliūpo idėjos susilaukė skirtingo likimo, nes susiklostė skirtingos jų įgyvendinimo sąlygos. Čekoslovakija galėjo susikurti pirmiausia dėl to, kad čekai buvo aiškūs lyderiai ir ekonomine, ir politine prasme, tad nesunkiai patraukė paskui save slovakus. Tuo tarpu Lietuvos ir Latvijos atveju aiškaus lyderio nebuvo (politiniu požiūriu dėl istorinių valstybingumo tradicijų pranašesni jautėsi lietuviai, o ekonominiu – latviai) ir į tai J. Šliūpas kaip reikiant neatsižvelgė. Pagal jo planą bendros valstybės centru faktiškai turėjo tapti nuo Latvijos ūkiškai atsilikusi Lietuva. Tačiau latviai norėjo ne tik išlaikyti, bet ir sustiprinti savo ekonomines pozicijas Pabaltijyje. Kaip minėta, net latvių socialdemokratų lyderiai pabrėždavo Lietuvos atsilikimą, ką jau kalbėti apie liberalių pažiūrų politikus.

Turėjo J. Šliūpo planas ir dar ryškesnį trūkumą – jame nerealiai buvo išplėstos lietuvių ir latvių, ypač lietuvių, etninės ribos. Numatomoje beveik 10 mln. Valstybėje [...] latviai tebutų sudarę aiškia mažumą ir turėję autonomines teises. Latvių kalbininkai ir kiti mokslininkai, kritikuodami šitokias nuostatas, ne kartą nurodė, jog lietuvių bėra 3, o ne 6 mln. Tik karti patirtis privertė J. Šliūpą keisti projektą: 1930 m. paskelbtame jo variante jau numatyta kurti iš tikrųjų federacinę Lietuvos ir Latvijos respubliką [...], bet tuomet ką nors pakeisti buvo per vėlu. Kritikuoti projektą, aišku, buvo galima, bet šiandien gali kilti klausimas, kodėl tie kritikai laiku nesukūrė realiesnio, gyvybingesnio, alternatyvinio projekto. Kad tokiai misijai sąlygos Baltijos regione nebuvo dėkingos, rodytų ir tas faktas, jog tuomet liko nerealizuoti ir panašūs suomių-estų unijos sumanymai.

Bendros lietuvių ir latvių valstybės idėją labai komplikavo politinės aplinkybės, pirmiausia Lietuvos politikų pretenzijos į Latgalą, Liepoją ir kai kurias kitas Kuršo žemes [...]. Latvijoje kilo nepasitenkinimas, net įtarimas, ar ši idėja nėra tų teritorinių pretenzijų priedanga. Jau minėtai Latvių laikinajai tautos tarybai, dar 1917 m. svarsčiusiai J. Šliūpo planą, tos pretenzijos užkliuvo ir ji nutarė laikytis „laukimo taktikos“. Maža to, buvo pažymėta, kad Lietuvos politinių veikėjų artimi ryšiai su vokiečių valdžia kelia įtarimą, ar šis planas nėra susijęs su Vokietijos pastangomis iš Lietuvos ir Kuršo žemių sudaryti sau paklusnią valstybę, valdomą „kurio nors <...> vokiečių princo“. Lietuviai savo ruožtu įtarinėdavo, ar latviai (taip pat estai) pernelyg glaudžiai nebendradarbiauja su lenkais, siekiančiais apsupti Lietuvą iš šiaurės ir primesti federaciją. Įtarumas, nepasitikėjimas bus bene nuolatiniai Baltijos šalių santykių palydovai, ardę ne tik sąjungos planus, bet ir artimesnį jų bendradarbiavimą.

Sukurti bendrą Lietuvos ir Latvijos valstybę, panašiai kaip ir J. Šliūpas, planavo žinomas poetas ir diplomatas O. Milašius [...]. Bet ir pastarojo planą matyti daug nerealių idėjų. Pavyzdžiui, teigta, kad bendrą valstybę galėtų sudaryti „beveik 10 milijonų grynakraujų latvių-lietuvių“ [...]. Pateikiama filosofo St. Šalkauskio veikalo dalis, kurioje irgi kalbama apie galimybę sukurti Lietuvos ir Latvijos federaciją, bet tik kaip apie galimybę, labiau pabrėžiant būtinumą su Latvija suartėti politiškai. Gerokai konkretesnis ir praktiškesnis buvo žymaus Estijos politikos K. R. Pūstos sumanymas [...] suformuoti Baltijos ir Skandinavijos šalių sąjungą. Jis jau aiškiai sako, kad šiame regione federacija negalima, o turi kurtis valstybių sąjunga, paremta „ne konstitucija, o sutartimis“. Sąjungą, jo žodžiais tariant „Lygą“, sudarytų trys nevienodos integracijos šalių grupės: Rytų Baltija (Suomija, Estija, Latvija) ir pietinė Baltija (Lietuva su Lenkija) bei Skandinavija (Danija, Norvegija, Švedija). Tačiau politinės

aplinkybės, pirmiausia Lenkijos siekis absorbuoti Lietuvą, Skandinavijos nesuinteresuotumas Baltijos šalimis neleido šio plataus masto sumanymo net imtis realizuoti.

Ne pavieniai asmenys, o valstybinės institucijos taip pat sukūrė vieną bendro Baltijos šalių valstybinio junginio projektą. Tai padarė šių šalių delegacijos, atvykusios į Paryžiaus Taikos konferenciją. Jos parengė ir tarpusavio susitarimu aprobavo Lietuvos, Latvijos ir Estijos konfederacijos projektą, kuris numatė rengti bendras valstybės vadovų ir užsienio reikalų ministrų konferencijas, sukurti bendrą karinę vadovybę, bendrą pinigų sistemą (bendras pinigas kiekvienoje šalyje galėjo būti skirtingai vadinamas), vienas muitų, kelių, pašto ir telegrafo tarnybas [...]. Projektas buvo perduotas Baltijos šalių vyriausybėms patvirtinti, bet teigiamas jų sprendimas nėra žinomas, tik mėginta įgyvendinti kai kuriuos jo elementus. Dar tais pačiais 1919 m. imtos rengti projekte numatytos konferencijos. Latvija ir Estija 1923 m. susitarė dėl muitų unijos kūrimo ir pasirašė gynybinę sutartį [...].

Šiaip ar taip, Konfederacijos projektą laikytume ryškia Baltijos vienybės gaire, o jis buvo parengtas įveikiant ne vieną bendradarbiavimo kliūtį, kurios ir vėliau atsinaujindavo. Kaip rodo Baltijos šalių delegacijų veiklos Paryžiuje Taikos konferencijos metu dokumentai, kurių geroką pluoštą mūsų leidinyje spausdiname [...], jos bent iš pradžių ne visais klausimais sutarė. Lietuvos atstovai laikėsi nusistatymo, kad pagrindinis priešas yra Lenkija, kuri Latvijos ir Estijos delegacijoms atrodė svarbi sąjungininkė. Kaip pagrindinį priešą pastarosios delegacijos traktavo Rusijos (nebolševikinės) atstovus, kurie irgi aktyviai veikė Taikos konferencijoje. Lietuvos delegacija tuo tarpu su šiais atstovais nevengė ryšių, net tarėsi su jais dėl Lietuvos tarptautinio pripažinimo neminint Latvijos ir Estijos [...]. Be to, Lietuvos ir Latvijos delegacijos turėjo teritorinių nesutarimų, mat jos daugiausia, atrodo, savo iniciatyva ėmėsi labai svarbios misijos – 1919 m. balandžio 14 d. pradėjo derybas dėl Lietuvos–Latvijos sienos nustatymo. Pradžią buvo sunki. Latvijos atstovai nesutiko iš karto be jokių išlygų atiduoti Lietuvai Palangą (siūlė iškeisti ją į Mažeikius, kur buvo labai svarbus Latvijai geležinkelio mazgas, jungęs Liepoją su Jelgava), kuri, kaip buvusios Kuršo gubernijos dalis, jau buvo atitekusiai Latvijai. Tuomet Lietuvos atstovai pareiškė pretenziją į Daugpilį, net visą Latgalą, ir derybos iširo [...]. Po kiek laiko vis dėlto jas pavyko atnaujinti, ir liepos viduryje buvo susitarta dėl laikinos Lietuvos–Latvijos sienos. Latvijos delegacija sutiko, kad Palangos pajūris ligi Šventosios tuoj pat būtų pripažintas Lietuvai, o kitose vietose laikinai liktų nepakeista senoji Kuršo ir Kauno gubernijų riba [...].

Tačiau Lietuvos ir Latvijos vyriausybės Paryžiuje pasiekto susitarimo nepatvirtino ir dar ilgokai ginčijosi dėl sienos. Tik 1920 m. rugsėjo 28 d. jos nusprendė sienos nustatymo klausimą perduoti tarptautiniam arbitražui [...], kuris po pusmečio ją ir nustatė. Dėl arbitražinio sprendimo įgyvendinimo Lietuva ir Latvija 1921 m. gegužės 14 d. dar pasirašė specialią konvenciją [...].

Apskritai galima pasakyti, kad Baltijos šalių delegacijos Paryžiuje 1919 m. geriau sutarė (tiksliau sakant, sugebėdavo lengviau įveikti nesutarimus) negu šių šalių vyriausybės, posėdžiavusios Taline, Rygoje ir Kaune. Tai rodo jau minėti Konfederacijos, sienų susitarimai bei dar gerokas pluoštelis kitų faktų. Pavyzdžiui, Lietuvos delegacija, nors ir raginama savosios vyriausybės, atsisakė prašyti Antantės šalių atstovų, kad jie pasirūpintų paleisti lietuvius iš Latvijos ir Estijos kariuomenių. Ji nurodė, kad dėl tokių dalykų derėtų susitarti pačioms Baltijos šalių vyriausybėms. Nesigilindami šiuo tarpu į tokio reiškinio objektyvias priežastis, tik pažymėtume Lietuvos delegacijos vicepirmininko Tomo Naruševičiaus nuopelnus siekiant suartėjimo su Latvija ir Estija (net įveikiant pirmininko ir tuometinio Lietuvos užsienio reikalų ministro Augustino Voldemaro pasipriešinimą). Būtent jo pastangomis buvo susitarta dėl Konfederacijos projekto, dėl laikinos sienos, jis pasirašė ir minėtą susitarimą dėl sienos klausimo perdavimo arbitražui. Tačiau ilgainiui

Lietuvos valdžios sluoksniuose įsitvirtino ne T. Naruševičiaus, o faktiškai A. Voldemaro politinė linija, nepalanki suartėjimui su Latvija ir Estija.

Vis dėlto Baltijos šalys 1919 m. sudarė bendrą frontą kovose su bolševikais. Šiame rinkinyje spausdiname Lietuvos–Latvijos ir Latvijos–Estijos sutartis, kuriose buvo numatyta bendromis jėgomis gintis nuo Raudonosios armijos [...]. Ypač veiksmingai kovoti su bolševikais Latvijai padėjo Estija, kurios teritorijoje net buvo formuojami latviški kariniai daliniai. Toje kovoje, tik gerokai mažesniu mastu, bendradarbiavo ir Lietuva su Latvija, kurios per bendrą operaciją 1919 m. rugpjūčio pabaigoje kartu išvadavo Aukštutinį Kuršą. Tačiau kaip vaduoti Latgalą, jos nebesusitarė, nes, Lietuvai reikalaujant atskiro fronto ruožo Latvijos Rytuose, pastarosios atstovai nutraukė tuo klausimu derybas [...] ir po kiek laiko apsisprendė veržtis į Daugpilį tik kartu su Lenkija, kuri, tuo pasinaudodama, sustiprino Lietuvos izoliaciją, lyg apsupdama ją iš šiaurės.

Latvija ir Estija taip pat 1919 m. sutartinai įveikė nenorinčius iš Pabaltijo išsikraustyti vokiečių karinius dalinius ir bermontininkus. Nors Lietuva į kovas su jais jungėsi lėčiau ir silpniau, bet gruodžio 8 d. ji pasirašė su Latvija susitarimą, kuriame buvo numatyta, jog abi šalys pradės bendrus karinius veiksmus prieš bermontininkus, jei šie iki gruodžio 13 nebūtų pasitraukę iš Lietuvos [...]. Maždaug tuo metu bermontininkai pasitraukė, tad susitarimas nebuvo vykdomas, bet galbūt jis paskatino juos greičiau išsinešdinti.

Per Nepriklausomybės karus kovodamos su tais pačiais priešais, Baltijos šalys dar 1919 m. surengė net keturias valstybines (vyriausybės vadovų, užsienio reikalų ministrų ar kitų ministrų) konferencijas (Rygoje rugsėjo 10–12 d., Taline rugsėjo 14–15 d., Tartu rugsėjo 29–spalio 1 d., vėl Tartu lapkričio 10–20 d.), kuriose tartasi dėl sąjungos bei kitų bendrų reikalų. Kiekvieną iš jų paliudija mūsų leidinyje skelbiamas mažiausiai vienas autentiškas dokumentas [...]. Nė vienoje iš šių konferencijų nesitarta dėl bendros valstybės kūrimo, o tik dėl sąjungos. Jau pirmojoje (Rygos) konferencijoje buvo nuspręsta nesteigti „bendro valdymo organo“, o „dažnai“ rengti periodines „vyresniųjų valstybės atstovų“ „tarybas“ [...], t. y. pasitarimus. Bet, kita vertus, čia iš karto nuskambėjo tezė, kad Baltijos šalių susivienijimas turi būti glaudesnis nei „Entente cordiale“ (Širdinga santarvė). Glaudumo laipsnis, susivienijimo modelis vis dėlto nebuvo tiksliai ir detalai apibrėžtas.

Pati santarvės idėja nebuvo nei nauja, nei originali. Ji natūraliai plito visose valstybėse, susikūrusiose ar atsikūrusiose po Pirmojo pasaulinio karo. Taip pat suprantama, kad buvo nusitvertas karą laimėjusio, dar 1904–1907 m. susiformavusio Anglijos, Prancūzijos ir Rusijos bloko pavadinimas „Entente cordiale“, arba tiesiog Antantė. Jau 1920–1921 m. susikūrė Čekoslovakijos, Rumunijos ir Jugoslavijos susivienijimas – Mažoji Antantė, su kuria buvo susijusi Lenkija, 1921 m. sudariusi sąjunginę sutartį su Rumunija. 1934 m. atsirado Balkanų Antantė (Graikija, Rumunija, Turkija, Jugoslavija). Vienijimosi idėjos apėmė ir Baltijos šalis, kurias siejo tikrai ryškūs pavojai ir bendri interesai, tačiau kartu jas draskė ir nemaži prieštaravimai. Iš jų, žinoma, stipriausiai veikė Lenkijos–Lietuvos konfliktas, į kurį Latvija su Estija vengė kištis ir palaikyti Lietuvą Vilniaus klausimu; dažnai šiai buvo atsakoma nors ir įtaigiai, bet ne adekvačiai: esą jos negali paremti Lietuvos prieš Lenkiją, kaip neremia Suomijos prieš Švediją.

Lietuvių–latvių partizanų junginiai „Jutis“ ir „Vytis“

Noreika, Dainius. „Balys Vaičėnas: partizano asmuo ir kova“. In Partizano sąsiuviniai: Lokio rinktinės vado dienoraštis, laiškai, manifestaciniai tekstai, 20–29, 31. Vilnius, 2013.

[...] Abi šios Vyties būriui naujai subordinuotos grupės veikė tame pačiame miško masyve, Lietuvos Juodupės ir Latvijos Garsenės valsčių sandūroje. Lietuvoje miškas vadintas Gerbaliais, o Latvijos teritorijoje esanti miško dalis – Garsene arba Traku. Gerbalių miške stovyklavusią Gandžio grupę tuo metu sudarė iš viso 11 partizanų. Jie, kaip ir anksčiau minėtas Kuveikio-Karklo padalinys, iki 1945 m. sausio pradžios veikė kaip LLA Juodupės bataliono kovotojai, o pastarajam iširus priklausė Povilo Kumpicko-Abroskos būriui. 1946 m. birželio pradžioje, partizanams ginčo metu nušovus Kumpicką, Gandis su savo grupe prisijungė prie Vyties būrio. Tačiau jau nuo 1946 m. lapkričio sunkiai sužeistas Gandis apie keturis mėnesius slėpėsi Rokiškio vls. Akmenių kaime įrengtame bunkeryje, kol 1947 m. kovo 15 d. išduotas žuvo. Su vadu krito jį slaugiusi Aldona Diržytė-Vilnelė, partizanai Kostas Deksnys-Erelis, Konstantinas Dubauskas-Vilkas, Juozas Navickas-Stirna ir sodybos šeimininkai Ignas, Ona ir Valia Navikai. Likusieji grupės nariai, tarp kurių buvo Jonas Bulovas-Haubica, Juozas Bulovas-Iksas, Petras Andriuškevičius-Šiaučius ir dar keletas, 1948 m. birželį tapo Rokiškio apskrities partizanus suvienyti siekusios Algimanto apygardos Kunigaikščio Margio rinktinės partizanais.

Garsenės (Trako) miške besilaikiusi Silinio-Tėvo grupė iki 1945 m. pabaigos vadinosi Alūkstos partizanų pulko 2-ojo bataliono Garsenės kuopa, tačiau ir 1946 m. pavasarį joje kovojo dar 20 partizanų. Tarp jų buvo net devyni lietuviai (Obelių šilo kautynių dalyvis Kazys Radzevičius-Viršila, Antanas Čalkis-Antinas, Raišys-Čažas, broliai Antanas Šinkūnas-Prantišius ir Šinkūnas-Juozukas bei ketvertas kitų). Jų ryšių su Obelių krašto partizanais dėka latvių laisvės kovotojų padalinys, netekęs vadovybės Latvijoje, tapo lietuvių Vyties būrio dalimi. Garsenės grupė dažniausiai stovyklaudavo pasidalijusi į dvi dalis: vienai vadovavo Silinis-Tėvas, antroji klausė latvio Alfonso Dumbrio-Beržo ir lietuvio Stepono Mikulėno-Liūto įsakymų. Priešų kariuomenei krečiant miškus Lietuvoje, šie kovotojai padėdavo Lordo būriui surasti slėptuves Latvijos teritorijoje. 1946 m. rugsėjį Silinio-Tėvo grupė obeliečiams perdavė kulkosvaidį taip sustiprindama jų ginkluotę. Padalinių bendradarbiavimas tęsėsi ir po Silinio-Tėvo legalizacijos 1946 m. rudenį. „Tėvas stojo“, – rugsėjo 21 d. savo dienoraštyje įrašė Balys Vaičėnas (p. 42). Vadovavimą Garsenės grupei perėmė Dumbris-Beržas. Daugiau nei po metų – 1947 m. spalio 14 d., jis atvyks į Subatės apylinkėse vykstantį partizanų susirinkimą, kuriame bus suvienyti visi Šiaurės rytų Lietuvos ir Pietryčių Latvijos laisvės kovotojai.

1946 m. rudenį Obelių, Kriaunų, Juodupės ir Garsenės valsčių partizanus suvienijusiam Lordo vadovaujamam Vyties būriui prasidėjo itin sunkus laikotarpis: 1946 m. rugsėjo 4 d. žuvo Lordo pavaduotojas Kietis ir patyręs partizanas Kurkietis-Vaitėnas, rugsėjo 25 d. krito Kurkietis-Barzda, lapkričio 13 d. okupantai užpuolė ir sunaikino Subatės vls. Bebrenės miške įrengtą Vyties būrio bunkerį. Jį gindamas žuvo Kligys-Ažuolas, o kautynėse sužeistą Vaičėną-Sakalą okupantai susekė ir nužudė 1947 m. sausio 17 d. Skaudžias netektis išgyvenę ir žiemojimo vietą praradę Vyties būrio vyrai prieglobsčio ieškojo ūkininkų sodybose. Žaržojus-Prieauglis ir Krasauskas-Kukutis, grįžę į Lietuvą, apsigyveno Visdievų kaimo gyventojų seserų Onos Mikalkienės ir Adelės Talutytės bei Kazio Giparo sodybose. Lordas, Baltušis-Peperis ir Dručkus-Šernas nuėjo į Makutėno, Pupelio-Svoto ir Pupelio-Vadonio slėptuvę, kuri buvo įrengta pastarųjų tolimų

giminaičių, Jekabpilio apskr. Slatės vls. Lucanų kaimo gyventojų Jurio ir Emilijos Ruzgių sodyboje. Žiemodami čia Vyties būrio partizanai užmezgė nuolatinį ryšį su giliau Latvijos teritorijoje, miškuose tarp Pruodės ir Slatės besiformavusiu jungtiniu lietuvių ir latvių partizanų vienetu – būriu, kuris vadinosi *Jutis*.

Šio būrio kūrimosi pradžia siekė 1946 m. pavasarį, kuomet Lietuvos laisvės kovų savanorio sūnus Juozas Streikus-Darius (vėliau – Stumbras) pradėjo burti pavieniui besislapsčiusius sunaikintos Kazano-Siaubo kuopos partizanus. Pradžioje būrį sudarė vado brolis Izidorius Streikus-Girėnas, Jonas Bakšys-Dėdė ir Adolfas Varnas. Šiems vyrams stovyklaujant Lašinės valsčiuje, prie jų prisidėjo Adolfas Jarmolavičius ir Leonas Jarmokas. Partizanams perėjus į Pruodės valsčių, prisijungė pavieniui besislapstę Jonas Navickas-Kriaučius, Jonas Žideliūnas ir nuo mobilizacijos besislapstęs latvis Vytautas Ruzgis. Būrys išaugo, tačiau ruošdamiesi žiemai Jarmokas ir Žideliūnas įsirengė slėptuvę jau septintą dešimtį skaičiuojančios Pruodės valsčiaus gyventojos Daudžvardienės sodyboje, o Vytautas Ruzgis nuvedė Stumbrą, Streikų-Girėną, Bakšį-Dėdę, Varną ir Jarmolavičių į savo tėviškę – Lucanų kaimą, kur žiemojo ir jau minėti Vyties būrio vyrai.

Atėjus pavasariui, obeliečiai išėjo į Lietuvą, o Stumbro vyrai su Pupeliu-Svotu, Pupeliu-Vado niu ir Makutėnu toliau laikėsi Lucanų kaimo apylinkių miškuose. Šiuo laikotarpiu būrio nariais tapo dar du sodybos šeimininkų sūnūs Janis ir Petras Ruzgiai (buvę Latvijoje suformuotų vokiečių SS legionų kareiviai), jų sesuo Valentina bei jų pusbrolis iš Lietuvos Jurgis Maciulevičius. Prisijungė lenkų kilmės Latvijos gyventojas Voldemaras Drozdovskis-Voldė (vėliau – Studentas), o netrukus prisidėjo Juozapo Fričo-Jučio vadovaujama septynių kovotojų grupė: Janis Baltmanis-Apse, Petras Klimanis-Juzė, Arvydas Silinis-Volesas, Anna Kopytkova, Juozas Kudrinis (Kudriņš) ir partizanas pavarde Grabeklis. Latvių vadas Jutis sakėsi palaikęs ryšį su partizanais, kurie veikia rytiniame Dauguvos upės krante, ir galįs surinkti didelį kovotojų būrį. Bendru partizanų sutarimu, jungtinio būrio vadu išrinktas Jutis, jo pavaduotojais – Stumbras ir Janis Ruzgis.

Iki 1947 m. rudens į padalinį įstojo dar keliolika latvių laisvės kovotojų, kartais su partizanais kuriam laikui apsistodavo Streikų seserys Ona Streikutė-Rūta ir Valė Streikutė-Piemenaitė, Pupelių sesuo Elena Pupelytė-Valia ir Pupelio-Svoto žmona Irena Pupelienė-Jočytė. 1946–1947 m. jungtiniame lietuvių ir latvių būryje skirtingu metu ilgiau ar trumpiau laikėsi iš viso 37 žmonės. Siekdami padidinti konspiraciją ir palengvinti apsirūpinimą maistu, partizanai stovykladavo mažesnėmis grupėmis. Vadas Jutis su Janiu, Vytautu, Petru ir Valentina Ruzgiais laikėsi Asarės miške. Silinio-Voleso vadovaujama grupė, kurią sudarė Janis Luškovskis-Oskaras, Klimanis-Juzė, Juozas Kudrinis, ir likusieji latvių partizanai perėjo į Susėjos mišką. Stumbro vadovaujami būrio lietuviai sugrįžo į Pruodės mišką, tačiau daug judėdami pasiekdavo ir į Rytus nuo Daugpilio, Skrudalienos valsčiuje, gyvenusių Drozdovskio-Studento tėvų sodybą.

Būrio vado Jučio ir jo pavaduotojo Janio Ruzgio ryšių dėka buvo bandoma atkurti platesnę organizuoto antisovietinio pasipriešinimo struktūrą. Pažymėtina, kad visos Latvijos partizanus vienijanti rezistencijos organizacija niekuomet nebuvo sukurta, veikė tik regioninės pasipriešinimo organizacijos Kuržemėje ir Vidžemėje. Latgalos ir Sėlos partizanų vadovybė sunyko kartu su Latvijos tėvynės sargų susivienijimo sunaikinimu. Jučio būrio vadai pabandė tokią organizaciją atkurti. 1947 m. vasarą jie užmezgė ryšį su dešiniajame Dauguvos krante veikusiais partizanais. Netrukus į Jučio būrio stovyklą atvyko 8 Daugpilio krašto partizanai. Buvo sutarta palaikyti nuolatinį ryšį, o kariuomenės siautimų metu padėti kovos broliams surasti slapstymosi vietas savame veikimo rajone. Tuo pat laikotarpiu mėginta išplėsti antisovietinį pasipriešinimą ir tarp legaliai gyvenusių vietos visuomenės narių. Jučio būrio kovotojo Drozdovskio-Studento brolis Juljanas Drozdovskis įkūrė pagrindinę organizaciją „Mažoji Latvija“. Jos branduolį sudarė 16 legaliai gyvenusių

Daugpilio ir Skrudalienos krašto jaunuolių, kurie platino antisovietinius atsisaukimus, rinko ginklus, šaudmenis, ruošėsi diversijoms ir ilgalaikiams kovos veiksams prieš okupacinį režimą. Tačiau antisovietinio pasipriešinimo struktūros plėtros kryptį pakreipė Jučio žūtis. Jis krito 1947 m. rugsėjo 9 d. nuo būrio naujoko Eduardo Pleps atsitiktinai paleistos kulkos.

Žuvus Fričiui, partizanai vadu išrinko Stumbrą, kurio iniciatyva Jučio būrys buvo sujungtas su Lordo vadovaujamu Vyties būriu. Padalinių susijungimas įvyko 1947 m. spalio 11–20 d. Pruodės valsčiaus teritorijoje, per keturis kilometrus nuo Subatės miestelio. Ten įvykusiame susirinkime dalyvavo apie 40 partizanų. Amžininkų liudijimu, Stumbras pasiūlė visų būrių vyriausiu vadu išrinkti Lordą, nes jis turįs tarnybos policijoje patirties ir esąs labiau išsilavinęs už Stumbrą. Su šiuo pasiūlymu sutiko visi. Tuomet galutinai susiformavęs lietuvių ir latvių partizanų būrių junginys faktiškai tapo aukštesnio lygmens formuote – Vyties kuopa. Tapęs jos vadu, Balys Vaičenai-Lordas apžvelgė būsimojo veikimo ir veiksmų koordinavimo principus. Nurodė kiekvienam būriui laikytis tik savame veikimo rajone ir neiti ten, kur slapstosi kitas. Kovines operacijas ir turto rekvizicijas partizanams nurodė vykdyti už 10–15 kilometrų nuo stovyklavimo apylinkių. Taip pat įsakė susilaikyti nuo dažno alkoholio vartojimo, laikytis konspiracijos, neatskleisti gyventojams informacijos, kuri galėtų pakenkti partizanams. Naujasis vadas paaiškino, kad dėl saugumo bus vengiama rinktis į tokius susirinkimus, tačiau ryšys tarp būrių bus palaikomas betarpiškai arba talkinant lojaliems ryšininkams.

Pasibaigus posėdžiui partizanai išsiskirstė į žiemojimo vietas: Alūkstos apskrities Garsenės partizanų atstovai Dumbris-Beržas ir Alma Indans (Indāns) grįžo į savo veikimo rajoną; Janio Ruzgio grupė (Petras, Vytautas, Valentina Ruzgiai ir Atis Bilturs (Biltauers)-August patraukė į Jekabpilio apskr. Slatės vls. Malcesės mišką; Silinio-Voleso grupė (Luškovskis-Oskaras, Klimanis-Juzė, Baltmanis-Apse ir Kopytkova) nuėjo Jekabpilio apskr. Susėjos vls. Dignajos miško link; Vaičėno-Edzko vadovaujami partizanai (Vaičenai-Centas, Garnelis-Šarkis, Alfredas Garnelis-Čigonas ir Steponas Krapas-Draugelis) pasuko Lietuvon, į Aleksandavėlės apylinkes. Likusieji, dar pabuvę Pruodės miške iki spalio pabaigos, išsisklaidė Latvijos ūkininkų sodybose. Lordas 1947–1948 m. žiemą praleido Alūkstos apskr. Bebrenės vls. Malkanų kaimo gyventojos Lynės Grotanės (Līne Grotane) namuose įrengtame bunkeryje su Alejūnu-Bandele, Baltušiu-Peperiu, Jarmolavičiumi, Pupeliu-Vadoniu ir Pupeliu-Svotu. Tai buvo paskutinė Lordo žiema įprastuose Vyties būrio veikimo plotuose. Jau kitą žiemą jis praleis Zarasų ir Švenčionių apskričių paribyje ošiačioje Ažvinčių girioje būdamas Vytauto apygardos Lokio rinktinės štabo nariu. [...]

Lokio rinktinėje

1948 m. pabaigoje Lietuvoje prasidėjęs trečiasis partizaninio karo laikotarpis pasižymėjo didžiausiu organizuotumu. Partizanų vienijimosi kulminacija tapo visos Lietuvos partizanų vadų susirinkimas, kurio metu buvo įkurta LLKS Taryba, paskelbusi 1949 m. vasario 16-osios deklaraciją. Kaip tik 1948 m. Balio Vaičėno vadovaujama jungtinė lietuvių ir latvių partizanų sudaryta Vyties kuopa taip pat tapo vieningo Lietuvos antisovietinio pagrindžio dalimi. Tai buvo nemenkas posūkis ir paties Balio Vaičėno biografijoje. Netrukus jis iš kuopos vado pareigų pakils į rinktinės ir apygardos štabo lygmenį.

Jau 1948 m. vasaros pradžioje ryšį su Obelių krašto laisvės kovotojais užmezgė Šiaurės rytų Lietuvos partizanų veiklą centralizavusi Vytauto apygardos Lokio rinktinė, vadovaujama Prano Račinsko-Žaibo. [...]

1948 m. spalį per patikimus ryšininkus Žaibas išsiuntė Liubartui LLA programą, partizanų priesaikos tekstą, veiklos instrukcijas ir Lokio rinktinės sąskrydžių protokolų nuorašus. Tačiau svarbiausia instrukcija buvo pavedimas tarpininkauti užmezgant Vytauto apygardos vadovybės ryšį su Latvijos antisovietinio pagrindžio vadovybe. Pastarąją užduotį įvykdyti nebuvo paprasta. Tuo metu Latgaloje ir Sėloje veikė tik autonomiški partizanų būriai ar pavieniai rezistentai. Dalis jų – jau minėti Garsenės, Slatės, Pruodės ir Skrudalienos partizanai – šliejosi prie lietuvių ir dar 1946–1947 m. laikotarpiu tapo Balio Vaičėno vadovaujamos Vyties kuopos nariais. Deja, netrukus ir šiuos padalinius išretino kovotojų žūtys: 1948 m. kovo 9 d. buvo sunaikinta Janio Ruzgio vadovaujama grupė (Vytautas Ruzgis, Valentina Ruzgis ir Atis Bilturs (Biltuers)-Petr); 1948 m. balandį krito Garsenės būrio vadas Dumbris-Beržas. 1948 m. gruodžio 7 d. žuvo Drozdovskis-Studentas ir su juo stovyklavę Janis Ciriš-Janka, Izidorius Jočys-Dzidkus, Varnas ir Jarmolavičius. Likusieji latvių partizanai, pasklidę pavieniui slapstytis Alūkostos apskrities miškuose, ilgainiui žuvo arba buvo suimti. Taigi, 1948 m. rudenį Liubarto vadovaujamos kuopos partizanams Latvijos laisvės kovotojų teko ieškoti jau toliau nuo Lietuvos – Jekabpilio apskrityje.

Netrukus buvo užmegztas ryšys su Saukos ir Aknystos valsčiuose veikusiu būriu, kurį sudarė 13 kovotojų. Jo vadas Martinis (Martiš) Pokliavinskis-Viesturs, buvęs Latvijos kariuomenės viršila ir aizsargas (šaulys), 1941 m. birželio sukilimo dalyvis, 1945 m. rudenį ėjęs Latvijos tėvynės sargų susivienijimo 2-osios divizijos Jekabpilio pulko vado pareigas, aptariamam laikotarpiu taip pat ieškojo būdų susisiekti su lietuvių partizanais. Amžininkų liudijimu, jis žinojo, kad Latvijoje veikiantys lietuviai „yra ypač aktyvūs kovoje su sovietų režimu“. 1949 m. balandį Garsenės miške vykusiame susitikime su Vyties kuopos atstovais latviai sužinojo, kad Lietuvoje, kitaip nei Latvijoje, vis dar aktyviai veikia centralizuoto pagrindžio vadovybės štabai, leidžiama antisovietinė spauda. Lietuviai parodė du mašinėle atspausdintus atsišaukimus. Nutarta, jog padalinių ryšį palaikys Vyties kuopos partizanas Šinkūnas-Juozukas, anksčiau kovojęs Garsenės būryje ir kurį laiką veikęs su Viesturs vadovaujamais partizanais. Šiame susitikime Vyties kuopą atstovavo jau ne Balys Vaičėnas, bet naujasis jos vadas Stumbras. Tuo metu Liubartas buvo jau Lokio rinktinės štabo narys. [...]

Birutės būrio vadu iš pradžių buvo paskirtas Stumbras, pavaduotoju – jo brolis Streikus-Girėnas. Stumbrui vykdant kuopos vado pareigas, Birutės būrio vadu buvo paskirtas Girėnas, o jo pavaduotoju Albinas Dručkus-Sūnus. Būryje taip pat laikėsi Streikų seserys Ona ir Valė. Šiam būriui suteiktas Birutės vardas – toks pats, kokiu vadinosi vienas iš buvusios Kazano-Siaubo kuopos būrių, – liudija, kad jis atstovavo Siaubo kuopos, su kuria buvo glaudžiai susijusi Juozo ir Izidoriaus Streikų partizaninės kovos pradžia, vienetų tradicijai. 1949 m. sausį formaliai atkurtam Birutės būriui buvo patikėta buvusio jungtinio lietuvių ir latvių partizanų Jučio būrio teritorija – Latvijos miškai tarp Pruodės ir Bebrėnės. [...].

Naujausi latvių vaikų literatūros vertimai Lietuvoje

Vaisvalavičienė, Kristina. „Latvių vaikų literatūros vertimai Lietuvoje naujaisiais laikais“. *Rubinitis* 3(87) (2018).

XX a. devintojo dešimtmečio antrojoje pusėje, kilus atgimimo bangai, susidomėjimas latvių kultūra ėmė augti, dvasinio įkvėpimo imta ieškoti baltų istorijoje, kultūroje, suskasta mokytis latvių kalbos, dainų. Tikru spindulėliu šiuo pervartų laikotarpiu tapo literatūrologo Silvestro Gaižiūno publikacijos XX a. devintojo dešimtmečio lietuvių vaikų periodinėje spaudoje. 1988–1989 m. „Lietuvos pionierių“ buvo skyrelis „Kelionės po Latviją“, kuris supažindino vaikus su Latvijos

istorija, regionais, literatūra. Šiame laikraštyje ir žurnale „Žvaigždutė“ išspausdintais Aspazijos, Auseklio, Rūdolfo Blaumanio, Anos Brigaderės, Karlio Skalbės tekstų vertimais bandyta reabilituoti kadaise užšešėliuotas ar nuslėptas šių rašytojų menines intencijas. Su ypatinga meile pasitiktą Aspazijos lopšinė „Svirpliuko Kalėdos“ („Circeniša Ziemassvētki“) – ji visus sujaudino Rygos kino studijoje sukurtame kino filme „Ilga kelionė per kopas“ (1980–1981). Latvių literatūros vaikams vertimų istoriją praturtino poetas Sigitas Geda, 1987 m. išvertęs Vytauto Liūdeno (1937–2010) eilėraščių knygą *Šaunūs vyrai tie meldukai* (*Meldru puikas, meldru vīri*, 1981) ir latvių poietinės kūrybos vaikams rinkinį *Vaikystės rytmetėliai* (1988). Daugelis V. Liūdeno knygelės eilėraščių Latvijoje yra tapę dainelėmis, o skruzdėlytė Tipa – ir animacinio filmuko heroje. Į knygą *Vaikystės rytmetėliai*, kurią S. Geda vertė iš rusų kalbos, įtraukta ne tik žymiausių Latvijos poetų eilėraščių vaikams, bet ir liaudies dainelių, žaidinimų, skaičiuočių, lopšinių. Šios knygos buvo ir iki šiol tebėra vienintelės latvių vaikų poezijos vertimų knygos Lietuvoje. 1989 m. poetas parengė pirmąjį ir kol kas vienintelį latvių liaudies dainų poetinio vertimo rinkinį *Lekia mano žirgelis*.

Sunkūs, ekonominių ir psichologinių išbandymų kupini pirmieji nepriklausomos valstybės metai atsiliepė ir literatūros vertimams. Daugelis senųjų vertimo kryptų nebetiko, naujos ne taip greitai formavosi. Kaip vieną iš tokių vėluojančių „naujienu“ galima paminėti 1990 m. Lietuvoje pasirodžiusį Andrio Purinio (g. 1950) romano *Aukso voras juokiasi* (*Zelta zirneklis smejas*, 1981), skirtą vyresniesiems paaugliams ir jaunimui, vertimą (vertė Bronė Balčienė). Kūrinyje analizuojami socializmu nusivylusios ir moralinį nuosmukį patiriančioje visuomenėje užaugusios latvių jaunosios kartos bandymai surasti savo kelią. [...]

XX a. dešimtajame dešimtmetyje išleista istorinės tematikos knygų, kurių autoriai jau išbandytomis priemonėmis gaivino istorinę baltų genčių kovos už nepriklausomybę atmintį. Vyresniesiems paaugliams patrauklios galėjo pasirodyti 1990 m. Laimono Radzinio išverstos rašytojo Laimonio Puro (1922–2016) istorinių romanų serijos knygos *Liepsnojantis piliakalnis* (I) (*Degošais pilskalns*, 1962) ir *Kryžius virš piliakalnio* (II) (*Krusts virs pilskalna*, 1972). Romanuose pasakojama apie Lietuvos pasienyje vykusias žiemgalių ir žemaičių kovas su kryžiuočiais, žiemgalių kunigaikščio Namėjo žygius, įtaigiai atkuriamas gyvenimas, kadaise vykęs greta istorinę atmintį saugančių piliakalnių. Tačiau istorinių įvykių ir veikėjų gausa negalėjo ilgai išlaikyti skaitytojų dėmesio, tad dar dvi šio ciklo dalys liko neišverstos. Bet tokia literatūra visais laikais randa skaitytojų – 1992 m. išleistas Renatos Zajančkauskaitės verstas panašios tematikos rašytojo Vilio Zemgaro (1899–1988) istorinis romanas *Kai bunda bronzą* (*Kad mostas bronzā*, 1984).

Su išeivijos rašytojų kūrybos banga 1990 m. Lietuvoje pasirodė Janio Jaunsudrabino (1877–1962) vaikystės prisiminimų knygos *Baltoji knyga* (vert. į liet. k. 1959 m.) tęsinys *Žalioji knyga* (*Zaļā grāmata*, 1950–1951), kurį žymusis rašytojas sukūrė po Antrojo pasaulinio karo, gyvendamas emigracijoje (Vokietijoje). Šio kūrinio istorija unikali tuo, kad knyga okupuotoje šalyje buvo išleista 1950 m., nepaisant rašytojo pasitraukimo į Vakarus. Taip sovietų valdžia bandė papirkti latvių literatūros autoritetą ir susigražinti jį į Latviją. Knygą apie netoli nuo Lietuvos sienos užaugusio Jancio mokyklinius gyvenimo metus, paaugliškus atradimus, meilę ir darbą į lietuvių kalbą išvertė Henrikas Čigriejus.

Šiuo skurdoku latvių vaikų literatūros vertimų prasme dešimtmečiu jaunesniesiems skaitytojams ir ikimokyklinukams išleista latvių liaudies pasakų rinkinių (*Latvių liaudies pasakos*, 1992, *Gražiausios latvių pasakos*, 1996), kai kurie jų buvo kartojami iš ankstesnių leidimų. 1997 m. pakartota ir K. Skalbės (1879–1945) literatūrinių pasakų rinktinė *Aukso obelis* (1 leid. 1938 m.), kurią papildė vertėjos Onos Borutienės dukters Eglės Borutaitės-Makariūnienės straipsnis apie tėvų ryšius su Latvija. 1993 m. išleistas dar vienas lietuvių skaitytojų itin pamėgtą *Pasakų apie gėles* (vert. į

liet. k. 1969 m.) autorės Anos Saksės literatūrinių pasakų rinkinys *Milžino šauksmas* (vert. R. Zajančkauskaitė). Į rinktinę, skirtą pradinių klasių mokiniams, pateko ir kai kurios pasakos iš ankstesnės knygos.

Įkvėpti prasidėjusio naujojo tūkstantmečio ir nuo ekonominės krizės atsigaunantys leidėjai pamažu ėmė darytis naujų knygų, naujų vertimų. Didėjo ir latvių literatūros vertimų poreikis. Net penkiose Lietuvos aukštosiose mokyklose į lituanistikos programas vis dar buvo įtraukta latvių kalba, kai kur – ir latvių literatūra. Buvo plėtojamos studentų mainų programos. Kalbėta, kad antrosios baltų kalbos galėtų mokytis bent jau pasienio mokyklų mokiniai. Pajutęs latvių literatūros jaunimui vertimų stygių, XX a. paskutinių dešimtmečių rašytojų kūrybos panoramą bandė atskleisti baltistas, latvių kalbos dėstytojas, Vytauto Didžiojo universiteto Letonikos centro vadovas Alvydas Butkus. Jis išvertė ir 2001 m. savo įkurtoje leidykloje išleido latvių prozos rinktinę *Namas su kiškio ausimis*. Į ją įtraukta po 1–3 kūrinius iš Viktoro Lagzdinio (1926–2008), Vijos Upmalės (1932–1996), Dagnijos Zigmontės (1932–1997), Janio Baltvilko (1944–2003), A. Purinio, Lienytės Mednės (g. 1956), Andros Neiburgos (g. 1957), Nelijos Kovalevskos (g. 1958), Evos Rubenės (g. 1962) ir Rudytės Kalpinios (g. 1966) kūrybos. Tie kūriniai buvo ir tebėra vienintelė daugelio šių autorių publikacija lietuvių kalba. Bet vertėjo siekis kompensuoti latvių literatūros vertimų vaikams ir jaunimui trūkumą ir į vieną knygą sudėti kuo platesnį spektrą kūrinių nevisiškai pasiteisino – rinkinys sulaukė kritikos dėl nevienalyčio adresato ir skirtingos meninės kūrinių vertės. [...]

Iš visų minėtoje rinktinėje pristatytų autorių vėlesnėje Lietuvos kultūrinėje spaudoje ar knygoje pasirodė tik dar vienas kitas suaugusiesiems skirtas J. Baltvilko ir A. Neiburgos kūrinys. Gamtininko, rašytojo J. Baltvilko vardas Latvijoje neatsiejamas nuo vaikų literatūros – vaikams išleista jo 12 poezijos, 17 prozos ir mokslo populiarinimo knygų. Beje, 1984 m. jis sudarė ir į latvių kalbą išvertė lietuvių liaudies dainelių rinkinį *Šoka kiškis, šoka lapė (Danco žaķis, danco lapsa)*. Nuo 2005 m. J. Baltvilko premija kas vasarą teikiama geriausio latvių vaikų literatūros kūrinio autoriui. Deja, Lietuvoje šio rašytojo kūrybos vis dar nepažįstame, nors apie jo vardo premiją esame girdėję ir net ją gavę.

Maždaug nuo 2005 m. latvių vaikų literatūros vertimus pradėjo leisti ir didžiosios Lietuvos leidyklos „Vaga“, „Alma littera“, „Niekio rimto“ ir kt., nors tai daryta labai atsargiai. Buvo išleistos kelios laiko jau patikrintos ir į lietuvių kultūrą šaknis vis giliau leidžiančios knygos – pakartotos A. Saksės *Pasakos apie gėles* (2005, 2014), pasirodė R. Zajančkauskaitės naujai išverstų K. Skalbės literatūrinių pasakų rinktinė *Pasakos* (2007). Pasitikėjimą šiais kūriniais kėlė ir vis nauji šių knygų leidimai Latvijoje bei amžiaus prasme neapibrėžtas adresatas.

Įvairiopam adresatui skirta ir Latvijos atsiminimų literatūros žanro tradiciją tęsianti žymios latvių poetės, dramaturgės Maros Zalytės (g. 1952) romano *Penki pirštai (Pieci pirksti)*, 2013) pirmoji knyga, kurią 2016 m. išvertė poetė, literatūrologė Erika Drungytė. Lietuvos tremtinių vaikystės atsiminimais paremtus romanus atradę aukštesniųjų klasių moksleiviai drąsiai gali imti šią knygą į rankas – ji prilyginama geriausiems šio žanro latvių autorių Dokų Ačio, Ernesto Birznieko-Upyčio, J. Jaunsudrabinio ir kt. kūriniams. Romane atskleidžiamas XX a. septintojo dešimtmečio sovietinės Latvijos gyvenimas – toks, kokį pamatė, bandė suprasti ir jame prisitaikyti iš tremties į Latviją su šeima grįžusi penkiametė mergaitė. Sulaukusi didelio skaitytojų pripažinimo, literatūrinių apdovanojimų, 2018 m. autorė parašė antrąją šios knygos dalį *Rojaus paukščiai (Paradīzes putni)*. Tikėkimės, kad knygos tęsinys pasieks ir Lietuvos skaitytojus.

Naują posūkį į šiuolaikinę latvių vaikų ir paauglių literatūrą žymi 2006 m. Dzintros Elgos Irbytės išversta žinomo vaikų rašytojo, vaikų periodinių leidinių redaktoriaus Mario Rungulio (g. 1950) apysaka *Širdelių salos (Sirsniņsalas)*, 2004). Jos siužetas klasikinis, bet paremtas ne teorijomis, o gy-

venimu – penkiolikmetė Lyva bando atsiriboti nuo suaugusiųjų kontrolės, peržengti raudonas linijas, mėgautis tariama laisve ir nuo realybės nutolusiomis svajonėmis ir tuo pat metu ilgisi paramos, supratimo, saugumo. [...]

Dar vieną jauniems paaugliams skirtą apysaką *Neteisingo gyvenimo mokykla* (*Nepareizasis gyvenimo mokykla*, 2008), apdovanotą Latvijos rašytojų sąjungos premija, 2015 m. išleido leidykla „Dominicus Lituanus“. Tai jaunos rašytojos, dokumentinių filmų kūrėjos Mairos Duobelės (g. 1976), šiuo metu gyvenančios Suomijoje, debiutinė knyga. Joje atskleidžiamas šiuolaikinio Latvijos kaimo vaikų gyvenimas, pagrindinės kūrinio veikėjos Mėtos, avarijoje netekusios tėvo, bandymas susivokti jausmuose, santykiuose su mama ir bendraamžiais – jaunesniu pusbroliu Mareku ir vyresniu mamos draugės sūnumi Gintu. Pasirinkusi skirtingo amžiaus veikėjus, autorė įtikinamai išryškina kiekvieno jų mąstymo, elgesio skirtumus. Pasitelkus mergaitės auginamų gyvūnų stebėjimo pavyzdį kūrinio sumanymui sprendžiamas vaikų supažindinimas su lytiškumo, gimimo ir mirties temomis. Kuriami dialogai tokie gyvi ir atpažįstami, tarsi veiksmas vykėtų čia pat, skaitytojo kambaryje. Vizualaus ir dinamiško pasakojimo nėra akimirkos nesutrikdo sklandus vertėjos Giedrės Šlapelytės vertimas. Knyga buvo išsamiai ir įžvalgiai išanalizuota lietuvių literatūrologės Loretos Jakonytės recenzijoje.

Tikrų latvių vaikų literatūros įvykiu Lietuvoje per pastarąjį dvidešimtmetį galima laikyti 2003 m. Vilmos Kaladytės išverstą ir pirmą kartą vaikų literatūros leidyklos „Niekas rimto“ istorijoje išleistą latvių rašytojo knygą – Jurio Zvirgzdinio (g. 1941) pasaką *Tobijo paistalai* (*Tobiasa blēņu stāsti*, 2003). Knygos, skirtos 6–9 metų vaikams, sėkmę lėmė daug veiksnių: ir vieno veikėjo – mielo, juokingo, vaikams artimo pliusinio meškiuko – išryškinimas kūrinio centre, ir įsimenantis keistas vardas, ir latvių dailininkės Signės Ērmanės-Litvinos spalvingos iliustracijos, ir kokybiškas leidimas, o svarbiausia – tekstas, kupinas žaismingų akibrokštų, savitos logikos, filosofijos, kalbinių ir vaizdinių asociacijų, paaiškinančių išorinių ir vidinių daiktų ir reiškinių savybių ryšį. Istorijos veikėjų Rašytojo ir meškiuko pokalbiai apie knygų rašymą skatina vaikus šiek tiek atsitraukti nuo pasakos tikrovės ir susipažinti su teksto kūrimo procesu, žodžių reikšmėmis, taip pat suvokti, kad pasakos kūrimo dalyviais gali būti ir jie patys. Toks motyvas lietuvių skaitytojams gerai pažįstamas iš Donaldo Bisseto pasakų apie Tigrą. Rašytojo ir jo kuriamų veikėjų dialogo temą knygoje *Naktiniai laikrodžių pasivaikščiojimai* (*Pulksteņu nakts gaitas*, 1997) naudojo ir kita žymi, bet lietuviams dar nepažįstama latvių vaikų rašytoja Mara Cielena (g. 1954).

Ko gero, dar didesnis įvykis aptariamo laikotarpio vaikų literatūros pasaulyje buvo 2006 m. išleistas Imanto Zieduonio pasakų knygos *Spalvotosios pasakos* (*Krāsainās pasakas*, 1973) vertimas. Vertėjui Arvydui Valioniui būtų pakakę išversti šią vienintelę knygą ir jis būtų minimas iš kartos į kartą. Nors knygą išleido nedidelė leidykla („Pasviręs pasaulis“), jos viršelis plonas, o įrišimas ne itin patogus, šio leidinio savo vaikams ir sau aktyvios mamos ieško bukinistų lentynose ir antikvariatuose. Iš tiesų knygelė buvo skirta toli gražu ne vien vaikams – joje, kaip ir ankstesnėje rašytojo knygoje *Meškiukų pasakos* (vert. į liet. k. 1984 m.), absurdo poetika, alegorijos ir į tekstą įpintos anų laikų realijos davė peno to meto socialinių ir politinių negerovių apmąstymams. Ne visos šios realijos yra išblukusios ar nesuprantamos. Net atvirkščiai – kai kurios jų tampa dar ryškesnės ir aktualesnės. Spalvos I. Zieduonio pasakose asociatyviai susiejamos su daiktų, žmonių, reiškinių, elgesio, mąstymo, jausmų įvairove, kuri pasaulį daro tokį nepakartojamą, kuri leidžia pasirinkti, kas gera, o kas bloga, kas tikra, o kas apgaulė. Tiesa, kai kuriuose kūriniuose laisvai besiliejančią asociatyvų rašytojo sąmonės srautą nekantriam skaitytojui ar klausytojui ne taip lengva atlaikyti, bet jį atperka netikėti sugretinimai, humoras. Vietomis grubus ir stačiokiškas, vietomis švelnus ir lyriškas, vietomis išdykėliškas pasakojimo tonas labai artimas latvių tautosakos stilistikai. Už šią

knygą rašytojas 1976 m. buvo apdovanotas Hanso Christiano Anderseno garbės diplomu. Latvijoje ši knyga perleidžiama kas 3–4 metai, ji yra išversta į rusų, italų, prancūzų, anglų ir kt. kalbas. Spalvų tematika leidžia pasireikšti vis kitai dailininkų kartai. Lietuvišką leidimą iliustravo Eglė Gelažiūtė-Petrauskienė.

Pastarąjį dešimtmetį regime vis intensyvėjantį latvių vaikų literatūros „importą“ į Lietuvą. Be jau minėtų knygų, buvo išleisti ir dar keli šiuolaikinių latvių rašytojų kūriniai vaikams ir jaunesniems paaugliams: 2005 m. B. Balčienė išvertė Vladimiro Kaijako (1930–2013) nykštukų nuotykių romaną *Juodasis kamuolys* (*Melnais Kamols–amols–mols*, 2003), 2013 m. – Rutos Skrebelės (g. 1967) apsakymą *Janio B. dienoraštis* (*Palaidnību karaļa Jāņa B. dienasgrāmata*, 2012), 2014 m. – Vitos Štelmaherės (g. 1965) pasaką-apsaką ikimokyklinukams ir pradinukams *Piglos istorijos: nuotykių praisideda* (*Piglas stāsti*, 2012). Literatūrologė Laura Laurušaitė 2010 m. išvertė dailininko, scenaristo, prodiuserio Mario Putninio (g. 1950) nuotykinę pasaką *Laukiniai pyragai: Pietų jūros pasaka* (*Mežonīgie pīrāgi: Dienvidjūras pasaka*, 2003). Džiugu, kad vertimų yra – šios knygos gal ir įtraukė, gal ir prajuokino, gal ko ir pamokė savo skaitytojus, bet kyla abejonų, ar jas galima laikyti įvykiais, kurie palietė kokią vidinę baltiškosios kaimynystės stygą lietuvių skaitytojų sąmonėje. Renkantis kūrinius vertimams turbūt ir apie tai reikėtų galvoti.

Iš paminėtų knygų menine ir turinio prasme vertingiausias M. Putninio darbas. Jo originalumą lemia kelių neišsemiamų ir nenusibostančių temų – nuotykinės, kelionių ir kulinarinės – sulydymas į vieną kulinarinį literatūros nuotyki. Latvijoje šis lydinys atliepia tam tikrą šio dešimtmečio literatūrinės mados tendenciją – viena po kitos leidžiamos su maisto ruošimu susijusios rašytojų knygos. Knyga *Laukiniai pyragai* ir Latvijos, ir Lietuvos literatūrologus džiugino rašytojo išradingumu, šmaikštumu, juoduoju humoru, taikliais ir išraiškingais veikėjų vardais ir charakteriais, detaliais aprašymais ir turtingu žodynu. Pasak literatūrologės Ilzės Stikanės, stebėdamas šiame kūrinyje vaizduojamą aplinkos, veikėjų ir įvykių margumą, skaitytojas kartu su autoriumi džiaugiasi pasaulio įvairove, turtingumu, jaučia nuotykių dvasią, ilgisi romantikos, susipažįsta su sudėtingais žmonių tarpusavio santykiais. Panašiai šį kūrinių įvertino ir L. Jakonytė savo atsiliepime apie knygos vertimą į lietuvių kalbą. Pasak literatūrologės, šia knyga žavisi ir suaugusieji, nes jiems daug lengviau nei vaikams atpažinti ir suprasti sodrų, daugiaprasmį humorą, gausias asociacijas ir intertekstualumą. Kūrinio kalba itin turtinga – tai turėjęs būti įdomus „patiekalas“ vertėjai, „skanus“ darbas redaktoriams ir recenzentams. Įdomu būtų sužinoti, ar vaikams ši porcija nepasirodė per didelė? Kita vertus, matyt, knyga sulaukė sėkmės – be šios, Latvijoje išleistos dar trys M. Putninio kulinarinės pasakos.

Aptariamam laikotarpiui pasirodė ir naujų latvių liaudies pasakų knygų. Populiari buvusi nedidelė B. Balčienės versta trumpų latvių liaudies pasakų rinktinė *Gražiausios mano vaikystės pasakos* (*Manas bērības skaistākās pasakas*, 2005), kuriai žavesio suteikė šiltos latvių dailininkės Agijos Stakos iliustracijos, neužgožiančios pačių pasakų, jas papildančios. Knygos leidimą „Alma littera“ kartojo net trejus metus iš eilės – 2007, 2008 ir 2009 m. Bet ir ši knygelė jau prispausta nemažos krūvos naujų ryškiaspalvių knygų, o latvių tautosakos vertimų išsiilgę skaitytojai patys ėmėsi iniciatyvos savo jėgomis ir lėšomis jų parūpinti. Štai 2018 m. vasarą buvo pristatyta Lietuvos latvio, ilgamečio pedagogo Alfredo Strato sudaryta ir išversta knyga *Šimtas latvių liaudies pasakų*. Ją autorius skyrė Lietuvos ir Latvijos šimtmečio jubiliejams. Pasakas iliustravo Naujosios Akmenės dailės studijos mokiniai.

Pastaraisiais metais pasirodė ir daugiau tokių individualių kūrybinių projektų, įtraukiančių vaikus į žodines ar menines latvių literatūros ar tautosakos interpretacijas. Jose ne tiek svarbi vertimo kokybė, kiek tikslinės grupės socialinio ir kultūrinio aktyvumo skatinimas. Dauguma šių projektų lokalūs, kviečiantys stiprinti baltiškąją tapatybę. Vienas unikalesnių – 2014 m. Panevėžio

vaikų dienos užimtumo centro organizuotas kultūrinės socializacijos projektas, kurio metu į lietuvių ir romų kalbas buvo išversta ir nedideliu tiražu rėmėjų lėšomis išleista tarpukario latvių rašytojo, moderniosios novelės meistro Eriko Adamsono (1907–1946) eiliuota poema vaikams *Čigonaitė Ringla. Čhajori Ringla (Čigānmeitēns Ringla, 1939)*. Tarpukariu liaudies pasakų motyvais sukurtos eiliuotos poemėlės vaikams buvo labai populiarios. Anot latvių literatūrologo Jazepo Osmanio, poetinės formos požiūriu ši E. Adamsono poema – vienas ryškiausių tuo metu pasirodžiusių šio žanro kūrinių. Latvijoje ji perleista net du kartus (1968, 2003), pagal ją sukurtas spalvingas muzikinis spektaklis. Kūrinys unikalus tuo, kad jame nėra jokio stereotipinio neigiamo romų vertinimo, stebėjimosi jų gyvenimo būdu ar išvaizda. Veikia – grožėjimasis jų artimumu gamtai, jų šeimos santykiais, laisve. Poemos herojė, smalsi mergaitė Ringla, išgirdusi senos romės pasaką apie miške gyvenantį lokį, pas kuri nuo medaus ir meduolių stalias lūžta, pabėga ir patraukia Medaus dvaro ieškoti. Įveikusi įvairias kliūtis, atlikusi daug naudingų darbų, suranda tai, ko ieškojusi. Dvare prabuvusi iki pavasario, ji vėl susitinka su keliaujančia savo šeima ir... neišgirsta jokio moralo dėl paslaptingo dingimo. Atvirkščiai, tėtis Lutis išmintingai primena, jog, kad ir kur tu beklajotum, namai, tėvai, senelė visuomet tavęs lauks. Tema aktuali. Būtų puiku, jei panašių kūrinių surastų ir Lietuvos vaikams pasiūlytų profesionalūs literatūros vertėjai. [...]

Latvijos lietuvių šnektos paribio tarmių plote

Garšva, Kazimieras. „Latvijos lietuvių šnektos paribio tarmių plote“. *Gimtasai kraštas* 6 (2013): 6–11.

Įvadas. Terminas *Latvijos lietuvių šnektos* yra labai sąlyginis, kadangi straipsnyje kalbama daugiausia apie laikus, kai Latvijos valstybės dar nebuvo, bet jau buvo latviai, kurie su lietuviais gyveno Kurše, Vitebsko srityje ir t. t. Bet terminas *Latvijos lietuviai* yra galbūt aiškesnis negu šiauriniai lietuviai, kuris gali pasirodyti dar labiau neaiškus ir dviprasmiškas.

Aprašant šiaurinių lietuvių istoriją, negalima laikyti dabartinių Latvijos ribų ir moksliniu požiūriu nereikia to daryti. Tokiu atveju net pažeistume ir latvių, ir lietuvių interesus, nes abi tautos pretendavo į didesnes etnines teritorijas negu turi dabar. Seniau valstybių padalijimai buvo kitokie, ir senieji lietuviai gyveno pagal to meto, o ne dabartinę tvarką. Jų migracija priklausė nuo ankstesnių valstybės padalijimų: tai yra aprašęs šio straipsnio autorius, tai akivaizdžiai įrodyta naujoje A. Adamkovičiaus disertacijoje.

Maždaug 4000 metų lietuvių ir latvių protėviai kalbėjo viena (rytų baltų) kalba ir tris kartus mažiau laiko (apie 1300 metų) kalba skirtingomis (bet giminiškomis ir artimiausiomis pasaulyje) kalbomis. Dėl kirčio atitraukimo, galūnių redukcijos, leksikos skolinių su pagrindiniu latvių kalbos plotu besiribojančios lietuvių kalbos tarmės ir šnektos yra daug artimesnės latvių kalbai negu nutolusios nuo jų per 100 ir daugiau kilometrų.

Penkios ryškios fonetikos ypatybės sieja rytų baltus ar gretimas jų tarmes su vakarų baltais, iš jų keturios fonetikos ypatybės yra lietuvių kalboje ir dvi – latvių kalboje. Senieji dvigarsiai *an, en, in, un*, kartais ir minkštieji *k', g'* išliko lietuvių, prūsų, kuršių, žiemgalių, sėlių kalbose (šis pavyzdys liudytų ir kitą dėsni – jei ta pati kalbos ypatybė buvo, pavyzdžiui, prūsų ir sėlių kalbose, tarp jų buvusiose kuršių, žiemgalių kalbose ta ypatybė irgi galėjo išlikti). Trumpuosius balsius *i, u* platino į *ę, o* prūsai, kuršiai, vakarų žemaičiai, šiaurės panevėžiškiai, plg. jų *kèt* „kiti“, *bòs* „bus“. Kitos baltų kalbos (jotvingiai, prūsai, kuršiai, žiemgaliai, sėliai, latviai) vietoj lietuvių *š, ž* greičiausiai tarė *s, z*.

Galūnes trumpino prūsai, latviai, kuršiai, vėliau ir žiemgaliai, šiaurės žemaičiai, šiaurės panevėžiškiai, plg. pr., la. *labs* „geras“, pr., la. *gandars* „gandras“, š. pan. *ganders* „gandras“ ir t. t.

Latvių ir lietuvių tarmių ribos iš dalies sutampa. Latvių kalbos sėliškąją patarmę Lietuvos pusėje pratęsia kupiškėnai, didesnio ploto uteniškiai ir vilniškiai, kuršiškąją patarmę – kretingiškiai. Atsižvelgiant į ilgiausius karus, marus, gyventojų kraustymąsi, galima tik stebėtis, kad tos ribos iš dalies gyvuoja iki šiol. Paminint LDK karaliaus Mindaugo žūties 750 metines, 2013 m. Agluonoje turėjo būti pastatytas jam paminklas, įamžinantis ilgaamžę baltų vienybę (kuriai išlaikyti reikia daugiau pastangų), Latgalos ryšius su Lietuva ir Latgalos lietuvius. Dėl Mindaugo kapo, Vorutos pilies vietos bus diskutuojama ir toliau. [...]

3. Šiaurinių lietuvių šnektų istorija. Pagal kilmę yra dvi Latvijos lietuvių grupės: senbuviai, gyvenantys etninėse lietuvių žemėse nuo IX–XVII a., ir atsikėlėliai. Pastarieji skyla dar bent į 3 grupes. Tai lietuviai, kurių protėviai į Latviją 1) atsikėlė XVIII–XX a. pradžioje (Indricos apylinkių lietuviai ir kiti), 2) tremtiniai, grįžę iš Sibiro XX a. antrojoje pusėje arčiau Tėvynės, ir 3) emigrantai.

Latvijos lietuviai senbuviai XX a. gyveno septyniuose Latvijos arealuose: Ciskodo apyl. (Rėzeknės r., 110 km nuo Lietuvos–Latvijos sienos), Ižvalto apyl. (Uodegėnų ir kituose kaimuose Kraslavos r., 60 km nuo sienos), Daugpilio pietinėse apylinkėse, Aknystos–Subačiaus apyl., Neretų apyl., Brunavos apyl. (Skyronių ir kiti kaimai), Aucės apyl. (Vadakstis, Snikeriai, Ukrai ir t. t.). Apie XIX a. vidurį–XX a. pradžią išnyko didžiuliai lietuvių kalbos plotai tarp Varnavičių (Breslaujos r.) ir Alūkstos bei kitur.

Apie XI–XII a. ir XVI–XVII a. pradžią nemažai lietuvių apsigyveno tarp Daugpilio, Rėzeknės ir Verchnedvinsko. Į dešiniąją Dauguvos pusę lietuvių keltasi ties Daugpiliu, Kraslava ir apie Breslaują–Drują. Pagal išsilaikymo trukmę ir paliktas žinias Latvijos lietuviai yra trejopi: 1) asimiliavęsi istorijoje tiksliau nepaliudytu laiku (Akra, Ruobežniekai ir t. t.); 2) asimiliavęsi žinomą laiką XIX–XX a.; 3) išlikę iki šiol.

Latvijoje yra apie 800 oikonimų (gyvenamųjų vietų vardų) su priesaga *-išk-*, kurią turi tik lietuviai. Daugiausia tokių vietovardžių yra istorinėje Latgaloje tarp Gaujos, Suškovos, Varaklionų, Varakavos. Pagal šių vietovardžių paplitimą skiriami trys plotai: 1) 20,2–54,8 proc. oikonimų su priesaga *-išk-*; 2) 5,4–14,5 proc. oikonimų su priesaga *-išk-*; 3) 0,4–4,2 proc. oikonimų su priesaga *-išk-*. Šių vietovardžių pėdsakai veda į lietuvių kalbos plotą tarp Obelių ir Breslaujos.

Daugelis dabartinių Latvijos lietuvių yra atsikėlę XX a. ir neturi Latvijos pilietybės. Gimtąją kalbą geriausiai išlaikė Liepojoje, blogiausiai – Tukume gyvenantys imigrantai lietuviai. Nuo 1970 m. lietuvių Latvijoje smarkiai mažėja. Pavyzdžiui, Aknystoje 1930 m. gyveno 17 proc. lietuvių, 1999 m. – tik 7 proc. Lietuviai sudarė trečdalį gyventojų Kalėtuose, Vadakstyje (Liepojos, Saldaus r.).

Lietuvių kalba Latvijoje XX a. buvo vartojama maždaug 10 bažnyčių ir 10 sekmadieninių mokyklų. Veikia Rygos lietuvių gimnazija dėstomąją lietuvių kalbą, 7 visuomeninės organizacijos, Aknystos, Daugpilio, Duobelės, Jelgavos, Jūrmalos, Liepojos, Valmieros, Vilcės lietuvių kalbos fakultatyvai.

1979 m. Latvijoje dar buvo trys kaimai, kuriuose gyveno vieni lietuviai: Duobelžibaliai (Liepojos r., Priekulės apyl.), Bungos (Duobelės r., Vytinių apyl.) ir Kapūna (Bauskės r., Svitenės apyl.). Dar 18-oje pasienio kaimų lietuviai sudarė pusę ir daugiau gyventojų.

Dabartiniame lietuvių ir latvių kalbų paribyje lietuviai ir latviai gyvena gal jau nuo jų kalbų atsiskyrimo VII a., tik iki XIII a. jų čia gal buvo mažai. Iki XV–XVII a. lietuviai ir latviai čia gyveno sėlių, žiemgalių ir kuršių žemėse, juos asimiliuodami ir tapdami etniniais lietuviais ir latviais (apie tai rašė A. Bylenšteinas, K. Būga, J. Endzelynas, Z. Zinkevičius ir kiti autoriai). Kalbų, tautų ir valstybių paribyje lietuviai sulatvėdavo keliskart dažniau negu latviai sulietuvėdavo, nes Rusijos imperija latvių tautiniam atgimimui trukdė mažiau. Latgaloje XVII–XXI a. dalis lietuvių perėmė latgalių,

lenkų, gudų, rusų kalbas, retkarčiais ir liuteronų, stačiatikių tikybą, nors labai daug pastangų tikybai išlaikyti čia dėjo lietuviai katalikai kunigai. Rusijos imperija ir Sovietų Sąjunga tautas stengėsi maišyti (1944–1990 m. lietuviai į Latviją kėlėsi ir dėl bolševikų teroro, kartais turėjo likti ten grįžę iš Sibiro).

Latvijoje yra šešios senbuvėlių lietuvių tarmės – vilniškiai, uteniškiai, kupiškėnai, panevėžiškiai, šiauliškiai ir telšiškiai. Įdomiausios buvo tolimos vilniškių šnektos Latgaloje. Iš visų pakraštinių lietuvių šnektų Latvijos lietuvių tarmės mažiausiai tirtos. Daugelis lietuvių gyvenamųjų vietų dabartiniame Latvijos Respublikos pasienyje buvo etninės lietuvių žemės, priklausiusios Vilniaus, Žemaičių vyskupijoms, Kauno gubernijai, Lietuvai. Jų kultūrai išlaikyti XX a. buvo padėta daug pastangų. Visi Latvijos lietuvių telkiniai nyksta, nes jiems čia, kaip ir kitur užsienyje, nėra tinkamų sąlygų kultūrai, švietimui, tikybai išlaikyti gimtąją kalbą. Pagal sąlygas gimtajai kalbai vartoti ir išlaikyti skirtingi bent šeši Latvijos lietuvių istorijos laikotarpiai: XII–XV a., XVI–XVIII a., XIX–XX a. pr., 1920–1940 m., 1941–1990 m. ir nuo 1990 m. Dabar nesudaroma sąlygų gimtąją kalbą vartoti net ir ten, kur lietuvių yra dauguma, nėra aiškos valstybės programos ir patikimų institucijų seniausios indoeuropiečių kultūrai už savo valstybės ribų išlaikyti. [...]

7. Rytų baltai. Gyvenamųjų vietų vardai (oikonomimai) į rytus nuo dabartinės Latvijos Respublikos sienos rodo, kad čia daug kur gyventa lietuvių, latvių ir kitų baltų.

Rytų baltų plote už Latvijos sienos (dabartinėje Baltarusijos šiaurėje) galima skirti šiuos baltizmo arealus: 1) nuo dabartinės Lietuvos Respublikos sienos iki linijos Pliusai, Zarača, Delekas, Kazėnai, kur yra nuo 90 proc. iki 60 proc. oikonomų lietuviškos kilmės, 2) iki Drujos, Miorų, N. Paguosčio, Juodžių valsčių imtinai (60–20 proc. baltiškų ir lietuviškų oikonomų), 3) iki Verchnedvinsko, Armanavičių, Gluboko valsčių (5–1 proc. baltiškų ir lietuviškų oikonomų), 4) iki Obolės, Ūlos, Obolcų, Toločino, kur yra kiek mažiau baltiškų hidronimų ir oikonomų, antroponimų, 5) iki dabartinės Rusijos Smolensko, S. Peterburgo sričių.

Minėtose teritorijose ir net to paties valsčiaus dalyse lietuviškų ir prolietuviškų (baltiškų) vietovardžių skaičius nevienodas, jie pasiskirstę netolygiai. Didesnė lietuviškų vietovardžių koncentracija rodo, kad tose vietose lietuvių buvo daugiau ir jie ilgiau išsilaikė (Ikaznės–Juodžių, Perebrodės, Drujos ir kiti valsčiai). Ikaznės parapijos vietovardis *kumša* „Kamša“, priebalsių kietinimas leidžia daryti išvadą, kad čia buvo kalbama ta pačia lietuvių vilniškių tarpe, iki šiol išlaikyta 10–20 km į vakarus ir šiaurės vakarus (Breslaujos–Apso krašte, kur yra *balu.ndiške*. „Balandiškė“, *kumpi.nei* „Kampiniai“, šalaku.ndzei „Šalakandžiai“ ir t. t.). Yra neabejotinų priebalsių kietinimo pavyzdžių: *Dvarčany* „Dvarčionys“, *Paršali* „Paršeliai“ ir t. t. Dzūkuota ne tik prieš *a* tipo balsius (*Gaucy, Gedze, Giraucy, Girnuci, Labuci*), bet kai kur ir prieš *i* tipo balsius (*Bardzilava, Grodziški*). Dzūkavimą galėjo skatinti gudų, lenkų kalbos, o č. *dž* išlaikymą (*Driguči* ir t. t.) – rusų kalba.

Ainos–Radaškovičių apylinkėse pavardės su galūne *-is* išlaikytos ne tik XVI a. (Šikucis), bet ir XIX–XX a. (*Meszkis, Szedzianis*). Dėl to galima spėti, kad lietuvių kalbos liekanų čia buvo bent iki XIX a. Kalbėta vilniškių šnektą (*skrundž* „skrandis“, Šikucis „šikutis“), priebalsiai kietinti nedėsningsai (*Szareiko* „šereika“, bet *Szedzianis* „šedenis“, *Viažewicz* „Vėževičius“, nors XVI a. užrašyta Žomoitin „Žemaitinas“).

Plotą tarp Maskvos ir Kursko reikėtų laikyti ne buvusiu periferiniu, o pagrindinio baltų ploto rytiniu pakraščiu, kuriame buvo ir *Lietavos* vardas (*Lietovka, Lietovo*). Dvidešimt penki stambesni hidronimai rodo, kad šiaurėje periferinis mišrus baltų plotas nesibaigė ties Pskovu ir Toropecu, o tęsėsi iki dabartinio Novgorodo ir net Sankt Peterburgo, kur baltai ir po to slavai kyliu įsiterpė į finų teritoriją.

Į rytus nuo linijos Pskovas–Dysna–Minskas–Sluckas gyveno rytiniai baltai, kurių kultūra, archeologų duomenimis, skyrėsi nuo lietuvių ir latvių protėvių. Daugelis vandenvardžių atsirado seniau už oikonomus ir yra panašesni į archajiškesnę lietuvių kalbą, išlaikę priebalsius š (*Kokša*, Šerna, Šo, Šerkšna, Šlina, *Verša*), ž (*Varža*, *Uža*, Žizdra). Panašūs ir gyvenviečių pavadinimai, kurie turėjo atsirasti vėliau (*Olša*, Šavle, Šilovo, Žebentij).

Dabartinėje Latvijoje, Baltarusijoje, Rusijoje, Ukrainoje yra per 1 000 baltiškos kilmės oikonomų (pvz., *Gili*, *Griva*, *Mačiuly*, Šilovo, *Upino*) ir iki 100 hidronimų (*Eglinka*, *Kolp*, *Perekul*, *Promša*, Šo, *Osino* ir t. t.), kurių kilmė iki galo neišaiškinta. Visas tas baltų kalbų plotas prieš 2000 metų turėjo būti vientisėsnis. Latgalos lietuvių arealas tarp Daugpilio, Rėzeknės ir Kraslavos rajonų baigė formuotis vėliau, greičiausiai apie XVI a.

Latvių grožinė literatūra lietuviškai

Kvašytė, Regina. „Latvių grožinė literatūra lietuviškai (1990–2012 m.)“. *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis* 18 (2014): 81–107.

Grožinių kūrinių vertimų apžvalga. Nuo 1990 m. iki 2012 m. iš viso išleistos 58 į lietuvių kalbą išverstos latvių grožinės literatūros knygos. Sudarant bibliografiją ir nagrinėjant vertimus neįskaičiuotos Brailio raštu išleistos ir įgarsintos verstinės knygos. Reikia pripažinti, kad latvių literatūra Lietuvoje populiarinama ir tarp neregijų; iš kalbamuosiu laikotarpiu išleistų knygų Brailio raštu pasirodė, pavyzdžiui, Margaritos Starastės (Margarita Staraste) *Stebuklai žaliajam darže* (2002; latv. Žili brinumi zala darza), o įgarsintos Laimos Muktupavelos (Laima Muktupavela) *Pievagrybių testamentas* (2003; latv. Šampinjonu Deriba), Ingos Abelės (Inga Abele) *Ugnis nepabudins* (2007; latv. *Uguns nemodina*) ir kt., tačiau duomenys apie kalbamašias knygas nėra apibendrinti, todėl straipsnyje tai neaptariama.

Suvestinė rodo, kad susidomėjimas latvių literatūra Lietuvoje sumažėjęs, palyginti su sovietmečiu. Pavyzdžiui, 1991, 1995, 1999, 2000, 2002 m. nėra pasirodęs nė vienas vertimas, o 1994, 2001 ir 2003 m. išleista tik po vieną iš latvių kalbos išverstą knygą. Vertimų skaičius pradeda augti 2005 m. – tais metais išleistos 5 knygos, 2006 m. – 6, o 2007 m. – jau 9 knygos, tačiau pastaruoju metu vėl pastebima mažėjimo tendencija (nuo 2009 m. kasmet pasirodė tik po 1 ar 2 knygas).

Nėra pagrindo tokios analizės duomenis laikyti svarbiausiu vertimų leidybos rodikliu, nes metai, kada išleista knyga, ne visada atspindi grožinio kūrinio vertimo laiką (kartais iki knygos pasirodymo gali būti praėjęs gana ilgas laiko tarpsnis), tačiau leidimo metai laikytini formaliu kriterijumi, leidžiančiu apibendrinti informaciją. Lentelėje pateikti duomenys atspindi taip pat leidinių pasiskirstymą pagal žanrus. Verta atkreipti dėmesį, kad kartais lietuviškas vertimas išleidžiamas vienoje knygoje su tekstu originalo kalba. Aptariamuoju laikotarpiu yra pasirodę septyni tokie eilėraščių rinkiniai: Uldžio Beržinio (Uldis Bērziņš) *Vabzdžių žingsniai. Kukainu soli* (1997), Knuto Skujenieko (Knuts Skujenieks) *aš esu toli viešėjęs, es pabijau talos ciemos* (2004), Janio Ruokpelnio (Janis Rokpelnis) *Lyrika. Lirika* (2005), Jurio Kronbergo (Juris Kronbergs) *Vilkas Vienakis. Vilks Vienacis* (2008) (pastaroji išleista su kompaktine plokšte), Lianos Langos (Liana Langa) *Vienišieji. Bezpiederigie* (2008). Dvikalbis yra ir Jelgavoje išleistas rinkinys *Dzivas baltu valodas* (*Gyvosios baltų kalbos*; 2008), į kurį įtraukti taip pat lietuvių poetų tekstų vertimai į latvių kalbą. Naujausias leidinys yra dar ir tarminis. Tai Rėzeknėje išleistas iš Latgalos kilusio ir latgališkai eilėraščius rašančio Ontono Slišano (Ontons Slišans) ir juos žemaitiškai išvertusios

Kristinos Vaisvalavičienės bendras darbas – *Rūtalų vyda. Ratelė vėdorelie* (2009). Literatūrologė Aurelija Mykolaitytė apie šią knygą rašo: „Dvikalbių lietuvių ir latvių knygų jau būta, tad dar viena greičiausiai jau nieko nenustebintų: būtų priimta kaip norma. Tačiau ši knyga kitokia, ir tas kitoniškumas intriguoja: sugretinti ne du latvių ir lietuvių poetiniai variantai, o latgalių ir žemaičių! Tai jau visiškai kitokia kūryba ir kitoks jos suvokimas: eksperimentas, kuris provokuoja turbūt ne mažiau nei avangardistų žaidimai kalba. Skaitai tuos vertimus ir, būdamas ne žemaitis, supranti tik iš dalies. Bet užtat kaip įdėmiai stengiesi skaityti, išsiaiškinti žodžius. Atsiskleidžia tokia kalbos alchemija, kad imi gailėtis nemokėdamas to paslaptingo žemaitiškai. Kristina Vaisvalavičienė, vertusi iš latgalių tarmės, dar išsaugojusi tą žemaitišką žodžio gyvumą. Knygoje tiesiog apstu žemaičių tarmės pavyzdžių, kuriuose justis savitas, ausiai neįprastas poetinės kalbos koloritas“ [...].

Dėmesį patraukia ir faktas, kad pasirodo rinkinių, į kuriuos sudėti įvairių žanrų darbai. Tokių publikacijų per šį laikotarpį buvo keturios: Rainio (Rainis) *Poezija. Dramos* (1998) ir trys prozos ir poezijos rinkiniai – Dagnijos Dreikos (Dagnija Dreika) *Vėjo juokas* (2007), Astrydės Ivaskos (Astride Ivaska) *Skraidantis ežeras* (2007) ir Amandos Aizpurietės (Amanda Aizpuriete) *Plaukiotoja naktimis* (2009). Dar bendrame kontekste pagal temą ir žanrą išsiskiria kunigo Jurio Rubenio (Juris Rubenis) ir dailininko Mario Subačio (Maris Subačs) bendrai parengtos knygos. [...]

Butkus, V. „Latviai Dievų miške. Dievų miškas Latvijoje“. In Butkus, V. *Lietuvių ir latvių literatūriniai dialogai. Straipsniai, recenzijos*, 35–49. Šiauliai / Vilnius, 2019.

Ižanginės pastabos

Pradžioje reikėtų paminėti porą momentų, kurie labiausiai inspiravo atlikti šiuo straipsniu viešinamą analizę. Pirmasis yra apibendrinamojo pobūdžio sakinyš Balio Sruogos *Dievų miške*, skyriaus „XXXIV. Lagerinė tautų sąjunga“ pabaigoje, nuskambantis tarytum finalinis jo akcentas ir pakartojantis du panašius to paties skyriaus pradžios sakinius. Įžangai užtenka jį be jokių komentarų, tik su reikiamu kontekstu, vien pacituoti ir paryškinti:

[...] Bublitzas aiškino:

– Kalinių tarpe vienybės neturi būti. Kaliniai turi savo tarpe pjautis. Kitaip jų nesuvaldysi...

Mūsų lageryje Bublitzo teorija buvo pilnai įgyvendinta. Kaliniai savo tarpe ėdėsi, bet kiekvienas kas sau. Nebuvo susigrupavę pagal trikampių spalvą ar tautybę. Žaliasai su raudonuoju galėjo gražiai sugyventi, lygiai kaip bibelforšeris su homoseksualistu. Taip pat ir tautybės, kaip tokios, savo tarpe nesiriejo. Retkarčiais pasimušdavo, ne iš pikto, dėl įvairumo daugiau, – tuo viskas ir baigdavosi. Nuolatinio karo nebuvo. Sugyveno gražiai. *Tiktai vienu vargšų latvių visi vienodai nemėgo.*

Antrasis momentas yra latvių literatūrologės Evos Eglajos-Kristsonės nuoroda į svarbią 1969 m. publikaciją Latvijos spaudoje ir trumpas pastarosios referavimas bei komentavimas. Šioje publikacijoje pasakojama apie tai, kaip Latvijoje buvę Štuthofio kaliniai sureagavo į Sruogos *Dievų mišką*, kai jis 1968 m. buvo išverstas į latvių kalbą. Dėl to kolegę Eglają-Kristsonę turbūt ne tik būtų galima, bet ir derėtų pristatyti kaip idėjinę straipsnio (ar bent jau antros jo dalies) bendraautore. Pažymint, kad ji nuorodą į minėtą straipsnį ir glaustą jo apžvalgą pateikia išsamioje studijoje „Lietuvių literatūra Latvijoje ir latvių kalba. 1900–2007“, kuri paskelbta knygoje *Latviai, estai ir lietuviai: Literatūros ir kultūros kontaktai*.

Pirmojoje straipsnio dalyje ieškoma atsakymų į šiuos pagrindinius klausimus: 1) koks bendras lagerinės latvių bendruomenės vaizdinys iškyla Dievų miške? 2) kokie ir kokių latvių portretai jame tapomi, kas jų „prototipai“? 3) kaip bendrasis latvių tautos vaizdinys ir atskiri latvių portretai koreliuoja tarpusavyje? Antrojoje straipsnio dalyje svarstomi tokie klausimai: 1) kur ir kaip latvių skaitytojai buvo supažindinami su Sruogos kūrinio? 2) kaip galėjo atsirasti svarbi „latvistinė“ kupiūra, verčiant knygą į latvių kalbą? 3) kaip Dievų miško latviškąjį vertimą sutiko ir vertino Latvijoje gyvenantys buvę Štuthofio koncentracijos stovyklos kaliniai?

Atsakyti į šiuos ir kitus, jiems artimesnius ar tolimesnius, klausimus stengiamasi laikantis tyrimui kuo adekvatesnių metodologinių paradigų, iš kurių aktualizuojamos trys: imagologinė paradigma, aprėpianti bendruomeninių, kolektyvinių tautinių įvaizdžių bei stereotipų konstravimo ir dekonstravimo laukus; kai kurios sociokritikos nuostatos, padedančios aiškintis santykį tarp Sruogos pasakojamos istorijos kaip fabulos ir istorijos kaip objektyvaus istorinio diskurso; recepcijos teorijos paradigma, aktuali tiek aptariant Latvijos adresatų, tiksliau, specifinės jų grupės reakcijas į *Dievų mišką*, tiek žvilgtelint į patį latvišką vertimą.

Iš karto reikia pasakyti, kad visas paminėtas metodologines perspektyvas *Dievų miškui* būtų galima taikyti daug plačiau negu jos pasitelkiamos šiame straipsnyje, kitaip tariant, taikyti analizuojant ne vien latviškąjį knygos horizontą. Mat produktyvu būtų kuo visapusiškiau ištirti visų į Sruogos akiratį lageryje patenkančių tautų imagoantropologinio vaizdinio formavimo ypatumus, sykiu – ir lietuvių savivaizdžio formavimo(si). Taip pat – ištirti aprašytų ar tik užuominomis tepaminėtų konkrečių įvairių tautybių žmonių asmeninių biografijų sąlyčius su *Dievų miško* tekstu, aiškinantis bei praplečiant istorinius-biografinius knygos kontekstus; išanalizuoti kūrinio vertimų į kitas kalbas recepcijų įvairovę bei pačių vertimų, kaip poetinių ir ideologinių kūrinio interpretacijų, tendencijas.

Suprantama, kad tokiems visuminiams, sintetiniams komparatyviniams tyrimams prireiktų iš-tisos studijos, kurią veikiausiai turėtų rengti ne vienas autorius. Tarpkultūrinių kontekstų, sąsajų, paralelių tinklas knygoje toks tankus, kad jam bent kiek detaliau išnarplioti prireiktų įvairių – polonistikos, germanistikos, judaistikos, rusistikos ir kitokių – kompetencijų.

Latviai Dievų miške

Imagoantropologinis lagerio latvių bendruomenės vaizdinys

Imagologiniam, antropologiniam tyrimui *Dievų miškas* yra itin parankus kūrinys, kadangi leidžia matyti *lyginamąją* įvairių tautų vaizdinių perspektyvą, be to, ją pateikia įvairiausių sociokultūrinių grupių ir bendruomenių fone. Kai kurie jo skyriai, pavyzdžiui, „XVII. Lietuvių-lenkų reikalas“, „XXXIV. Lagerinė tautų sąjunga“ ir kiti yra tiesiogiai skirti tai perspektyvai parodyti ar net specialiai išryškinti. Straipsnyje, kaip minėta, sukama aspektinio, epizodinio žvalgymo, keliu, koncentruojantis vien ties latvių vaizdiniu kaip vienu ryškesnių kūrinyje.

Manfredas Belleris savo svarstymus apie (pa)lyginimo techniką imagologijoje pradeda teigdamas, kad stebint kitas šalis ir jų žmones jie vertinami „ne tik iš asmeninės perspektyvos“, bet ir iš savo kilmės šalies bei ten vyraujančių nuostatų perspektyvos, t. y. turint stipresnius ar silpnesnius jau iš anksto suformuotus stebėjimo ir vertinimo kodus (stereotipus, įvaizdžius ir pan.). Sruogos atvejis atrodo esąs kiek kitoks ir dėl situacijos, kurioje jo stebima bei aprašoma latvių tautinė bendruomenė, atskiri jos nariai, ir dėl stebinčiojo-apraššančiojo pozicijos, kuri ganėtinai subjektyvi, bet lyg ir neliudijanti jokių išankstinių, iš Lietuvos „atsineštų“ nuostatų.

Apibendrinantis ar tokio link kryptantis latvių vaizdinys knygoje pasirodo maždaug 5–6 epizoduose. Dviejuose iš jų jis yra stipriai išplėtotas: minėtame skyriuje „XXXIV. Lagerinė tautų sąjunga“ ir skyriuje „LVIII. Latviški dalykai“. Palyginti didelis dėmesys latviams turbūt labiausiai susijęs su kalinių, iš dalies ir su esesininkų, tautine sudėtimi. „Lagerinė tautų sąjunga“ prasideda kalinių tautinės sudėties santykio lageryje nusakymu:

Lageryje buvo dvidešimt keturių ar šešių tautų nariai [...]. Visą laiką savo skaičiumi vyravo lenkai [...]. Antrąją vietą skaičiaus atžvilgiu užėmė rusai, trečią – vokiečiai, ketvirtą – lietuviai. Tačiau 1943 metų pačioj pabaigoj lietuvių ir vokiečių staiga nukonkuravo ir ėmė lenktyniauti su rusais ir lenkais – latviai. Staiga iš Rygos jų atbildino per vieną kartą ištisus tris tūkstančius. (p. 412; išskirta – V. B.)

Atitinkamai knygoje daugiausia vietos, dėmesio ir skiriama lenkams, vokiečiams, lietuviams, be to, dar latviams ir žydams.

Su tautiškumo apibrėžtimis susijusios bet kokių tautinių bendruomenių charakteristikos, ypač jeigu jos yra apibendrinančio pobūdžio, paprastai visada sukelia daug keblumų, nes atsiranda pagrįstų abejonių dėl jų objektyvumo ir patikimumo. Gali kilti etinių problemų, su kuriomis, manyčiau, yra susijęs Melindos Corey atsiliepimas apie *Dievų miško* angliško vertimo rankraštį, kuriame ji rašo: „siūlyčiau [...] pirmiausia pabraukti ir pagedaguoti ryškesnes nacionalistines dalis.“

Vis dėlto bandant apibrėžti, kokie tautiniai latvių lagerio bendruomenės bruožai yra Sruogos aiškiai išryškinami ar net tiesiogiai įvardijami, reikėtų minėti šiuos: 1) išdidumas, didžiavimasis savo tautybe („Latviai iš pat pradžios lageryje laikėsi labai išdidžiai, didžiavosi savo latviška kilme“, minimas „latvių rasinis išdidumas“; p. 412); 2) tautinis homogeniškumas, uždarumas, vieningumas („Laikėsi visuomet būreliais savo tarpe, stengėsi net latviškas darbo komandas sudarinėti“; p. 412); 3) darbštumas, autoriui įtarinėjant, kad taip jie nori įtikti lagerio valdžiai ir gauti privilegijų („Darbą latviai dirbo labia rūpestingai“, „rūpestingumas katorginiame darbe“; p. 412); 4) nepaprastas, tiesiog hiperbolizuotas, užsispyrėliškas dainingumas, erzinantis aplinkinius („Jie nuolat dainuodavo latviškas dainas – ir lageryje betupėdami, ir eidami į darbą, ir grįždami iš jo, vis traukdavo dainą su priemiestiniu refrenu: ‘Dzimdzi rim dzim dzim!’“, „Traukė latviai savo dainą, rimdzimdziavo, nors tasai refrenas *daugybę nemalonumų jiems pridarydavo...*“, „Kiti kaliniai, ypač lenkai, stačiai siusdavo nuo tos dainos“; p. 412, 413, išskirta – V. B.).

Būtent visi šie „tautinio būdo“ bruožai Sruogos pateikiami kaip priežastis, dėl ko latvių bendruomenės santykiai su kitais kaliniais Štuthofio lageryje buvę įtempti, dėl ko šios bendruomenės žmonės buvę nemėgstami: „visi lagerio piliečiai pasidarė vieningai neigiamai nusiteikę latvių atžvilgiu“, „Užtarėjų latviams niekur neatsirado. Iš dvidešimt penkių lageryje gyvenusių tautų nė viena latvių nemėgo“, „Tiktai vienu vargšų latvių visi vienodai nemėgo“ (p. 412, 413, 416). Paskutinis sakiny, pasak tekstologės Neringos Markevičienės, paties Sruogos buvo papildytas tolimesne fraze, kuri, beje, jokiuose knygos leidimuose neregistruojama, yra tik kūrinio mašinraštyje: „Tiktai vienu vargšų latvių visi vienodai nemėgo, – ne dėl *rasinių sumetimų...*“: „Rankraščio tekste šio rasinės nesantaikos priežastį atmetančio akcento [t. y. frazės „ne dėl rasinių sumetimų...“] dar nebuvo. Jis atsirado tik mašinraštyje. Sruogai buvo ypač svarbu pažymėti, kad latviai nemėgti ne dėl jų tautybės, bet dėl išdavikiško prisitaikymo.“

Kalbant apie latvių bendruomenės „nemėgimą“ ir aktualizuojant tai fiksuojančius Sruogos teiginius keltinas toks svarbiausias klausimas: ar šiais teiginiais išsakomas labiau subjektyvus knygos autoriaus požiūris, ar lageryje daugmaž realiai, objektyviai egzistavusios visuotinės nuostatos latvių bendruomenės atžvilgiu? Vienareikšmiškai atsakyti keblu, bet tam tikru atsakymu galima laikyti šį niūrų knygos epizodą:

[...] 1944 metų kovo mėnesį atėjo įsakymas du tūkstančius kalinių pasiųsti į Matthauseno koncentracijos lagerį – uolų skaldymo darbui, itin sunkiam. Kalinių parinkimas priklausė nuo lagerio pareigūnų – SS ir kalinių, dirbusių administracijoje. Per tris dienas buvo surinkta du tūkstančiai kalinių, – ir jie buvo – visi *latviai*.

Kad ir kažkokia dvokianti velnio duobė buvo tasai Stutthofas, bet vis dėlto jis toli gražu buvo ne Matthausenas, – toji skerdykla akmenų skaldyklose! Vargu kas iš tų dviejų tūkstančių latvių išliko gyvas tenai... (p. 413, išskirta – V. B.)

Taigi latvių kalinių Štuthofe, kurių, anot Sruogos, būta daug nuo 1943 m. pabaigos iki 1944 m. kovo mėnesio, vėliau labai sumažėjo. 1944 m. rudenį situacija pasikeitė:

1944 metų rudenį vėl pradėjo traukti į lagerį šimtais... latviai, pilna SS uniforma, su savo feldfelbiais ir karininkais. Ir jie apsigyveno krūvoj, savo SS pulkininko priežiūroje, kuris juos mušdavo kaip ciuckas. Apsigyveno krūvoj – ir vėl po lagerį pasklido tas nevalyvasai: „Dzimdzi rim dzim dzim!“

Vokiška SS uniforma ir tasai refrenas – jau būtų visiškai pakankama priežastis, kad lagerio visuomenė būtų neigiamai nusiteikusi atvykėlių atžvilgiu. (p. 415)

Vėl akcentuojami tie patys bruožai: tautinis vieningumas, uždarumas (Net du kartus pakartojama: „apsigyveno *krūvoj*“), išskirtinis, tačiau sunkiai aplinkiniams suvokiamas ir jų netoleruojamas daisingumas, darant tą pačią išvadą apie „lagerio visuomenės“ neigiamą nusiteikimą naujos latvių bendruomenės atžvilgiu, kurį ypač sustiprina tos bendruomenės narių dėvima SS uniforma. Be to, formuluotė „*jau būtų* visiškai pakankama priežastis“ netiesiogiai, bet lyg ir sako, kad būta ir kitų negatyvaus „nusiteikimo“ priežasčių.

Latviškų dainų refrenas (juo, suprantama, šiek tiek ir pačios dainos) apibūdinamas keistu epitetu „nevalyvasai“, turinčiu reikšti „netikęs“, „negeras“, „nelemtas“. Vėlgi sunku spręsti, ar jis atspindi vien Sruogos, ar platesnes – ir kiek platesnes – „lagerio visuomenės“ nuostatas. Pavyzdžiui, Stasio Ylos atsiminimų apie Štuthofą *Žmonės ir žvėrys Dievų miške* (1951) viename epizode pasakojama lyg ir apie tuos pačius įvykius, bet visai kitokiomis intonacijomis, visiškai kitaip vertinant latvių dainavimą:

Kartais blokiniai ar jų sekretoriai įsakydavo maršuoti Himmlerio Alėja ir dainuoti savo tautines dainas. Kartą mes išgirdome lietuvišką melodiją ir manėm, kad naujas lietuvių būrys atsirado. Pasitikrinę sužinojome, kad tai latvių kariškas dalinys, matyt, nusikaltęs vokiečiams ir atsiųstas čia atgailoti. Jie dainavo savo žygio dainas, nukreiptas net prieš pačius vokiečius. Tai buvo žygio daina į mirtį, ne į laisvę. Dauguma tų latvių, atėjus rudenii ir žiemai, neišlaikė ir mirė.

Yla užsimena, kad „Sruogai iš karto nepatiko „latviai“, todėl jis demonstratyviai posėdyje nepasirodė.“ Kabutės turėtų reikšti, kad turimi galvoje tik tie latviai, kurie sykiu su Sruoga ir Yla gyveno tame pačiame „garbės kalinių“ bloke. O minimas posėdis buvo skirtas lagerio lietuvių ir latvių šviešuomenės diskusijai apie planuojamą pokarinę „Baltijos kraštų uniją“, kurios fone neišvengiamai iškilo „priešiščių latvių politikai Lietuvos atžvilgiu“ tarpukariu, aišku, Lenkijos ir Vilniaus klausimais. Dėl to galima daryti labai atsargią prielaidą, kad Sruogos ne itin palankus nusiteikimas lagerio latvių bendruomenės atžvilgiu gal ir gali būti susijęs su šiais, tarpukario politikos, reikalais. Tačiau tai tik prielaida, nepaneigianti anksčiau išsakytos minties, kad *Dievų miško* autorius rodo ne kokias nors išankstines nuostatas visos latvių tautos atžvilgiu, bet tik tas, kurios *situaciškai* susiformuoja lageryje jam stebint tenykštę latvių bendruomenę.

Bet kokių atvejų, net turint galvoje būtent tautiniu pagrindu atrinktų dviejų tūkstančių latvių išvežimą į Matthauseno akmenų skaldyklas, lieka ne visai atsakyta klausimas, ar tikrai lageryje „[t]ikrai vienų vargšų latvių visi vienodai nemėgo“? Perklausančiam konkrečiau ir detaliau: ar nemėgo „tikrai“ latvių, ar nemėgo „visi“, ar „vienodai“ nemėgo ir t. t.? Kitaip tariant, išlieka abejonių,

ar Sruoga tikrai išsako visuotines, platesnes nuotaikas ir nuostatas, ar labiau – subjektyvų savo nusiteikimą? Tarkime, minėtasis Yla, nors vietomis ir atkreipia dėmesį į latvių neįprastą, kartais nelabai malonų „kitoniškumą“ lyginant su lietuviais, tačiau apskritai rodo aiškų palankumą latvių tautybės lagerio kaliniams.

Atskirai reikėtų paminėti, kad kai kurios pastraipos ar jų dalys, atskiri sakiniai ar jų dalys, kur lagerio latvių charakteristikos yra pabrėžtinai negatyvios, iki 1997 m. *Dievų miško* leidimo naujų Sruogos *Raštų* ketvirtame tome apskritai niekur nebuvo publikuotos, o kai kurie smulkūs pavieniai teksto fragmentai nepateko ir į šį leidimą. Vienas redaktorius buvo išbraukęs net „visą LVIII skyrių ‘Latviški dalykai’. Braukė turbūt dėl kritiško atsiliepimo apie Ganso lageryje buvusius latvių esesininkus, kurie [...] buvo abejingi savo tautiečiams.“ Iš trijų minėtų sakinių apie tai, kad lageryje latvių bendruomenė buvo nemėgstama (žr. p. 412, 413, 416), tik jau ne kartą cituotasis „[t] iktai vienų vargšų latvių visi vienodai nemėgo“ (p. 416), užbaigiantis XXXIV skyrių, buvo publikuojamas visuose lietuviškuose knygos leidimuose.

Iškilios latvių asmenybės tekste ir „už teksto“

Skyriaus „LVIII. Latviški dalykai“ pirmoje pastraipoje yra sakiny s „Mūsų bloke gyvena keletas buvusių latvių visuomenės veikėjų“ (p. 543). Su vienu iš tų „visuomenės veikėjų“ susiejamas šiame skyriuje esantis dar vienas apibendrinantis lagerio latvių nacionalinio paveikslo potėpis, sykiu išplėtojant patį išbaigčiausią latvio portretą kūrinyje. Sakoma, kad nors „latviai buvo visi sveiki, gerai subudavoti, gaspadoriškai tvirti vyrai“, tačiau „pasižymėjo labai savotišku, retai kur kitur pasitaikančiu būdo bruožu“ (p. 546, išskirta – V. B.) – mirti dėl menkiausios ligos:

Gauna latvis kokią bronchitėlį ar kokią menkystą gripelį. Kitas dėl to tiktai nusičiaudėtų – ir visa liga būtų baigta. Rusas, pavyzdžiui, net šiltinę lageryje pasigavęs, nuo bet kokios piliulės, būdavo, pagyja. [...] Latviai gi į ligų reikalą žiūrėjo daug rimčiau. Latvis, gripelyje dasikasęs iki 38 laipsnių šilimos, būdavo, sunkiai atsidūsta ir pareiškia:

– Blogai. Aš dabar mirsiu. Taip maždaug po trijų dienų...

Ir ištesėdavo, žaltys, savo žodį! Kai latvis pasakė: blogai, – tai kad ir kažkokia menkysta jisai sirgtų, vis tiek jisai mirs, nors tu jam šimtus visokių piliulių suvartytum. Stačiai neįmanoma suprasti, kaip jie sugebėdavo duotąjį žodį nustatyti laiku ištesėti! Ir – ištesėdavo. Jei jau latvis pasakė, kad jis mirs – šventa. Jis neapgaus. Mirs kaip reikiant, – juokų nekrės. (p. 546)

Lygiai tokiu būdu miršta vienas iš minėtų latvių visuomenės veikėjų „Rygos universiteto profesorius, pirmojo Latvijos prezidento sūnus, Konstantinas Čakstė“ (p. 546–547), knygoje apibūdinamas kaip „[t]virtas vyras, atletas stačiai“, kaip „[l]abai geras kolega“ (p. 547). Sruoga sava, graudžiai žaisminga maniera ir santykinai detalai aprašo pokalbį su Čakste, jo ligą, agoniją, mirtį, šermenis, laidotuves ir „ekshumaciją“, kuri reikalinga patikrinti, ar velionis nebuvo palaidotas su auksiniais dantimis.

Staiga jisai suserga. Temperatūra pakyla iki 38,2 laipsnių.

– Blogai, – sako Konstantinas, – dabar aš mirsiu.

– Na, Konstantinai, kad tu taip neprotingai juokauji!

– Bet aš jum tikrai sakau, kad mirsiu. Po trijų dienų.

Kas gi juo gali tikėti?! Konstantinas, toks protingas vyras – ir mirs dabar be niekur nieko! Pfui, Konstantinai! [...]

Ir ką gi? Lygiai po trijų dienų Konstantinas mirė – kažkokia keista, nežinoma, nesuprantama liga. (p. 547)

Nelabai aišku, ar Čakstės istorija pasitelkiama minėtam, kaip įvardija Sruoga, latvių „būdo bruožui“ – mirti dėl, kaip jam atrodo, nereikšmingo negalavimo – iliustruoti, ar, priešingai, kaip tik ne iliustruoja, bet priešingai – inspiruoja šio bruožo išryškinimą ir aprašymą? Bet koku atveju

lieka klausimas dėl šio bruožo, kaip *apibendrinančio* lagerio latvių bendruomenę, patikimumo, nes analogiškų kitų konkrečių mirčių istorijų ar duomenų, užuominų apie jas, jų dažnumą, jų statistiką toje bendruomenėje Sruoga nepateikia.

Galima įžvelgti dvi priežastis, leidžiančias manyti, kad Čakstės istorija autoriui yra svarbi labiau pati savaime, o ne „ilustraciniais“ tikslais. Pirmoji: buvęs Vytauto Didžiojo ir Vilniaus universitetų profesorius empatiškai išgyvena liūdną Latvijos universiteto profesoriaus likimą, t. y. ekstremalio-mis sąlygomis kolegiškas („[l]abai geras *kolega*“) dviejų profesorių ryšys patiriamas itin skaudžiai. Antroji priežastis: Čakstės asmenybės politinė svarba, jo simbolinis vaidmuo to meto Latvijos istorijoje. Sruoga rašo: „Konstantinui laidoti iš Bratkės išpirkome šiokių tokių privilegijų. Pašarvojome palėpėje tokioje, skersvėjy. *Garbės sargyboje* stovėjome. *Latviai esesininkai ateidami išsitempę stūksojo*. Duobę parūpinome *ant kalnelio po beržais*“ (p. 547, išskirta – V. B.).

Kodėl itin sunkioje lagerio evakuacijos situacijoje organizuojamas išskirtinis mirusio kalinio pagerbimas: gaunamos tam tikros privilegijos, laidojama ne bet kur, bet „ant kalnelio“, yra garbės sargyba, kurioje stovi net... latvių esesininkai? Norint atsakyti į tą klausimą, reikia bent trumpai pasiaiškinti, kas labai svarbaus šiuose *Dievų miško* epizoduose ir visame LVIII skyriuje lieka nepasakyta.

Istorikas Vytautas Merkys, pristatydamas Ylos atsiminimų knygą *Žmonės ir žvėrys Dievų miške*, labai įžvalgiai pastebi: „S. Ylos didesnis konkretumas padeda suprasti B. Sruogos literatūrinę potekstę, tipizuotų portretų pasirinkimo principus ir priežastis.“ Tai, kas Sruogos šykščiai tepasakyta pora sakinių: „Mūsų bloke gyveno keletas latvių. [...] Mūsų bloke gyvena keletas buvusių latvių visuomenės veikėjų“ (p. 543), Ylos atsiminimuose išplėtotą atskiru skyreliu „Latviai“, tuos „veikėjus“ įvardijant ir pristatant gana išsamiai, ypač tris iš jų, pačius svarbiausius: Konstantiną Čakstę, Bruno Kalninį ir Liudviką Sėją.

Jie trys, kartu su krikščionių demokratų vadu vysk. Juozapu Rancanu, buvo sudarę vokiečių okupacijos metu Vyriausiąją Latvijos Išlaisvinimo Komitetą. Jų rezistencinis darbas kažkokio ryšininko buvęs išduotas Estijoje, ir vokiečiai juos uždarė į Rygos kalėjimą. Priartėjus prie Latvijos bolševikams, vokiečiai juos paėmė iš kalėjimo, susodino į laivus ir atgabeno į Stutthofą.

Ylos apibūdinimas kiek netikslus, nes minimą organizaciją sudariusiųjų sąrašas buvo ilgesnis, be to, ji vadinosi ne Vyriausioju Latvijos išlaisvinimo komitetu, o *Latvijos centrine taryba* (*Latvijas Centrālā Padome*, 1943–1951). Taryba ir nacistinės, ir sovietinės okupacijų metu iki pat jos veiklos pabaigos formaliai egzistavo kaip legitiimi tarpukario Latvijos Seimo teisių perėmėja ir tęsėja, simboliškai tai įteisindama garsiuoju 1944 m. kovo 14 d. memorandumu, kurį pasirašė 189 Latvijos politiniai ir kultūros veikėjai. Čakstė buvo vienas pagrindinių Latvijos centrinės tarybos įsteigimo iniciatorių ir pirmasis jos pirmininkas. 1944 m. balandžio 29 d. gestapas areštavo Tarybos pirmininką Čakstę ir dar du jos narius: buvusį ilgametį Latvijos Seimo narį socialdemokratą Kalninį ir buvusį Latvijos užsienio reikalų ministrą, diplomata, Latvijos pasiuntinį Lietuvoje Sėją. Iš pradžių jie visi trys kelis mėnesius kalinti Rygos kalėjime, po to – šiek tiek Salaspilio konclageryje, o paskui, 1944 m. rudenį, pervežti į Štuthofą.

Taigi išskirtinis velionio Čakstės pagerbimas nelengvomis evakuojamo lagerio sąlygomis, Sruogos aprašomas skyriaus „LVIII. Latviški dalykai“ pabaigoje, gali būti adekviau suvokiamas tik žinant kontekstines aplinkybes – apie Latvijos centrinę tarybą, apie kurią knygoje nėra ir negalėjo būti užuominų. Kalbant simbolinės politikos kalba, *Dievų miške* vaizduojamos tegul ir nominalaus, bet iš esmės pagal visas demokratinio pasaulio normas labiausiai 1943–1944 metais legitimaus Latvijos vadovo laidotuvės. Vargingos, vietoj karsto naudojant tolio lakštą, tačiau su garbės sargyba, kurioje stovėjo ir kaliniai, ir juos saugojusieji latvių esesininkai.

Iš „garbės kalinių“ bloke gyvenusių kelių, anot Sruogos, „buvusių latvių visuomenės veikėjų“, kurių jis net pavardžių nemini, Ylos atsiminimų knygoje daugiausia dėmesio skirta Kalniniui, lagerio lietuvių pramintam Kalneliu („Taip lietuviškai mes pakrikštijome Kalninį, ir tai jam labai patiko“).

Bruno Kalninis – kontroversiška ir labai raiški Latvijos politinio gyvenimo asmenybė. 1922–1934 m. buvo Latvijos Seimo narys. 1934 m. Karlio Ulmanio organizuoto valstybinio perversmo metu, kai vyko nemažai areštų, jis suimamas, prieš pasiduodamas policijai, iššovė simbolinį šūvį į lubas. Tas šūvis įėjo į istoriją kaip, nors ir simbolinis, bet vienintelis pasipriešinimo perversmui ženklas. Kalninis Ulmanio valdžios buvo įkalintas, vėliau emigravo į Suomiją, jam buvo atimta Latvijos pilietybė. Į tėvynę grįžo po bolševikinės okupacijos 1940 m., trumpai kolaboravo su sovietine valdžia, naiviai tikėdamasis padėti Latvijai. Bolševikų kariuomenei traukiantis, 1941 m. birželį jį suėmė aizsargai (sukarinta patriotinė organizacija, panaši į Lietuvoje veikusią Lietuvos šaulių sąjungą), o nacių valdžia pusmečiui įkalino. Išėjęs į laisvę, išitraukė į pagrindinę socialdemokratų ir minėtos Latvijos centrinės tarybos veiklą. Po Štuthofio lagerio Kalninis iki mirties gyveno Švedijoje, dėstė įvairiuose universitetuose, įvairiomis kalbomis rašė knygas apie Latvijos socialdemokratijos istoriją, apie sovietų propagandą, daug metų buvo Rytų Europos socialistų unijos pirmininkas ir jos atstovas Socialistų internacionale, nuo 1983 m. buvo šio internacionalo garbės pirmininkas. Mirė 1990 m. Stokholme.

Išsamiau šis net ne knygos potekstėje, bet „už teksto“, „greta teksto“ likęs iškilus latvių politinis veikėjas, gyvenęs viename bloke su Sruoga, straipsnyje pristatomas dėl užfiksuotų jo paties prisiminimų apie *Dievų miško* autorių, tebelaukiančių paviešinimo. Kalninio prisiminimus („visą didelį bloknotą“) apie įvairius istorinius laikotarpius, žymias asmenybes, ryšius su Lietuva, taip pat – apie Štuthofą ir Sruogą yra užrašęs baltistas Silvestras Gaižiūnas ir ketina juos publikuoti. Be to, Kalninis 1976 m. gavęs Švedijos Rašytojų fondo stipendiją politiniams memuarams rašyti iš numatytų 3 tomų teisėjo tik pirmąjį *Dar kova nebaigta...* (*Vēl cīņa nav galā...*, 1983), apimančių prisiminimus iki 1920 metų. Remdamasis intensyvia bendravimu su Kalniniu ir jo asmenine sekretore patirtimi, galimybę, kad Kalninio archyvuose galbūt yra užsilikę bent juodraštiniai kitų dviejų tomų apmatai, kuriuose, tikėtina, galėtų būti medžiagos ir apie Štuthofą bei Sruogą jame, Gaižiūnas atmeta. Taip pat abejoja prielaida, kad Kalninis buvo skaitęs *Dievų mišką* – latvišką 1968 m. knygos vertimą. Čakstė ir Kalninis yra turbūt patys žymiausi latviai, kalėję Štuthofio koncentracijos stovykloje. Ir abu jie reikšmingai susiję su Sruoga, jo knyga. Pirmasis kaip *Dievų miške* tiesiogiai dalyvaujanti figūra, turinti lagerio latvių bendruomenę apibendrinančių savybių. Antrasis lieka „už teksto“, bet publikavimo laukiančiais prisiminimais papildo jame aprašytos realybės vaizdinius ir ją aprašančiojo portretą. [...]